

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

LXVI. évf.

2022

2. szám

TARTALOM

Felvezető – Lokális emlékezetek (*Keszeg Vilmos*)..... 97

Tanulmányok

OLOSZ BRIGITTA-GYÖNGYIKE, „*Ma sem múltó emlék*” Ignác Rózsa színész író
emlékezete Kovásznán 99

NAGY ZSOLT, Bodor Péter lokális-regionális mítoszának és kultuszának (hiányzó) elemei... 127

BAKOS ÁRON, A gyorsulás társadalma, a pillanat emlékezete 159

Műhely

TÓTH MÁRIA-ORSOLYA, Egy andrássytelepi telepes család genealógiai-családi emlékezete.... 171

SEBASTIAN LATOCHA, A legkisebb ünnep a világon. Mire és miért emlékeznek meg
január 14-én a Łódź-i Józef Montwiłł-Mirecki lakótelep lakosai? 178

Szemle

POZSONY FERENC, Dolgozatok az erdélyi magyar falvak változó társadalmáról (*Pál Emese*)... 185

BAJKÓ ÁRPÁD, Halottbúcsúztató versek Erdélyben a 20. század második felében (*Lingvay
Julianna*) 187

Megemlékezés

FARAGÓ JÓZSEF (1922–2004) (*Beke András*)..... 190

Az egyház és haza díszére. 345 éve született Lukács Mihály, a csíki székely bentlakásos
iskolarendszer megalapítója (*András Ignác*) 191

A ROMÁN AKADÉMIA KIADÓJA – BUKAREST
EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI

STUDII ȘI CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ

Anul LXVI

2022

Nr. 2

S U M A R

Cuvânt introductiv – Memorii locale (*Vilmos Keszeg*) 97

Studii

BRIGITTA-GYÖNGYIKE OLOSZ, Cultul actriței și scriitoarei Rózsa Ignác în Covasna..... 99

ZSOLT NAGY, Elemente (lipsă) din mitul și cultul local-regional al lui Péter Bodor 127

ÁRON BAKOS, Societatea accelerației, memoria momentului 159

Atelier

MÁRIA-ORSOLYA TÓTH, Amintirile genealogice ale unei familii de coloniști din Roșiori (jud. Mureș)..... 171

SEBASTIAN LATOCHA, Cea mai mică sărbătoare din lume. Ce și de ce comemorează locuitorii din cartierul Józef Montwiłł-Mirecki din Łódź pe 14 ianuarie?..... 178

Recenzii

FERENC POZSONY, Dolgozatok az erdélyi magyar falvak változó társadalmáról (Lucrări despre societatea în schimbare a satelor maghiare din Transilvania) (*Emese Pál*)..... 185

ÁRPÁD BAJKÓ, Halottbúcsúztató versek Erdélyben a 20. század második felében (Poezii funerare în Transilvania în a doua parte a secolului 20) (*Julianna Lingvaj*)..... 187

Comemorare

JÓZSEF FARAGÓ (1922–2004) (*András Beke*)..... 190

Întru împodobirea bisericii și a patriei. Se împlinesc 345 de ani de la nașterea lui Mihály Lukács, fondatorul internatului secuiesc din Ciuc (*Ignác András*)..... 191

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI

CALEA 13 SEPTEMBRIE, NR. 13

JOURNAL OF LINGUISTIC AND LITERARY STUDIES

Year LXVI

2022

Nr. 2

C O N T E N T S

Introductory – Local Memories (*Vilmos Keszeg*) 97

Studies

BRIGITTA-GYÖNGYIKE OLOSZ, The Memory of Actress and Writer Rózsa Ignác in Covasna... 99

ZSOLT NAGY, The (Missing) Elements of the Local-Regional Myth and Cult of Péter Bodor... 127

ÁRON BAKOS, The Society of Acceleration, the Memory of the Moment 159

Workshop

MÁRIA-ORSOLYA TÓTH, The Genealogical Family Memories of a Settler Family in Roşiori (Mureş county) 171

SEBASTIAN LATOCHA, The Smallest Holiday In The World. What and Why Do The Inhabitants of the Józef Montwiłł-Mirecki Housing Estate in Łódź Commemorate On January 14th? 178

Book Reviews

FERENC POZSONY, Dolgozatok az erdélyi magyar falvak változó társadalmáról (Papers on the Changing Society of Hungarian Villages in Transylvania) (*Emese Pál*) 185

ÁRPÁD BAJKÓ, Halottbúcsúztató versek Erdélyben a 20. század második felében (Funeral Poems in Transylvania in the Second Half of the 20th Century) (*Julianna Lingvaj*) 187

Commemoration

JÓZSEF FARAGÓ (1922–2004) (*András Beke*) 190

For the Ornament of Church and Homeland. Mihály Lukács, Founder of the Ciuc Szekler Boarding School System, Was Born 345 Years Ago (*Ignác András*) 191

EDITED BY THE ROMANIAN ACADEMY – BUCHAREST

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREŞTI

FELVEZETŐ

LOKÁLIS EMLÉKEZETEK

A 20. századi tudományosság az emlékezés és a felejtés folyamatait, stratégiáit és technikáit állította középpontba. A téma egyik oldalon feltűnő rokonszenvet, támogatottságot, a másik oldalon pedig elutasítást váltott ki. Az emlékezéshez, és ezzel egyidőben, a felejtéshez való jog különböző logikákat eredményezett. Ugyanakkor a szaktudományok – orvostudomány, pszichológia, jogtudomány, történelem, kommunikáció-, társadalom- és kultúratudomány – arra vállalkoztak, hogy terminológiákat és kutatásmódszertanokat, a kutatáshoz szükséges adatbázisokat állítsanak elő. A hagyomány revitalizációjára épülő örökségvédelem és marketingkultúra a társadalmi emlékezet forgalmazására törekszik. Az egyének és a csoportok részéről az emlékezés és a felejtés, a múlt használata közösség-szervező, az egyén számára pedig státusteremtő és orientációs eljárás.

A mondatkutatás *mondakörnek* nevezi az egy személyhez kapcsolódó szűzséket és narratívumokat. Az etnológia *mítosznak* hívja azt a tudatformát (és annak többnyire narratív reprezentálódását), amely a tudás és meggyőződés egy bizonyos szintjén sajátos helyzetértelmezést nyújt. Az antropológia *kultusznak* nevezi azokat a megemlékezési alakzatokat és gyakorlatokat, amelyek egyszerre irányulnak egy adott tárgyra és szervezik (legalább átmenetileg) közösséggé a szertartásban résztvevőket. Mind a mítosz, mind a kultusz megkonstruált kulturális emlékezet, amely részben fedi le az általa reprezentált valóságot. Több funkciónak tesz eleget: időben élteti egy személy vagy egy esemény emlékezetét, kifejezi az utókor elismerését, tiszteletét, explicitté teszi és normatív, valamint mobilizáló funkcióhoz juttatja az utókor értékrendjét, s ugyanakkor folyamatosan élmény-, emlékezet- vagy emlékezőközösséget állít elő. A kultusz különböző természetű elemeket szervez komplex együttesbe (eszmék, alkotások, terek, épületek, tárgyak).

A lokális emlékezet és kultusz az országos közéletben elhíresült (tudós, művész), valamint a település történetében meghatározó egyéniségek (orvosok, papok, pedagógusok, mesteremberek, specialisták) teljesítményeit, életpályáját, életrajzi eseményeit, valamint események emlékezetét tartja számon. A település emlékhelyeket tart fenn és gondoz (szülőház, emlékszoba, sírhely, szobor), emlékünnepeket szervez (évfordulók, településnapok komemorációs mozzanatai), támogatja helyi intézmények (iskolák, kórházak, egyesületek, díjak) névválasztását, emlékdíjak kiosztását.

A lokális emlékezet másik formája állandó kapcsolatot létesít egy országos, nemzeti vagy nemzetközi kultusszal. A helyi élettérben emlékhelyet nyit egy távoli esemény, egy népszerű személyiség számára. Az emlékezés gyakorlása révén a lokális világ folyamatosan kapcsolatot tart a nagyvilággal, megéli a nagyvilághoz való tartozást.

A település az emlékezési rezsimet az ifjúság nevelése, a helyi társadalom integrálása, a turizmus, a lokálpatriotizmus kultiválása szolgálatába állítja.

A Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények jelen száma ezt az aktuális témát veti fel és járja körül.

KESZEG VILMOS

TANULMÁNYOK

OLOSZ BRIGITTA-GYÖNGYIKE

„MA SEM MÚLÓ EMLÉK”
IGNÁCZ RÓZSA SZÍNÉSZ-ÍRÓNŐ EMLÉKEZETE KOVÁSZNÁN**Kulcsszók:** Ignác Rózsa, Kovászna, lokális emlékezet, emlékezeti alakzatok.**1. Bevezetés**

„Mikor éppen magamnál voltam, mit ábrándoztam össze arról, hogy Kovásznát pedig nagygyá, híressé fogom tenni. Én. Én magam. Lehet, hogy ez a bátyám elképzelése volt, én kisajátítottam magamnak. A nagyságot felfelé emelkedő, emeletes házakban véltem megvalósíthatni, s egyre »építettem« az öt négyzetméteres iszaplyuk köré az égis éri felhőkarcolókat, hogy legyen hová odacsődüljön Kovásznát csodálni, Pokolsárt élvezni a világ minden népe” (Ignác Rózsa 1975: 31) – mondja *Ikerpályáimon* című önéletírásában a színész-író Ignác Rózsa. Több ilyen és ehhez hasonló kijelentés, a szülőföldszeretet áthatja az életművét és ez az egyik mozgatórugója a köré felépült emlékezetnek szülővárosában, Kovásznán. Kovászna nem lett világhírű, de híres biztosan, és nemcsak a borvizeiről, hanem Ignác Rózsáról is, akinek az emléke mostmár egyre elevenebben él a város lakóinak körében.

Ignác Rózsa műveit a szocializmus ideje alatt indexre helyezték Magyarországon, Romániában nem is voltak kaphatóak. Ennek az eredménye, hogy a rendszerváltásig nagyon kevesen ismerték, ismerhették őt és az írásait. Kovásznán a 1990-es évek elejétől fogva próbálják feléleszteni az ő emlékét különböző rendezvények, megemlékezések által, irodalmi klub, egyesület létrehozásával, versenyek szervezésével, emlékszoba létrehozásával, szoborállítással. Amellett, hogy tisztelni próbálják ezáltal a város egyik nagy szülöttét, példát is akarnak állítani a helyiek elé, amelyet Ignác Rózsa hazaszeretete, szülőföld iránti tisztelete tökéletesen illusztrál.

Itt arra vállalkozom, hogy felderítsem, miként alakult az Ignác Rózsa-emlékezet Kovásznán. Megpróbálom bemutatni azokat a lépcsőfokokat, amelyeknek a meglépésére szükség volt ahhoz, hogy kialakulhasson a mai állapot, amely a színész-írónt övezi. Lajstromra veszem azokat az emlékezeti alakzatokat, amelyek hozzájárulnak Kovászna szülőtte, Ignác Rózsa a kultuszához, illetve azokat a

konkrét történéseket és folyamatokat, amelyek a szervezőket hozzásegítették az ő (újra) megismeréséhez.

2. A kutatásról

Ignác Rózsához engem a közös szülőváros köt. Iskolásként sokat hallottam róla, ott voltam a szoboravatáson, az ünnepeken, az irodalmi klub által szervezett könyvbemutatókon, olvastam fel a műveiből, de sosem olvastam végig őket, nem keltette fel igazán az érdeklődésemet. Először másodéves magyarszakosként jutott eszembe vele és az életművével foglalkozni, amikor egy erdélyiséggel, erdélyi irodalommal foglalkozó tárgyat vettem fel az órarendembe. Az ott tanultakkal kapcsolatban ötlött fel Ignác Rózsa neve, bár akkor még mindig nem ismertem igazán, sőt, inkább egyáltalán az ő műveit és munkásságát. Végül az Erdélyi Tudományos Diákköri Konferenciára készítettem egy dolgozatot, amelyben a transzilvanizmus vonatkozásait tárgyalom az első, 1937-ben a Dante Kiadónál megjelent regénye, az *Anyanyelve magyar* kapcsán. Annak eredményeképp kiderült, hogy ez a mű egyértelműen nem tartozik a transzilvanista írások közé, de hordozza azok néhány jegyét, gondolatát. Ezt továbbgondolva készült el az alapképzést záró szakdolgozatom *Az erdélyiség reprezentációi Szabó Dezső Az elsodort falu, Kacsó Sándor Vakvágányon és Ignác Rózsa Anyanyelve magyar című regényében* címmel. Ebben a dolgozatban az Ignác- és a Kacsó-regényt egy párként kezeltem, összehasonlítva őket különböző tulajdonságaik alapján, Szabó Dezső nagyívű írása pedig mintegy előzményként jelenik meg mellettük. Utóbbiról Ignác Rózsa önéletírásában is beszél mint olyan műről, amelytől édesapja mindenképp tiltani akarta, mert szerinte „bolsevista” írás volt, a fiatal író viszont rendkívül érdekesnek találta azért is, mert Szabó saját bátyjáról, aki történetesen Ignác Rózsa keresztapja volt, mintázta *Az elsodort falu* rossz magaviseletű, iszákos papját, Farcády Jenőt (Ignác 1975: 64).

Jelen dolgozat tehát az előző két irodalomtudományi vizsgálat után azt próbálja felderíteni, hogy miért és miként alakult ki a szülővárosban egy erőteljes Ignác Rózsa-emlékezet. Dolgozatom fő adatközlője Gödriné Molnár Márta, aki a rendszerváltás után tulajdonképpen kezdeményezte azt, hogy a városban megemlékezzenek az írónról mint híres szülőtről. Ő mesélt a kultusz felépítésének a lépéseiről, a nehézségekről, a különböző emlékezet-elemek történetéről. A vele készített interjú mellett nagy segítségemre volt az a két emlékkönyv, amelyeket Ignác Rózsa tiszteletére vagy rá emlékezvén adtak ki. Ezek is tartalmaznak olyan információkat és adatokat, amelyek pontosabbá tették az elemzésemet. Harmad-sorban azokra az Ignác Rózsa emlékszobában és az internetes archívumokban található újságcikkekre is alapoztam, amelyek leírják és bemutatják a különböző, Kovásznán szervezett eseményeket, mint például az emlékszoba megnyitása vagy a szoborállítás. A fontos elméleti és kutatástörténeti kérdések, használatos fogalmak tisztázása után ezek kerülnek bemutatásra.

3. Kutatástörténeti kérdések – Az emlékezet

Az emlékezés, megemlékezés a tiszteletadás egy formája, amelyet az emberek már hosszú idők óta gyakorolnak. Ez a gyakorlat segít megőrizni egy családtag, barát, olyan személy emlékét, aki hatással volt az életünkre. Továbbá: nem csak szűk körben lehet emlékezni. Családi összejöveteleken, családi ünnepeken, nagyobb találkozásokon, istentiszteleteken, ha pedig egy tágabb körben ismert és elismert emberről van szó, akkor külön ebből az indítástól szervezett eseményeken, ünnepi megemlékezéseken, iskolai rendezvényeken, rangos meghívottakkal, elegáns beszédekkel, patetikus hangulattal. Ezeknek az eseményeknek minden esetben céljuk az, hogy az adott személy munkásságának hitelt adjanak, hangsúlyozzák azt, hogy érdemes rá figyelni, vele foglalkozni és emellett az is, hogy lokális vagy regionális hagyományt teremtsenek. A következőkben ezeket a kérdéseket próbálom meg körbejárni, fogalomtisztázás és elméleti megalapozás céljából.

Keszeg Vilmos 2020-as tanulmányában a biografikus emlékezet alakzatait, gyakorlatait és rendszereit taglalja. A tanulmányban Maurice Halbwachs emlékezetfelfogásáról kiemeli, hogy az emlékezés társadalmi cselekvés, az emlékekkel az egyén rendelkezik, de ezek a társadalmi kommunikációban kerülnek mozgásra. A társadalom szabályozza az emlékek mozgását és keringését, megakadályozza ezek elfelejtését és torzulását. Ebből kiindulva az emlékezés identitást és csoportidentitást termel, az egyén eszerint integrálódik a társadalomba, ennek csoportjaiba, amelyek értékrendeket termelnek és így ritualizálódnak. Így, ha valamilyen emlékeknek a felidézésére nincs társadalmi keret, az kihull az emlékezetből (Keszeg 2020: 380). A mi témánk esetében azért lehet ez releváns, mert Ignác Rózsa alakja hosszú ideig csupán az őt még kislánként ismerő kovásznaiak emlékezetében élt, írásait irredantaként bélyegezték meg, így ezek megjelenésük után nem is kerülhettek a kovásznaiak kezébe, illetve ha mégis hozzájutottak Ignác Rózsa-kötethez, titokban olvashatták, nem kerülhetett nyilvánosság elé, hogy a tulajdonukban van. Ezért a társadalmi, a csoportidentitás, illetve a kollektív emlékezet kialakítása Ignác Rózsa személye körül egészen a rendszerváltás utánig húzódott, amikor elkezdődhetett mindannak a felelevenítése, amit jelen esetben a kovásznaiak az ott született színész-írónról tudtak. Ebben az esetben az epizodikus emlékezet aktiválódik, hiszen ezek az idős emberek, akiknek esetleg volt szerencsájük személyesen ismerni Ignác Rózsaét, esetleg hozzátartozóiktól hallottak róla, személyes tapasztalásokat alakítanak emlékké, és az ezekhez való személyes kapcsolatuk az, amely hitelesíti a forrásokat, ahonnan ezek erednek. Az epizodikus emlékezet esetében a személy sokszor újraéli az adott helyzetet, tudja, mikor és hol történt az esemény, az elmesélése pedig első személyben történik (Csibra 2019: 46). Ez a megközelítés esetünkben azért érdekes, mert az egész Ignác Rózsa-emlékezet helyi megalapítója és kezdeményezője, Gödriné Molnár Márta tanárnő is a személyes tapasztalataiból és emlékeiből indul ki akkor, amikor célként tűzi ki az író nő emlékének felélesztését Kovásznán, minthogy személyes kapcsolatok is fűzték hozzá, illetve a 70-es években személyesen is találkozott és beszélgetett vele.

„Az emlékezés a társadalomról való tudás használatának módja. Az emlékezési gyakorlatban az elődök emlékével és tapasztalataival való együttélés kényszere és igénye, egy adott helyzet megoldására való törekvés érvényesül. Az emlékezési habitusok környezet- és korszakfüggőek” (Keszeg 2020: 832) – írja Keszeg Vilmos a fennebb már említett tanulmányában. Ennek alapján az emlékezés során szerzünk tudomást, illetve adjuk át saját tudásunkat másoknak egy adott helyzettel, problémával kapcsolatban, amit megoldani is az alapján akarunk és kényszerülünk, ahogyan elődeink már korábban megtették, így végigjárva a már kitaposott utat. Ez a kijelentés azzal is párhuzamba állítható, ahogyan egy írás, fentmaradt dokumentum alapján rekonstruáljuk a környezetünket, azokat a helyzeteket, amelyekkel felmenőinknek szembe kellett nézniük. Erről tesz említést a kovásznai nyugalmazott lelkész felesége egy, a *Művelődésben* megjelent cikkben: „A régi nőszövetségi tagok, az idősebb nénik ráismertek az emlegetett személyekre, terekre. Nagyon-nagyon lelkesen látogatták az olvasókört és úgy láttam, hogy egy kicsit a városba is kiviszik az író nő hírnevét. Összeültek valahol kézimunkázni, valamelyik néninél és beszélgettek Ignác Rózsáról [...]” (Hegyeli 1996: 29).

Azokat az emlékezési alakzatokat és tartalmakat, amelyek az egyén életpályájának eseményeit örökítik meg, valamint azokat a gyakorlatokat, szokásokat és rítusokat, amelyek egy egyén életének egy epizódját vagy életpályáját idézik fel valamilyen céllal, Keszeg Vilmos összefoglaló néven biografikus emlékezetnek nevezi. Ez az alapelv a társadalmat és a kultúrát az egyén életpályájának keretében, az egyént pedig a társadalomhoz és kultúrához való kapcsolódásában, a társadalom emlékezési gyakorlatán keresztül teszi láthatóvá. Ez a terminus összesen négy implicit állítást tartalmaz, amelyeknek fényében a biografikus emlékezetet értelmezni lehet és kell: 1. az egyén élete összefonódik a társadalommal és a kultúrával, 2. az egyén életének eseményei továbbélnek az emlékezetben, 3. a társadalom folyamatosan felidézi és kommunikálja az egyén emlékét, 4. az emlék felidézése jelentést kapcsol a biografikus eseményhez (Keszeg 2020: 389). Ez a meghatározás az alapja annak, ahogyan és amilyen szempontok alapján megvizsgálhatjuk Ignác Rózsa kovásznai emlékezetét, illetve azokat a mozzanatok, amelyek szerint ez felépül és él. A meghatározásban emlegetett személy a mi esetünkben maga Ignác Rózsa, a társadalom és kultúra pedig lokálisan értelmezendő, Kovásznára szűkítve. A dolgozatom során természetesen említék a városon kívül eső helyszíneket és személyeket is, de ezeknek a kötődései mind egyetlen pontba koncentrálnak, amely az író és a szülőföld. Az emlékezet alapja egyaránt lesz majd személyes tapasztalatokra alapozó, illetve szemantikus is, amely a kész tényekre alapoz, azoknak a segítségével hoz létre eseményeket, azokból kiindulva emlékezik meg az egyénről.

Ezen a ponton nem kerülhetjük el a lokális emlékezet körülhatárolását sem, hiszen esetünkben egy helysége összpontosul a kutatás.

Tanulmányában Arjun Appadurai kijelenti, hogy a lokalitás legfőképpen kapcsolatokat és kontextusokat jelent, amit a társadalmi közvetlenség érzete, az interaktivitás technológiái és a kontextusok közti kapcsolat hoz létre. Kitér a

különböző jegyekre, építményekre, amelyek egy személyt vagy teret az adott lokalitás szubjektumává vagy anyagi tartozékává tesznek. Ugyanakkor fontos kiemelni azt, hogy a kisebb – jelen esetben a falusi, kisvárosi – társadalmak nem fogják adottnak tekinteni a lokalitást, azaz meg kell teremteni azt. A lokalitás létrehozása nem egy magától értetendő folyamat, amely az idetartozás vagy helyiség érzet megélésében csúcsonylik ki, hanem szükség van különböző lokális szubjektumokra, akikhez kapcsolódni lehet és érdemes, ezek pedig magukon viselik a lokalitás jegyeit (Appadurai 2001: 3–6).

Ezeket a gondolatokat rávetítve a mi témánkra észrevehetjük, hogy azok az erőfeszítések, amelyek Ignác Rózsa emlékezetét hivatottak fenntartani szülővárosában, mind azokra a jegyekre alapoznak, amelyek őt a lokalitás szubjektumává teszik (Kovászna mint szülőfalu, a szülőfalu szeretetének explicit vagy implicit megjelenítése; például első regényének főszereplője, Kovács Ilona is a Kovásznához közeli faluból, Cófalváról származik). Ehhez pedig mind húsz évvel ezelőtt, mind ma kapcsolódni tudtak a helybéliek.

A lokális emlékezet vizsgálatoknál nem kerülhető meg a történelem, ezen belül is a lokális történelem. Az országtörténeten belül a lokális történelem egy olyan teret hoz létre, amelyben az autodidakták érvényesülni tudnak, ezáltal pedig a helyi történelem termelői lesznek (Keszeg 2015: 372). A lokális történelem narratív emlékezési alakzat, amely egy lokális közösség múltját, az őt ért, megélt élményeket, az események kontextusát a lokális közösség perspektívájából és számára jeleníti meg. Emellett új lokalitást is teremt, amelyben a múltbéli társadalmi viszonyok és kapcsolatok motiválják a jelenbéli viszonyokat, általa a mindennapi életben helyet kap a múlttal, az elődökkel való kapcsolattartás. Értelmezi a múltat, tanulságokat fogalmaz meg, tárolja egy közösség múltját, korszakokat azonosít egy közösség múltjában. A lokális történelem előállításának és napirenden tartása, felidézése lokális intézményeket, szerepeket és rítusokat, szokásokat és érzelmeket hoz létre, illetve működtet, tart fenn (Keszeg 2015: 372–374). A mi esetünkben a lokális emlékezet központjában Ignác Rózsa áll. A színészet és az írás méltóvá tette őt arra, hogy beíródjon a város lokális emlékezetébe, hogy emléknappokat szervezzenek a születésnapján, hogy emlékszobát rendezzenek be neki, hogy utcát, termet nevezzenek el róla.

Az emlékezet alakzatait Jan Assman határozza meg. Ezek az alakzatok az emlékezetet biztosító, fenntartó eljárásokat, kulturális eszközöket és formákat, az emlékéllátás médiumait, nyelvét és műfajait foglalják magukba. Az emlékezet tárgyai konkrét időhöz, térhez és csoporthoz kötődnek, rekonstruktívak, tehát újra létrehozhatóak, ezáltal pedig újra megélhetőek. mi esetünkben Ignác Rózsa szülőháza, lakóháza, sírja azok a helyek, ahol az emlékezet ráépül a valóságra, hiszen a múltban élt személy már mind megfordult ezeken a helyszíneken, sőt, ezek fontos pontjai az életének. Assman szerint egy csoport számára fontos olyan helyszíneket teremteni, amelyek a csoport identitásának szimbólumait és az emlékezés támpontjait is kínálják (Assman 2013: 40). Az a társadalmi csoport, amely emlékezőközösségként

szerveződik, leginkább a sajátossága és tartóssága szerint őrzi a múltját. Ennek értelmében megkeresi azokat a jellemzőket, amelyek elválasztják a többi csoporttól (Assman 2013: 40–41). Az emlékezetben a múlt sohasem önmagában őrződik meg, csupán azok a részletek maradnak fenn, amelyeket az adott társadalom értékesnek tart arra, hogy megőrizze (Assman 2013: 43).

4. Ignác Rózsáról

„Kovászna szépíró keveset termett, a keves közül a legnagyobb Ignác Rózsa” (Szabó 2020: 227). Ignác Rózsa 1909. január 25-én született Kovásznán, szülei Ignác László református lelkész és Makkai Kornélia. A hattagú család legkisebb gyermeke. Szülőhelye nyomot hagyott életén, munkásságának és a teljes életművének Kovászna az egyik sarokköve. 1918-ban Fogarasra költöztek a családjával. Ahogy *Papírmalom* című regényéből kiolvasható, Fogaras új ismeretlen közeget jelentett, míg Kovászna az elvesztett Éden (Szabó 2020: 221–223). Középiskoláit a Kolozsvári Református Kollégiumban végezte. Édesapja halála után 1928-ban telepedett ki Magyarországra özvegyen maradt édesanyjával együtt, a kor viszontagságai miatt, a jobb megélhetés reményében.

1931-ben végezte el a színiakadémiát Budapesten. Kiemelkedő és sokoldalú tehetség volt: színész, újságíró, meseíró, műfordító és színpadi szerző. „A színpadon szépséges dáma volt, íróként munkamániás, aki szépeltés nélkül ábrázolta a huszadik századi kisebbségi magyar sors tragédiáit. Erkölcsi mércéit sosem tagadta meg” (Sándor 2020: 252). 1935-ben hozzáment első unokatestvéréhez, Makkai Jánoshoz, majd ugyanabban az évben, december 16-án született meg fiuk, Makkai Ádám. Ignác Rózsa férje fiatalkorában jobboldali elveket vallott, de lassan kiábrándult a német ideológiából. 1940-ben, első amerikai útja után a Szabad Magyar Rádió főszerkesztőjeként dolgozott. 1941-ben elvált feleségétől. 1944. március 19-én, amikor a németek bevonultak Magyarországra, Makkai János volt a negyedik ember, aki szerepelt az elfogandók listáján. 1945-ben a kommunisták letartóztatták és két hónapot ült börtönben. 1946-ban sikerült kiszöknie az országból, Amerikába menekült. Ignác Rózsa nem volt hajlandó elhagyni Magyarországot. 1931 és 1939 között egészen a bécsi döntésig a budapesti nemzeti színház tagja volt. Ebben a korszakban már íróként is tevékenykedett, egy olyan nemzedék tagjaként, aki átélte a két világháború közötti időszak nehézségeit (Kisgyörgy 2020: 16). 1939–1940-ben a budapesti *Színházi Magazin* párizsi tudósítójaként tevékenykedett.

Élete során megjelent utolsó két regénye az *Urak, úrfiak* és a *Mámoros malom*, ezek 1947-ben kerültek kiadásra. Az 1949-től 1955-ig tartó korszakban a román irodalom alkotásait, Sadoveanu műveit fordította. A legfontosabb műveit a sztálinista elnyomás éveiben írta. Ezek az *Ünnepi férfiú* és *A vádlott*. Ignác Rózsa nem volt hajlandó ellenforradalomnak minősíteni az 1956-os forradalmat, ezért nem kapott életmű szerződést, így csakis ifjúsági regényeket írhatott. Az összes ifjúsági regénye allegóriaként szolgál és mindegyikből kihallatszik az '56-os forradalom visszhangja. Közülük a legfontosabbak a *Torockói gyász*, *Az utolsó daru* és az

Orsika. Ezek a művek tanúskodnak Ignác Rózsa szépírói tehetségéről is, hiszen amit nem lehetett leírni felnőtteknek felnőtt nyelven, a cenzúra örökké figyelmes tekintete alatt, azt átírta cenzúrabarát, ifjúsági olvasmánynak. Így lettek a törökökből oroszok, a torockói bárókból az elnyomók, a magyarsághoz visszatérő janicsárokból a kommunista párt elveiből kiábrándul ifjúk (Makkai 2020: 26–27). A kommunista rezsim mindenáron háttérbe akarta szorítani, és sikerült is abban a periódusban az ismeretlenség fátylát ráborítania, hiszen egy olyan íróról volt szó, aki a trianoni döntés után a Kárpátokon túlról elszakított magyarok sorsának felmutatásával akarta Európa lelkiismeretét felrázni (Gödriné 2020: 32).

Hazaszeretete törhetetlen volt, ahányszor tehette, hazlátogatott Erdélybe. Sosem érezte teljesen otthon magát Magyarországon, mindig kívülállóként, bevándorlóként tekintett magára. Egyik amerikai útja során, amikor megkérdezték, hogy miért nem telepszik ki, azt nyilatkozta: „Rendkívül kevés ember van a világon, aki kétszer cserél hazát” (Makkai 2020: 27). Ignác Rózsa nem vállalt semmiféle politikai kötelezettséget, egyetlen és töretlen elkötelezettsége anyanyelve iránt volt.

Életének 71. életévében halt meg budapesti lakása közelében autóbusz-balesetben.

5. Ignác Rózsa regényeinek recepciója

A román szocializmus időszaka nagyban megakadályozta Ignác Rózsa műveinek elterjedését Erdélyben, irredentizmussal vádolták a román-magyar kapcsolatok ábrázolása miatt. Tanúsítja ezt már az első megjelent könyve is, az *Anyanyelve magyar* (1937), ahol részben saját kolozsvári diákéveire alapozza a történetet, a főszereplőt, Kovács Ilonát pedig saját magáról mintázza. Ez nyilvánvalóvá válik az *Ikerpályáimon* (1975) című kötetének elolvasása után, amely tulajdonképpen visszaemlékezés fiatal éveire.

Az *Anyanyelve magyar* Ignác Rózsa első regénye, sok fontos önéletrajzi utalással, saját tapasztalattal tarkítva. A regény cselekménye az 1920-as évek Erdélyében, Kolozsváron játszódik, ahol a Székelyföldről származó, éppen érettségi előtt álló Kovács Ilona éli mindennapi életét.

A regény megjelenési évében Egyed Zoltán így méltatja az irodalmi életbe éppen belépő írónőt és regényét: „Elolvastam s jelentem: új magyar regényíró született! Ebben az új magyar regényben ott reszket sok olyan új probléma, sok olyan újfajta ember, sok olyan új érzés, amit mi idehaza sokan nem ismerünk. Nehéz róluk beszélni, meg kell velük ismerkedni” (Egyed 1937: 73). A cikk írója itt éppen azt a másságot emeli ki, amit Erdély akkori helyzete, a hatalmi viszonyok változása, illetve az új társadalmi kérdések, ideológiák hoztak felszínre.

A *Nyugaton* jelenik meg az a cikk, amelyben Illés Endre ismerteti a regényt. Szót ejt arról, hogy az első regények általában mesterkéltnek tűnnek, túl szabályosak. Ezekkel a sztereotípiákkal állítja szembe Ignác Rózsaét: „Ignác Rózsa könyve nem ilyenfajta »elsőregény«. Ez a munka - az átfinomíthatlan, nagy bőségű nyersanyag regénye. Hihetetlenül sokféle embert ismer ez a fiatal írónő,

s mindegyikről sokat tud. [...]Valami artériás nyugtalansággal és nyomással vetíti ki magából az írás közben emlékeit: buggyanva ömlik és torlódik egymásra a sok részlet. Nem tud rendet tartani közöttük, nem ismeri a mértéket, dinamikája nyugtalan és szabályozhatatlan” (Illés 1937: 446). Arra világít rá tehát, hogy milyen sokat és sokfélét akart mondani a regény, az író nő látszólag bele akarta szőni minden kapcsolatát, tapasztalatát és ezáltal elmesélni azokat a nehézségeket, amiket a két világháború között éltek át a pályaválasztás előtt álló magyar fiatalok. Illés szerint emiatt válik kissé zsúfolttá mind a regény cselekménye, mind pedig a szereplőhálózata.

Az említett két cikk inkább az író nő képességeire, mint a regény értékére, gondolataira próbál rávilágítani. Kántor Lajos szerint „Több, mint hatvan év távlatából mérlegre téve elmondható: az *Anyanyelve magyar* jelentősebb könyv, mint amilyen jó regény, noha kétségbevonhatatlan regényírói erényeket is felmutat” (Kántor 2018: 188). A *Száz év kaland* egyik szerzője szerint Ignác ezen regényének (és más helyzetrajzainak egyértelműen helye lenne) a magyar irodalomtörténetekben. Vallasek Júlia a regény jelentőségét a következőképpen magyarázza: „elsősorban nemzedéki jellegéből fakad, illetve abból, hogy egy olyan témát ír meg, olyan szemszögből, amellyel igen keveset foglalkozik a teljes két világháború közti erdélyi magyar irodalom: a fiatal nemzedék pályaválasztásának, identitáskeresésének kérdését az új impérium alatt” (Vallasek 2020: 114). A regény kiemelkedő erénye így leginkább a téma és az a társadalomábrázolás. A szerző kiemeli a regény életrajzságát, hiszen több, az *Anyanyelve magyarban* leírt epizód megjelenik az író nő visszaemlékezéseiben is.

F. Komáromi Gabriella szerint Ignác Rózsa túlzás és elfogultság nélkül tarthatjuk a gyerekeknek, kamaszoknak és ifjúságnak címzett történelmi regényei alapján a műfaj egyik legigényesebb alkotójának. A magyar történelem több századában is otthonosan mozgott, és ami ennél is fontosabb, az olvasóját is bevonja ezekbe az utazásokba: a török időkbe (*Orsika*), Rákóczi századába (*Hazájából kirekesztve, Torockói gyász*) vagy akár a reformkorba (*Róza leányasszony*) (F. Komáromi 1981). F. Komáromi Gabriella 1981-es tanulmányát átemelték a 2009-ben megjelent első Ignác Rózsa-életrajz-könyve, ahol az író nő fia, Makkai Ádám a következő lábjegyzettel látta el: „Ez a recenzió még majdnem egy évtizeddel a »rendszerváltás« előtt jelent meg. A szerző nem írhatta meg, hogy I.R. »ifjúsági regényeinek« java része álfjúsági regény. Ezért a következtetés, hogy ezek a regények gyerekeknek túl felnőttes ízűek, felnőtteknek meg túl »mesések«” (Makkai 2009: 360).

Kántor Lajos *A vádlott* című, 1999-ben kiadott posztumusz regény előszavát idézi, amelybe Jókai Anna így ír: „Az irodalom történetéből agyonhallgatással próbálják kitörölni. A politikai diktatúra a politikai vétkeket néha – kellő vezeklés után – megbocsátja. A világlátás másságát azonban soha.” (idézi Kántor 1999: 98.)

Ignác Rózsa *Ünnepi férfit* című, szintén posztumusz regényéről Szabó Magda is írt recenziót, amelyben ő is az író nő nagyságát méltatja: „Ignác Rózsanak

meg kellett halnia ahhoz, hogy hivatalosan is ki merjék mondani róla, milyen jelentős alkotó volt, s ha befejezheti és elkészülte idején ki is adhatja az *Ünnepi férfiút*, valószínűleg merőben új örvényt vág a magyar széppróza mezőnyében. Ám műve így, csonkán is remeklés, mint az antik szobrok, mint a szamothrékei Niké, nem látható, mégis érzékelt lebegésével, amelynek még arra is van ereje, hogy köntöse ráncaiba fogódzva mi is vele szálljunk” (Szabó 1990). Szabó Magda írásából nem lehet nem kihallani a szépirodalmi hangot, amellyel patetikussá, fennköltté teszi a recenziót. Ez az írás is Kántor Lajos korábban említett kijelentését támasztja alá, hogy Ignác Rózsának méltó helye lenne a magyar irodalomtörténetben.

Az Ignác Rózsa-regényekről írt recenziók többnyire pozitívak, főleg azok, amelyek az utóbbi évtizedekben születtek, a szerzőik pedig szinte kivétel nélkül felróják a magyar irodalomtörténet-írásnak azt, hogy az író nő neve egyáltalán vagy csak nagyon rövid szócikkekben jelenik meg a kiadványokban.

6. Ignác Rózsa életének terei

A kutatás szempontjából érdemes néhány szót ejteni Ignác Rózsa életének azon helyszíneiről, ahol hosszabb időt töltött, illetve ahol életének fontos mozzanatait élte át. Születésének és élete első kilenc évének helyszíne Kovászna, eköré szerveződik a jelen dolgozat. A többi helyszín további kutatások témája lehet. A második helyszín Fogaras, ahová családjával költöztek, miután lelkész édesapját oda szólította a kötelesség. Fogarasi éveire úgy emlékszik, mint a gyerekkori magányra, ahol szülei nélkül, könyvek társaságában töltötte a legtöbb időt: „Olvastam, amikor csak nem játszhattam sem szerepet, sem játékból való játékot. Ha magamra maradtam, s ez egyre gyakrabban előfordult, mert a szüleimet a közélet elvonta tőlem. Gyűlölve gyűlöltem a Közéletet. A mi közéletünk abból állott, hogy szüleim megállás nélkül másokért tevékenykedtek, rám fordítható idejük alig maradt” (Ignác 1975: 68). Fogarason a Magyar Közösségi Házban termet neveztek el az író-színésznőről, a parókián is őrzik az emlékét. Gödriné Molnár Márta a vele készített interjúban részletezi a templom szépségét, amelyet egy Ignác Rózsa tiszteletére szervezett kiránduláson is megtekintettek: „Akkor innen mentünk Fogarasra, hiszen ugye 1919-től ott laktak. Fogarason gyönyörű szép régi templom van. [...] Akkor már a lelkész, a volt bikfalvi lelkész került oda. Ott megnéztük a templomot, magyarázott a tiszteletes úr. Akkor megnéztük a Bethlen Kata sírját, amelyet Rózsa néni szervezésében a diáktársakkal gondozott, ápolt, és koszorút akartunk elhelyezni, de azt mondták, hogy ne oda tegyük, mert nehogy elveszen, akkor bevittük a templomba, hagytuk a koszorúkat, az egyiket, s a másikat pedig a Ignác László sírján helyeztünk el.” Ignác Rózsa édesapja Fogarason hunyt el, innen kellett Budapestre költözniük az édesanyjával. Közben Kolozsváron végezte el a középiskolát, ahol Wass Alberttel is interakcióba került, aki egy évvel járt fölötte. Önéletírásában azt is elmeséli, miképpen látogatták meg a „Donát úti remetét” (Ignác 1975: 138), Reményik Sándort: „A kertben, fonnyadó rózsák, dércsípte tulipánok között egy férfi sétált. A csöngetésre (a csöngő a kapu

fölött csörömpölt) összerezzen. Megállt. Meg is ingott kissé. Aztán mintha félne, oly lassú, óvatos léptekkel odajött a kapuhoz az ideges, szikár, magas alak” (Ignác 1975: 140). Sajnos, az író végzős tablója annyira megrongálódott, hogy nem lehetett helyreállítani, meséli az interjúalanyom: „Az ő tablóját nem tudták restaurálni. Volt egy nagyon jó restaurátor, egy idősebb tanárember, és a Wass Albertékét, és ezeket a régieket, mind ő restaurálta, s a Rózsa néniékét nem tudta. Úgy látszik... szóval nem lehetett azt, és nagyon hiányoltam és sajnáltam.” Budapesten 1949-től haláláig az Irinyi József utca 43. szám alatt élt, ezt az épületen elhelyezett emléktábla jelzi. Ignác Rózsa sírja az Új Köztemető 63-as parcelláján található, székelyföldi származását kopjafa jelzi, amelyen a következő felirat áll: „Kit miben elhívott az Úr, abban legyen hű.” Ez volt az író életének vezérmondata, amelyet a Bibliából választott (Makkai 2004: 91).

Az író életének helyszínei közül csak a legfontosabbakat igyekeztem kiemelni, illetve utalni arra, hogy ezeken a helyeken hogyan őrzik, ha őrzik, az ő emlékét. Jelen kutatás ezekre nem terjed ki, ezért csak az adatközlőm és néhány sajtóban megjelent cikk nyújtott kapaszkodót, amelyekre a kijelentéseimet alapozom.

7. Az Ignác Rózsa-emlékezet szerveződése Kovásznán

E bevezető után szót ejtek Ignác Rózsa Kovászna-leírásairól, illetve azt járom körül, hogy milyen elemei vannak itt az emlékezetnek, ezek hogyan és ki(k) által szerveződtek meg.

7.1. Ignác Rózsa Kovásznája

Szabó Etelka nyugalmazott kovásznai magyartanár jelenleg is Kovászna városának monográfiáját készíti, amelyben kiemelt helyet foglal el Ignác Rózsa személye. A 2019. szeptember 21-én, az író születése 110. és halála 40. évfordulójának alkalmából megszervezett konferencián a tanár bemutatta azt a részletet a készülő műből, amelyben összegyűjti és kommentálja Ignác Rózsa Kovásznáról tett kijelentéseit.

Kovászna képe megjelenik az író visszaemlékezéseiben, kisprózáiban, a vele készült interjúkban, újságcikkekben és nem utolsósorban a fő műveiben. Szabó Etelka meglátása szerint az emlékezést egyfelől a gyermeki rajongás szikrái ékesítik, másrészt a felnőtt ember racionalizmusa, kritikája, reális rálátása egyensúlyozza. Ezt a kettősséget *ignácrózsaiságnak* nevezi, amelyben kicsúcsosodik az író egyénisége (Szabó 2020: 220).

Ignác Rózsa életművében Kovászna szimbólummá nővi ki magát, Szabó Etelka pedig ezt a szimbólumot, a Kovászna-élményt vizsgálja. A tanulmány Kovásznát mint behatárolt teret és az itt élő közösséget veszi fókuszba, illetve azokat a legfőképpen az *Ikerpályáimon* című önéletírásban megjelent nyelvi képeket, amelyekkel Ignác Rózsa szülőfaluját illette. Célja, hogy végigkövesse, mit adott

Kovászna az írónőnek és mit kapott Kovászna az írónőtől (Szabó 2020: 220). A következőkben Szabó Etelka tanulmányának pontjait mutatom be és egészítem ki néhány saját meglátással, szemponttal.

„Falusi késő barokkban épült a kovásznai parókia. Tágas, ötszobás ház, oszlopos tornác előtte. Tornácpárkányon, fehérre meszelt oszlopok között virágos ládák. A fákkal beültetett kerten csermely csöpörgött át: felhőszakadáskor köveket hengergető hegyi patak. A vízre néző háromablakos hálósobának mindig nyirkos a fala” (Ignác 1975: 9). Ez az első mikrokörnyezet, amelyben Ignác Rózsa kislánykorát töltötte, ahol beszélni, írni tanult, az a hely, ahová a későbbiekben többször is visszalátogatott. A szülőházhoz szorosan hozzátartozik a mintegy 30 méterre álló templom, a szomszédos kántori lak: „Kertünkkel szemközt a jókora templomot várfal övezte. A várfalon belül a kert volt a Paradicsom” (Ignác 1975: 9). A gyermek írónő a most Kovászna-Belváros Református Egyházközség templomának kertjét úgy látta, mint a paradicsomot, a benne ágaskodó két fa pedig a tudás és az élet fája, a kertben gyomláló fekete réklis és szoknyás harangozó néni pedig maga a halál. A kovásznai paplak és környéke a gyermeki képzelet kiszínezett és elképzelt másaként él a már felnőtt írónő gondolataiban is.

A szülőház és a templom biztonságából kilépünk Kovászna utcáira: „Gyönyörű fekvésű szülőfalumról – s mert a felnőttektől bizonyára bírálni is hallottam – titokban elismertem, hogy csúfacska is. Tűzpiros cserepekkel fedett hófehér falú házsorai hosszan szegték a vagy csülökig sáros, vagy bokáig poros utcák oldalát, fel egészen a haragoszöld fenyőrengetegig. Volt ezért ilyen-olyan járdája is az előkelőbb, a fürdőtelepecske részen” (Ignác 1975: 30). Kovászna kettősségét tárja itt elénk: a szépséget a fenyőkben, a szépen berendezett parkokban, amelyek a vendégházak környékét jellemezték, ahová, ahogy a helybéliek mondják, fürdővendégek érkeztek és a sáros, poros utcákat, amelyeken a köznép szekerei jártak. Visszaemlékezésében az írónő a Pokolsárt, Kovászna legfontosabb, egyedülálló természeti látványosságát is megemlíti: „És a piac közepén rotyogott a világ unica: az öt négyzetméteres vulkáni lyuk iszaphányó vizével. Pokolsár névre hallgatott, ha füle lett volna, de inkább hangokat adott szája nélkül is: örökké zúgott, fortyogott” (Ignác 1975: 30). A pokolsárban már nem fürdenek gyógyulás céljából, de ez a földből kitörő széndioxidos gázfürdő még mindig bugyogtatja a vizet, amely mára már csak turisztikai látványosság. A település más fontos pontjait is emlegeti: a borvízkutakat, a Karácsony-patakát, a Doh környékét, Vajnafálvát, a Tündérvölgyet. Ezekre a helyekre a kovásznaiak ma is kijárnak, mint egy híd kötik össze az olvasót az írónővel, aki költői eszközökkel írja le a városrészeket, amelyeket kisgyerekként ismert.

A székely temperamentumot írja le, amelyet élete első éveiben megismerhetett. Első szavait a kovásznai székely nyelvjárást beszélőktől leste el, kreatív, találékony népként említi őket: „Kovászna a borvízkutak hazája. A szőlő még csenevész formájában sem terem meg ezen a vidéken. Talán ez az oka, hogy a bort kedvelő bortalan székely nép a vastartalmú, pezsgő, szénsavas ásványvizet nevezte

el borvíznek. Ebből is látszik, milyen szerény nép a székely. Ha nagyzóló nép lenne, bátran mondhatna borvíz helyett pezsgő víznek is” (Ignác é.n.: 93–94). Ez után a leírás után személyesebb hangvételre vált, felelevenedni látszanak a gyerekkori emlékek, a szülőföldjéhez való kötődése és a leírást ekképpen zárja: „Nekem szülőfalum” (Ignác é.n.: 93–94). Szabó Etelka szerint ebben a megoldásban Kovászna a mindenkori szülőföld szimbólumává válik (Szabó 2020: 222).

„Ignác Rózsa Zágonja Kovászna” (Szabó 2020: 226) – fogalmaz Szabó Etelka említett tanulmányában. Nem véletlenül azonosítja az írónt Mikes Kelemennel, hiszen nemcsak az közös kettőjükben, hogy a mai közigazgatási határokat nézve ugyanabból a megyéből származnak. Mikes és Ignác is távol kényszerültek élni hazájuktól, bár az író-színész, amíg tehetette, kedvére hazlátogatott erőt meríteni írásaihoz, vagy csak pihenni is hazajárt néha. A tanulmány szerzője megjegyzi, míg Ignác Rózsa életében Kovászna a szülőföld, Kovászna életében Ignác Rózsa azon kevesek egyike, akik a szépirodalomban megjelenítik a települést és annak lakóit. Kovásznáról számos útirajz, tudományos munka készült, szépirodalmi szövegekben viszont annál kevesebbszer jelenik meg (Szabó 2020: 227).

7.2. Az emlékezet kútfeje

A következőkben arra figyelünk, hogy az idők során hogyan alakult az író helye a város kulturális életében, kik voltak ennek a facilitátorai, esetleg akadályozói, hogyan jöttek létre emlékhelyek, hogyan határozták meg az ünnepek lebonyolításának időpontját, kik voltak ezek pártfogói, kik voltak a meghívottak, hogyan jelent meg mindez a sajtóban és a világhálón. Ezeknek az információknak a Gödriné Molnár Márta nyugalmazott magyartanárnővel készített interjú, a két kiadott Ignác Rózsa-emlékkönyv segítségével jutottam birtokába.

A kovásznai Ignác Rózsa-emlékezet kezdeményezője és máig fő életben-tartója kétségkívül Gödriné Molnár Márta nyugalmazott irodalomtanárnő. Természetesen minden helyzetben akadtak segítők, akik az ötletek kivitelezésében mellálltak, de ő volt az, aki Ignác Rózsa iránti tiszteletéből és tulajdonképpen rajongásából kiépítette azt az emlékezőközösséget és rendszert, amely által Kovászna egyik nagy szülőtte nem vészett a feledés homályába. „[...] Hát először írásban találkoztam [Ignác Rózsával], és hallásban, mert ugye a családban ismerték, édesanyámnál két évvel volt idősebb, együtt jártak óvodába... [...] Sokat hallottam tehát édesanyámtól és nagyszüleimről róla, Rózsa néniről” – meséli a tanárnő. Egy rokon segítségével, aki kapcsolatban állt az író unokahúgával, Kökény Ágnessel, 1976-ban személyesen is megismerhette Ignác Rózsát, akit csak Rózsa néniként emleget. „Hát a szívem úgy vert, hogy ugrott ki örömeben” – emlékezik vissza a találkozás pillanataira a tanárnő. Ajándékba kapott az íróntól egy antikváriumtól visszavásárolt *Torockói gyász*-példányt, amelyet dedikált is.

A tanárnő tulajdonképpen az Ignác Rózsa iránti szakmai és emberi csodálatát és tiszteletét próbálta kivetíteni a kovásznaiakra, akik számára kevésbé volt ismert az író személye. A regényeit olvasva vált világossá számára az a

példátlan hazaszeretet és -tisztelet, amelyet sokan hangsúlyoznak, amikor Ignác Rózsáról beszélnek: „[...] mert annyira magyar Rózsa néni, hogy minden magyar példát vehet róla. És annyira a szívügye a magyarság, a nemzet, az együtt gondolkodás [...] Tehát minden regényéből ez csendül ki, a nemzet. [...] És akkor vádolták ugye reakcióval s antiszemitizmussal, de hát az igaz, amit leír az *Anyanyelve magyarban is*.” Ezekből a szavakból kiolvasható az az elfogultsággal vegyülő tenniakarás, amely párhuzamba állítható Ignác Rózsa azon törekvéseivel, hogy Kovásznát szeretne volna minél több emberrel megismertetni, adatközlőm pedig Ignác Rózsát akarta és akarja mindenkihez, de legfőképpen a kovásznaiakhoz közelebb hozni. A tanár nő törekvései eredményesek voltak, az ő kezdeményezésére áll szobor, van emlékszoba és tartanak emléknapokat a városban.

Gödriné Molnár Márta tanár nő pedagógiai I-es fokozati szakdolgozatát Ignác Rózsa műveiről írta *Szülőföldélmény Ignác Rózsa műveiben* címmel, amelynek bővített és áttolgozott változata a 2009-ben megjelent Ignác Rózsa emlékkönyv egyik alaptanulmánya a Makkai Ádámé és a Gazda Józsefé mellett (Neményi 2009: 11–253).

7.3. A kezdetek – Ignác Rózsa Irodalmi Klub

Az első, Ignác Rózsáról elnevezett kulturális szerveződés, tulajdonképpen az emlékezet első eleme az Ignác Rózsa Irodalmi Klub, amely az elmúlt 30 évben, megalakulása óta több változáson ment keresztül mind vezetőségben, mind az általa szervezett rendezvények természetében.

A Kovásznai Ignác Rózsa Irodalmi Kör 1991. február 1-jén alakult az akkor Kovásznai 3-as Általános Iskola, most Kőrösi Csoma Sándor Líceum irodalomkedvelő diákjaiból Gödriné Molnár Márta, Szabó Etelka és Szombathy Ibolya tanár nők irányítása alatt. Az irodalmi kört hetedikes és nyolcadikos diákok alapították, amelyen a diákok saját alkotásaikat olvasták fel, megjegyzéseket fűztek egymás írásaihoz, nyelvi játékokat készítettek, előadást szerveztek (Gödriné 2020: 11). Az 1991 áprilisában készült, a kör résztvevőinek címzett első jegyzőkönyvben ez olvasható: „Nagyon sokan csodálkoztak, hogy mi készített bennünket arra, hogy Ignác Rózsáról nevezzük el irodalmi körünket. Kevesen tudják, hogy városunk egyik nagy szülőtte ezen író, aki csupán pár évet töltött itt, de annyira megszerette az akkor még faluként létező Kovásznát, hogy bármerre sodorta is el az élet árja, mindig visszavágyott. Több könyvében is szól itteni élményeiről” (Gödriné 2020: 13). Ezen a ponton már egyértelműen megfigyelhető az az alakzat, ami köré az Ignác Rózsa kultusz – legalábbis lokális szinten – felépült. A hazaszeretet, a falu patetikus csodálása, a szép szavak és jelzők megérintették a kovásznaiakat, bennük is hazafias, esetleg lokálpatrióta érzéseket keltettek. Az idézett jegyzőkönyv hitelességét nem kérdőjelezem meg, de kérdés, mennyire figyel fel egy gimnazista ezekre a jegyekre a könyvek olvasása során. Mindenképpen úgy sejtem, tanári értelmezés is van belefonna ezekbe a sorokba.

Az idézett jegyzőkönyvben beszámolnak az „anyanyelvünk ápolására” (Gödriné 2020: 13) az irodalmi kör által elindított Mindennapi Rejtvényről is. Ebben irodalmi és nyelvi feladatok szerepeltek: szóegyenletek, idézetek írójának és eredetének felismerése, helyesírási totók. A szervezők sajnálatukat fejezik ki azzal kapcsolatban, hogy kevesen jelentkeztek, nem sokan küldték be a megoldásaikat ezekre a feladatokra, de akik mégis vállalkoztak erre, szeretettel és odaadással tették.

Az irodalmi kör ezután kiköltözött az iskola falai közül és az 1990 márciusában alakult Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület kebelezte be, amelynek egy munkacsoportjaként működött és működik napjainkban is. Az Ignác Rózsa Irodalmi Klub a közművelődési egyesület irodalommal foglalkozó alegysége, mellette pedig jelen van a Fábíán Ernő Népfőiskola is. A Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület fő profilja a névadó Tibet-kutató emlékének fenntartása, amely főleg évi egy eseményben összpontosul, amely rendszerint április elején kerül megrendezésre. Ezen felül, a vezetőség szeretett volna egész évre kiterjedő eseményeket szervezni, ezért a két alegység, amelyek havonta átlagban egy-egy rendezvényt szerveznek. A Fábíán Ernő Népfőiskola főleg tudományos-tudomány-népszerűsítő, történelmi előadásokat, az Ignác Rózsa Irodalmi Klub pedig szépirodalmi tölteit, évfordulós megemlékezéseket, szerkesztőségekkel való talál-kozásokat, könyvbemutatókat-ismertetéseket szervez, vállal fel rendszeresen (Gazda 2018: 35). Ennek értelmében minden, Kovásznán megrendezett író-olvasó találkozó, könyvbemutató, irodalmi előadás stb. az irodalmi klub feladatkörébe került, amelyet már nem tudtak irányítani a gimnazisták. Így ezek megszervezését (és a klub vezetését) átvette Gödriné Molnár Márta és Szabó Etelka, mindketten nyugalmazott irodalomtanárok, ők egészen a közelmúltig alakították a harmincegy éve működő, első, Ignác Rózsáról elnevezett kulturális szerveződés sorsát. A jelenlegi vezető Czilli Aranka költő, kovásznai irodalomtanár.

Gödriné Molnár Márta kiemelt néhány olyan rendezvényt, amelyek az Ignác Rózsa Irodalmi Klub szervezésében kerültek megszervezésre, amelyeket a legfontosabbnak tartja. Ezeknek a plakátjai bekerültek a 2020-ban megjelent *Ignác Rózsa ébresztése* című emlékkönyvbe is. Ezekről az eseményekről később is szó esik.

Elsőként az 1999-ben megrendezett Ignác Rózsa emléknapot kell kiemelnünk, amely az év szeptemberében, 25-én 10 órától kezdődött a református templomban és parókián, a fő esemény pedig az emlékszoba avatás, amelyen Kántor Lajos, a *Korunk* főszerkesztője mondott beszédet, amit rövid kultúrműsor követett kóruszenével és szavalattal. Helyet kapott még egy emlékülés is, amely két darab kétórás blokkra osztódott délelőtt és délután. Este Kilyén Ilka *Ágról szakadt madár* című előadójátékjára került sor, majd a résztvevők közösen emlékeztek meg Ignác Rózsáról, megosztva személyes tapasztalataikat és véleményüket, esetleg emlékeiket az írónőről.

A második kiemelt rendezvény a 2009-es Ignác Rózsa centenáriumi napok, amelyek az írónő születésének 100., halálának 40. évfordulója apropóján kerültek

megrendezésre szeptember 4. és 6. között, amely dátumokon szervezték meg abban az évben a kovásznai városnapokat is, ezek rendszerint szeptember első hétvégéjén kapnak helyet. A háromnapos rendezvény első napján nyitották meg az Ignác Rózsa-emlékkiállítás az író tiszteletére berendezett emlékszobában (a későbbiekben mindkettőről külön is szót ejtek). A második napon konferenciára, szoborkoszorúzásra került sor, a harmadik napon, vasárnap lévén, ünnepi istentisztelet, illetve az emléktábla megkoszorúzása volt a két fő esemény. Ezeken kívül a hétvége során kóruskoncertre, kerekasztal-beszélgetésre és más kultúrműsorokra került sor. A háromnapos rendezvény helyszínei a református templom, a parókia, a parókia udvara, a központi park és a városi művelődési ház.

A harmadik, szintén 2009-es rendezvény *A magyar-orosz irodalmi kapcsolatok* címet viselte és egy, Egyed Péter író, filozófus, egyetemi tanár által tartott irodalmi előadást foglalt magába. Az Ignác Rózsa Irodalmi Klub rendezvényei nincsenek konkrét naphoz kötve. A plakáton illusztrációként megjelenik Kölcsey Ferenc arcképe és a *Himnusz* kézírata. Még egy fontos jellemzője az irodalmi klub rendezvényeinek, hogy a tudományos részt mindig követi egy rövid műsor. Ezen a napon a kovásznai líceum Tiszta Szív kórusa lépett fel néhány énekkel. A rendezvény helyszíne a városi művelődési ház.

Kovácsna és az Ignác Rózsa emlékét ápolók számára kiemelkedően fontos esemény volt a 2010. június 15-én tartott író-olvasó találkozó, amelynek meghívottja dr. Makkai Ádám, Ignác Rózsa fia volt. Az eseményen Makkai Ádám *Jézus és a démonok imája* című versgyűjteményét mutatták be, amely 2005-ben jelent meg. Ezt a könyvbemutatót beszélgetés zárta, a plakáton Makkai Ádám két arcképe jelenik meg, 1954-ből és 2005-ből, utalva azokra a versekre, amelyek a kötetben helyet kaptak, ezek az említett két dátum között születtek.

Két másik, Ignác Rózsa életében fontos szerepet játszó személy tiszteletére is tartott rendezvényt az irodalmi klub. Ezek Benedek Elek és Tamási Áron, bár az utóbbit inkább csak belefűzték az Ignác Rózsára való emlékezésbe. Az író első írásai a *Cimborában*, Benedek Elek gyereklapjában jelentek meg, amit önéletírásában ekképpen elevenít fel: „Aztán egy napon, tizennégy éves koromban, megírtam és elküldtem neki életem első »művét« – amiről fogalmam sem volt, micsoda. Ő [ti. Benedek Elek] nevezte ki novellának, és közölte a *Cimborában*, a nyomda csigatempójához képest azonnal első, vezető helyen [...] Még szerencse, hogy határtalan büszkeségemben szó szerint megtanultam a *Társszerzők* című (gyermekíró társszerzőket kifaragó) novelláskát ért gratulációt, s így most hűségesen emlékezhetem Benedek Elekre” (Ignác 1975: 22). 2009-ben a *Cimbora* akkori főszerkesztője, Farkas Kinga volt a meghívott, a rendezvény címe pedig *Benedek Elek és a Cimbora* volt. Az eseményen a nagy mesemondóra szerkesztőként emlékeztek, amelyhez öt diák is hozzájárult szavallatával. A plakáton Benedek Elek egy fiatalkori arcképe látható.

Tamási Áron *Görgeteg* című darabját Ignác Rózsának írta, amiről az író így emlékezik meg: „Ez volt életem első szerepe, mit egyenesen nekem írt s éppen

az az író, aki hozzám, egykori ismeretlen kolozsvári zsenge leányzóhoz magától s azzal a hozzárokonító mondással közeledett, hogy: »maga nekem nem idegen«” (Ignác 1975: 248). 2014-ben az Ignác Rózsa születésének 105., halálának 35. évfordulójának apropóján a Körösi Csoma Sándor Líceum diákszínpada ezt a darabot adta elő a nagyközönségnek március 29-én, Vörösmarty Mihály *A két szomszédvár* című darabjával együtt. A plakáton Ignác Rózsa és Tamási Áron arcképe szerepel.

Ami az Ignác Rózsa Irodalmi Klub rendezvényeit népszerűsítő plakátokat illeti, elmondható, hogy sablon szerint készültek. Az oldalak tetején egy sötétebb sávban megjelenik a Körösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület felirat, esetenként a Tibet-kutató arcképe is helyet kap. Alatta az Ignác Rózsa Irodalmi Klub neve utal a szervező alegységre, majd illusztráció, amely az adott rendezvény témájára és meghívottjára utal. A betűtípusok váltakoznak, néhol kurzív, néhol félkövér, van, hogy a rendezvények címe teljesen eltérő betűtípussal került fel a plakátra, mint a többi szöveg. A rendezvények helyszíne és időpontja minden esetben az oldal alján egy elkülönített sávban kap helyet, amelynek a háttere általában világosszürke.

Az Ignác Rózsa Irodalmi Klub tehát gimnazisták által működtetett iskolai irodalmi körből nőtte ki magát a város egyetlen irodalmi klubjává, amely az író emlékének megőrzése mellett arra is koncentrált, hogy minden hónapban szervezzen egy alkalmat az irodalomkedvelők számára, legyen ez kortárs szerzők kötetének bemutatója vagy ismeretterjesztő előadás. A 2020-as világvárvány következtében a rendezvények száma jelentősen redukálódott. Néhány esemény a közelmúltból: Másréti Kató Zoltán *Az önvizsgálódás tárcái* című könyvének bemutatója (2022. június 6.), Sántha Attila *Ágtól ágig* című verseskötetének bemutatója (2022. április 11.), *Vers, látod a jövőt?* irodalmi pódiumműsor Böszörményi Zoltán és Varga Melinda József Attila-díjas irodalmárokkal (2022. március 29.).

7.4. Emlékszoba a parókián

Ignác Rózsa a Kovászna-Belvárosi Egyházközség parókiáján született az egyik földszinti szobában. Ez a szoba is őrzi most az emléket saját személyes tárgyaival, kiadott regényeivel, szobrának másával berendezve. Az emlékszoba kurátora Szabeni Zsuzsa, EMKE Bánffy Miklós-díjas színháztörténész, a Balassi Intézet Magyar Kulturális Központja sepsiszentgyörgyi fiókintézetének vezetője, aki később kapcsolódott be az emlékezet fenntartásába az írónőről készített emlékkiállítás által, amelyről a későbbiekben esik majd szó.

A parókia falára 1995-ben helyeztek el emléktáblát, amelyet Kisgyörgy Zoltán az írónőről Fogarason készített fényképe alapján Vetró András alkotott meg. Az emléktáblaállítást a Fábán Ernő és Tompa Csaba kovásznai tanárok által vezetett Közéleti Klub kezdeményezte és valósította meg.

„A kovásznai régi református parókiába visszaköltözött Ignác Rózsa” (Kisgyörgy 2020: 33) – fogalmaz Kisgyörgy Zoltán. Az emlékszoba megnyitásának alkalmából Makkai Ádám, az író fia többoldalas levelet intézett a jelenlévőkhöz,

amelyben sajnálatát is kifejezi, hogy nem tud jelen lenni a megnyitón, ugyanakkor hálájának is hangot ad az édesanyja emlékének fenntartásán munkálkodók irányába. Emellett a méltatja édesanyját, hosszasan taglalja életfilozófiáját, amelynek központi eleme valóban a szülőföld és a haza. Mesél benne kettőjük kapcsolatáról is, hogy miképp ismerte ő az édesanyját, majd biztosítja a címzetteket arról, hogy nem halasztja sokáig a látogatást: „Sok mindent szeretnék átszarmaztatni a budai lakásból a kovásznai emlékszoba számára, de ez csak akkor lesz lehetséges, ha magam is ott vagyok és el tudom kísérni az anyagot Kovásznára” (Makkai 2020: 27). A levelet végül ő maga olvasta fel az emlékszoba megnyitóján, mert egy *last-minute* repülőjegynek köszönhetően mégis ott tudott lenni az ünnepségen.

Az Ignác Rózsa emlékszobát 1999. szeptember 25-én, húsz évvel és egy nappal a színész-író tragikus halála után nyitották meg. Az ezt övező ünnepséget a Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület algyesége, az Ignác Rózsa Irodalmi Klub szervezte, beszédet mondott Kántor Lajos író, a *Korunk* főszerkesztője, Kisgyörgy Zoltán újságíró, Dede Franciska budapesti irodalomtörténész és Kiss Borbála, a Petőfi Társaság titkára, illetve az egyik kezdeményező, Gödriné Molnár Márta is. Az emlékszobában elhelyezték Ignác Rózsa néhány bútordarabját. A kiállítás a megnyitásakor leginkább írott dokumentumokból, fényképekből, újságcikkekből állt, amely idővel bővült: „Igen, hoztam én is el, aztán kicsidenként az gazdagodott. Elhoztam a telefonját, amely a '30-as évekből való, úgy élvezték a gyermekek ...[...] És próbálgatták, és az írógépét, azt hiszem, hogy azt nem én hoztam, az nehéz lett volna. Az írógépe aztán idejött, és akkor... hát... Valaki jött az emlékszobát megnézni. [...] És ez az uraság, egy szombathelyi orvos volt, elhozta a bútorokat, [amelyeket Makkai Ádám ajándékozott az emlékszobának] ajándékként. [...] Na, és akkor eljött a két fotelje, eljött az íróasztala, nagyon örvendtem, és az egyik kemény szék, amelyiken ült, ott az írószobájában, de énnekem az az érzésem, én úgy emlékeztem, hogy az karosszék volt, és nem azt hozták. [...] És akkor ugye fényképet még a szüleiről. Akkor itatóst, tintatartót, ilyen kis tárgyakat Akkor, ő úgy nevezte, hogy a pukkasztó gyűrűjét, mert örökölte, egy örökölt, egy nagyon szép gyűrűt, ott van a szobában, és pukkasztó, amikor valakit fel akart mérgeíteni, felhúzta, hogy pukkadjon meg mérgében. Na, s akkor szemüvegét, az egyik kezének a gipszmását. Sok-sok fénykép került oda, mert amikor a szobát nyitottuk meg, akkor nagyon sokan jöttek el Magyarországról is, és olyan család is, amelynek az egyik tagja, az egyik nő tagja bejárónője volt Rózsa néni. És azok nagyon sok fényképet hoztak. Ilyen kisebb méretűek, de örültünk neki” – meséli Gödriné Molnár Márta az emlékszoba gyűjteményének összeállításáról. Az Ignác Rózsa emlékszobát a parókia bejáratánál tábla jelzi. Ez a tér lett az egyik állandó helyszíne a minden évben megszervezett emléknapoknak, ugyanakkor a parókia gyülekezeti termében szokták megszervezni alkalmanként a konferenciákat is, ezzel is közelebb kerülve Ignác Rózsa emlékéhez.

Voltak törekvések arra, hogy az emlékszobában található tárgyak által valamilyen módon interaktívabbá tegyék a teret. Ezért egy ideig az író

telefonkagylójában hangfelvétel hallatszott, amint az egyik művéből olvas fel, ez nagyon népszerű volt a látogatók körében.

7.5. „Méltó tisztelet” – a szobor története

Arról, hogy Ignác Rózsának szobrot állítsanak Kovásznán, már a 2004-ben megrendezett emlékünnepeken is szó volt. Az ötletgazda Gödriné Molnár Márta tanárnő mellett Zsuffa Levente, Kovászna akkori polgármestere, aki ígéretet is tett arra, hogy ez megvalósulhat, Ignác Rózsának bizony lesz szobra Kovásznán. Gödriné ezt a megnyilatkozást ahhoz hasonlítja, „mint amikor Gábor Áron megmondta, hogy lesz ágyú”. Végül 2006-ban, a városnapok keretében került sor a Vargha Mihály sepsiszentgyörgyi szobrászművész által készített szobor felavatására. Az anyagi részét közadakozásból sikerült fedezni, a két fő támogató Makkai Ádám, az író fia, illetve Kovászna díszpolgára, Gocz Elvira voltak. A szobor helyének kiválasztásakor szerepet játszott egy Ignác Rózsa-írás, Gödriné Molnár Márta így beszél erről: „És aztán ott kijött, megnéztük a terepet, hogy hová is... Akkor az egyik regényében Rózsa néni említi, hogy... [...] Szóval az egyik regényében említi, többször említi Kovásznát. Amikor ő tulajdonképpen vándor-színész társulattal ismert, tehát színész lett, járt Kovásznán, többek között itt is, és mindig Kovászna fekvését gyönyörűen mutatja be. És abban olvastam, hogy hol volt a színpaduk, hol szerepeltek. És azt írja, hogy a Pokolsár s a patak között. És akkor mondtam Varga Mihálynak, hogy valahova ide kellene helyezni, és úgy, hogy nézzen a templom felé. Na, és aztán így rögzítettük a helyet.” A Pokolsár és a patak között helyezkedik el most a központi park, amelyen sokan átjárnak naponta, akik megnézhetik a háromnyelvű táblával jelzett szobrot. Az Ignác Rózsa-szobor volt az első, köztéren felállított a településen született magyar művészre emlékező szobor. A szoboravatón jelen voltak Ignác Rózsa-rokonok is, akik koszorúztak és az emlékkonferencián, a beszélgetéseken is részt vettek, ami a szervezők szemében mindig nagy dolognak számított, ez is emelte az ünnepek fényét. Ami a szoboravató ünnepséget illeti, mivel a városnapok keretén belül került megszervezésre, ezért az anyagi háttérrel a polgármesteri hivatal állta, illetve a szoborhoz szükséges alapanyagot is ők biztosították. Később a központi parkban megjelentek más híres kovásznaiak szobrai is, például Gazdáné Olosz Ella textilművésze, Fábíán Ernő filozófusé és Dr. Benedek Géza kardiológusé.

7.6. Emlékkiállítás és centenáriumi ünnep

Az emlékkiállítás szorosan kapcsolódik mind az emlékszobához, mind pedig a centenáriumhoz, ezért látom jónak ezeket közösen tárgyalni. Az emlékkiállítás 2009-ben, Ignác Rózsa születésének 100., halálának 30. évfordulójának alkalmából készült, létrehozója Szebeni Zsuzsa színháztörténész, ezért a kiállítás anyaga inkább a színésznő Ignác Rózsára figyel, de nem szorítja háttérbe az írónőt sem. A vándorkiállítást kísérő sajtóanyagban Szebeni a Székely Nemzeti Múzeum és a

budapesti Országos Színháztörténeti Múzeum összefogásából létrejövő kiállítást azért is méltatja, mert Ignác Rózsáról nem születtek monográfiák, illetve az irodalomtörténet is mellőzi írásait. A kiállításban végigkövethetőek Ignác Rózsa életeseményei, hogyan válik ünnepezt színésznővé, hogyan győzi meg Tamási Áront a *Görgeteg* című darab megírásáról, hogyan szólt a magyarokhoz, hogyan írt a gyermekeknek.

A kiállítás anyaga a Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumból indult, utána a Kézdivásárhelyi Vígadóba került, onnan érkezett Kovásznára, majd tovább vándorolt a kolozsvári Reményik Sándor Galériába, ezután pedig a budapesti Országos Színháztörténeti Múzeum Körtermében volt látható, ahonnan visszakerült Kovásznára, az emlékszobába, azóta is ott tekinthető meg. Az emlékkiállítás a centenáriumi ünnepség alkalmával nyitották meg, 2009-cet pedig Ignác Rózsa emlékének nyilvánították.

7.7. Az Ignác Rózsa Erdélyi Magyar Egyesület

Az Ignác Rózsa Erdélyi Magyar Egyesület 2015-ben alakult, legfőbb célja az író emlékének megőrzése és népszerűsítése. Interjúalanyom így emlékszik az egyesület megalapítására: „Aztán végül az volt a baj, hogy az irodalmi klub az mindig nagyon kevés pénzt kapott az [Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési] Egyesülettől. És mi mint irodalmi klub nem pályázhattunk, mert nem volt önálló egyesület. [...] '15-ben, akkor alapítottuk a Ignác Rózsa Erdélyi Magyar Egyesületet. Habár annak idején alapítványt akart a fia [Ignác Rózsának], de aztán mondtam, hogy az bonyodalmasabb, bonyolultabb annak a bejegyzése, meg ez így egyszerűbb. Nos, akkor így maradt IREME. És akkor így önállósultunk, és külön egyesület volt. Azért megmaradt az irodalmi klub is, és tudtunk pályázni is. Magyarországról egyszer se nyertünk, mert mi olyan kisebb összeget kértünk. Még tulajdonképpen nem olyan régi egyesület, mint a Csoma Egyesület, szóval nem kaptunk. De a helyitől, vagy a megyeitől mindig nyertünk. És az nekünk elég volt, mert mire kellett tulajdonképpen a pénz. A díjakra ugye, mert volt pénzbeli díjazás, volt könyvbeli díjazás, az is mindig Ignác Rózsa könyv volt.”

2019-ben már az Ignác Rózsa Erdélyi Magyar Egyesület szervezésében került sor a kerek évfordulók – 110 és 40 éves – megünneplésére. Ennek alkalmával megtartották a szokásos konferenciát, koszorúzást. Az ünnepség egy hétvégét ölelt fel. Jelen volt Mezey Katalin költő, akinek pénteken bemutatták *Régi napok rendje* című novelláskötetét, majd szombaton, a konferencia keretében bemutatta az *Ünnepi férfiú* című, Szent László királyról szóló Ignác Rózsa-regény legújabb kiadását, amely a Széphalom Könyvműhely gondozásában jelent meg. A konferencián továbbá felszólalt Szebeni Zsuzsa, Szabó Ételka és mások. Vasárnap került sor az ünnepi istentiszteletre, ezt követte a szobor megkoszorúzása, amelyet rövid kóruskoncert zárt.

Az Ignác Rózsa Erdélyi Magyar Egyesület a 246/2005-ös törvény értelmében alapult mint független jogi személy. Mint azt a belső rendszabályzatban is olvashatjuk, az egyesület nem politikai, vagyoni célú, hanem a kulturális értékek

megőrzése és gyarapítása érdekében jött létre. Az egyesület székhelye a névadójának szülővárosa, Kovászna.

Az egyesület fő céljai közé tartozik Ignác Rózsa emlékének megőrzése, ápolása és munkásságának a népszerűsítése. Ugyancsak az egyesület célja az Ignác Rózsa emlékszoba gondozása, amelyet a kovásznai református plébánia egyik szobájában alakítottak ki, ahol az író született. Továbbá a különböző klubok, szervezetek támogatása és a fiatal tehetségek, előadóművészek, irodalmárok felfedezése és felkarolása-támogatása. Az egyesület létre szeretné hozni az Ignác Rózsa irodalmi-művészeti díjat, amellyel a helyi szerzők, előadóművészek teljesítményét, munkásságát ismernék el és jutalmaznák meg. Az egyesület fontosnak tartja, hogy az írott szó formájában is kulturálisan támogassa az író emléket, ezért 2020-ban kiadta az *Ignác Rózsa ébresztése* című könyvet, amellyel tiszteleg az író élete, munkássága és emléke előtt. Az egyesület egyik fő céljának tartja a nyomtatott könyv iránti szeretet ápolását, újra felélesztését is.

A jövő generáció kulturális fejlődéséhez olvasási és kreatív írási körök és műhelyek szervezésével járul hozzá. Ugyanakkor az erdélyi írók és költők műveinek népszerűsítése érdekében az egyesület meg szokta szervezni az Ignác Rózsa prózamondó és prózaolvasó versenyt is. Az egyesület ezekkel a célokkal nem kíván semmilyen féle politikai szerepet vállalni, egyedüli célja a kultúra felkarolása és a névadója emlékének, életének, munkásságának és hagyatékának megőrzése, terjesztése és gyarapítása.

A fenti célok megvalósítása érdekében szimpóziumokat, konferenciákat szervez, amelyek által Ignác Rózsa munkásságát megismertethetik minél több emberrel és egyben ápolhatják is azt. A projektek minél zökkenőmentesebb megvalósításának érdekében az egyesület együttműködési projekteket, partnerségeket alakít ki helyi, megyei, központi intézményekkel, legyenek ezek állami vagy magántulajdonúak, illetve kül- és belföldi civil szervezetekkel is. Az író munkásságának minél tágabb körben való megismertetése érdekében projekteket kezdeményez a könyvtárakkal, legyenek ezek nyilvános vagy iskolai, esetleg egyházi könyvtárak, annak érdekében, hogy elláthassák kellő könyvalappal ezeket.

Mint kulturális egyesületnek nagyon fontos feladata, hogy a kortárs helyi tehetségeket támogassa és hogy megismertesse őket minél szélesebb közönséggel, ezért az Ignác Rózsa Erdélyi Magyar Egyesület találkozók megszervezésére törekszik, ahova írókat, tudósokat hív meg előadóként, hogy példájukkal és szakmai sikerükkel pozitívan befolyásolhassák az emberek és a jövőbeli írók, tudósok véleményét a művészetekről, tudományokról. Annak érdekében, hogy a fiatalabb generációkkal megszerettesse a fentebb felsorolt értékeket, nyári táborok, művészeti kiállítások, alkotótáborok, tanfolyamok, nyilvános viták stb. megszervezését támogatja és indítványozza. Ugyanakkor a névadója iránti tiszteletből is az egyesület törekszik a helyi értékek megőrzésére és népszerűsítésére.

A fent említett rendezvények alkalmával a szórólapok, meghívók elkészítése is az egyesület feladatkörébe tartozik, de nem korlátozódik csak ezekre, hanem

könyvek, folyóiratok nyomtatása, monográfiák, tanulmányok készítése és kiadása is célja. Az egyesület jótékonyági akciókat, adománygyűjtéseket, szervez, hogy e kezdeményezések anyagi oldalát fedezhesse.

Ezidáig öt alkalommal rendezték meg az Ignác Rózsa Prózamondó és Alkotóversenyt, amelyre a versenyzők életkor szerint három kategóriában jelentkezhetek. Az verseny két összetevője – az alkotó és prózamondó – független egymástól, mindkettő egy hívószó köré szerveződik, amelyhez a versenyzőknek igazodniuk kell. A versenyek időpontját igyekeztek valamilyen évfordulóhoz igazítani, de ebben a tekintetben a szervezők sokszor ütköztek akadályba. Ha szeptemberi dátum mellett döntöttek, nem volt elég jelentkező, hiszen a diákokat nem sikerült mozgósítani, minthogy még alig kezdődött meg a tanítási év. A versenyek zsűrijébe mindig próbáltak irodalmárokat, színművészeket meghívni, akik emelték az esemény fényét és szakmaisággal tudtak a versenyzők felé fordulni. A jutalom mindig egy Ignác Rózsa-kötet, illetve egy közös kirándulás volt, azoknak a helyszíneknek a meglátogatása, ahol az író élete során hosszabb-rövidebb ideig megfordult, vagy valamiféleképpen kötődött hozzájuk. A helyszínek a következők voltak: Brassó, Fogaras, Torockó, Kolozsvár, Bonchida, Dés. Két alkalommal került sor erre a kétnapos kirándulásra, a harmadik alkalommal Moldvába készültek, ott is követni az író útját, de ez a világváros miatt nem valósulhatott meg. Ez alatt az idő alatt könyv állt össze az eddigi konferenciák anyagából, megjelent újságcikkekből, levelekből, előadásokból az egyesület gondozásában, amely tulajdonképpen helyettesíti azokat a rendezvényeket és megmozdulásokat, amelyekre nem kerülhetett sor.

Fontosnak tartok szót ejteni az egyesület online jelenlétéről és kommunikációjáról is. Az egyesület jelen van a Facebookon, ahol nagyon ritkán tesz közzé bejegyzéseket, legtöbbször az évfordulók alkalmával vagy a rendezvényekkel kapcsolatban.

7.8. Két emlékkönyv

Jakab Albert Zsolt szerint az emlékkönyvek többnyire díszes kiállítású, gazdagon illusztrált, nyomtatott kiadványok. Készülhetnek valamilyen évfordulóra, köthetnek valamilyen életeseményhez, illetve létrejöhetnek tiszteletkötetként (Jakab 2017: 409).

Két emlékkönyv készült Ignác Rózsa emlékére. Az elsőt a centenárium évében, 2009-ben adta ki a csíkszeredai Pro-Print Könyvkiadó, a másik 2020-ban jelent meg a sepsiszentgyörgyi ARTprinter Könyvkiadónál.

Az első emlékkönyv az író és színművész születése 100., halála 30. évfordulójának alkalmából jelent meg, szerkesztője Neményi László, elkészülését a Communitas Alapítvány és a Szülőföld Alap támogatta. A könyv szerkezetileg összesen tizenegy, római számokkal jelölt részre oszlik a következőképpen: *I. Beköszöntő*, amelyben Makkai Ádám *Ignác Rózsa emlékezete* című írását olvashatjuk. *II. Két tanulmány*, Gödriné Molnár Márta I-es fokozati szakdolgozata (*Szülőföldélmény Ignác Rózsa műveiben*), illetve Gazda József *Gondolatok Ignác*

Rózsáról és írásművészetéről című tanulmánya kapott itt helyet. A III. rész *Ignác Rózsa elfekvő vagy ismeretlen írásai* címet kapta, amely négy írást tartalmaz, ezek inkább az író által írt recenziók. A IV. rész *Interjúk* címmel három, Ignác Rózsával készült beszélgetést foglal magába. Tizennégy szöveget tartalmaz az V. *Régi és újabb kritikák* című rész, majd a VI. *Ignác Rózsa előadásai külföldön* című következik, összesen három, Argentínában és az Amerikai Egyesült Államokban tartott előadásának a leírását tartalmazza. A VII. rész lehet a legizgalmasabb, itt *Ignác Rózsa ismeretlen és kiadatlan kisprózait* olvashatjuk, összesen hetet. Ezt a fejezetet Makkai Ádám is kiemeli a levelében, amelyet a centenáriumi ünnepségen olvastak fel: „Az emlékkötet további érdekessége, hogy pár ismeretlen vagy lappangó írást is tartalmaz, mint például az orosz katonanőről írott remek kis »Zina« című portré, vagy a minden nemzetiség minden katonáját kiszolgáló bővérű magyar nő, »Boldog Máriskó«” (Makkai 2020: 84). Ezt követi a VIII. *Köszöntők, búcsúztatók*, amelyben többnyire az író tragikus halálára reagáló írásokat olvashatjuk. A IX. rész *Ignác Rózsa megjelent műveinek jegyzéke*, a X. a kötet szerzőit mutatja be röviden, a XI. a *Képmelléklet*. „A kötet irodalomtörténeti érdekességei közé tartoznak a kritikák, köszöntők, előszók és búcsúztatók, mint például Illés Endre 1937-es kritikája az *Anyanyelve magyar* című legelső Ignác Rózsa regényről, melyet Illés Endre még az akkori igen híres Nyugat című folyóiratban publikált. Kiemelném még Szabó Magda remek írását az *Ünnepi férfiú*-ról, valamint Jókai Anna előszóját *A vádlott* című, szerintem legfontosabb Ignác Rózsa műről” (Makkai 2020: 84) – méltatja az emlékkönyvet Makkai Ádám. A borítón az *Ignác Rózsa (1909 – 1979) Emlékkönyv* felirat mellett az színész-író portréja látható.

A második, 2020-ban kiadott emlékkönyv tulajdonképpen az író emlékezetének kialakítását, ennek lépéseit tartalmazza újságcikkek, levelek, recenziók, konferencia-előadások leiratai, képek és jegyzetek segítségével. A könyv címe *Ignác Rózsa ébresztése*, azt mutatja be, hogy miképpen alakult ki az az emlékezet, amelyet dolgozatomban megpróbálok összefoglalni. A könyv nem konkrétumokat ír le, inkább a szövegek által, amelyek a különböző események apropóján jelentek meg, legyenek ezek újságcikkek, kritikák, rövid tudósítások, amelyek végigvezet minket a történéseken. A kötet az Ignác Rózsa Erdélyi Magyar Egyesület kiadásában jelent meg, Gödriné Molnár Márta volt az, aki számbavette és a saját gyűjteményéből sajtó alá rendezte a könyvet, bár az ő neve nem tűnik fel szerkesztőként, csak a saját írásai mellett, mint szerző. Az *Ignác Rózsa ébresztése* című kötet összesen három nagy részre oszlik: *I. Szükségünk van Ignác Rózsára*, *II. Soha meg nem alkuszik* és *III. Talpig nehéz hűségben*. Ezekben a fejezetekben keverednek az írások, a kronológián kívül nincs más szervezőelv. A második rész a legterjedelmesebb, ez tartalmazza a szoboravatással kapcsolatos írásokat és a centenáriumi konferencia, illetve az ennek kapcsán megjelent anyagokat. Minden rész elején egy mottó található, amelyek Jókai Anna, Makkai Ádám és Czegő Zoltán írásaiból választott idézetek. Képeket is találunk a könyvben, amelyek nem féltlenül a készülésüknek megfelelő kronológiai sorrendet követik, a legtöbb az

említett kétnapos kiránduláson készült, csak néhány van ellátva dátummal, leírást viszont mindegyik kapott. A második emlékkönyv Kovászna Városi Tanácsa és Makkai-Arany Ágnes anyagi támogatásából jelent meg, a borítón itt is Ignác Rózsa 1939-ben készült portréja látható a cím és a kiadó egyesület neve mellett.

A két eddig kiadott emlékkönyv tartalmában csak néhány alkalommal keresztezi egymást, az Ignác Rózsáról és írásairól készült recenziók és kritikák által, az első a még ki nem adott művek tekintetében alkot maradandót, a második pedig azáltal a nagyon értékes sajtóanyag által, amely segít rekonstruálni az emlékezet kialakulását.

7.9. További emlékezet-komponensek

Fontosnak tatom, legalább említés szintjén kiemelni azokat az összetevőket, amelyek bár kisebb törekvések ugyan, de mégis elengedhetetlenek voltak az író emlékezetének felélesztésében és tulajdonképpeni megteremtésében. A református nőszövetség már az 1990-es években felvette az író nevét, erről korábban esett szó a dolgozatban. Szintén 1995 után nevezték el utcát az írónőről: „Szóval én annyit mondtam, hogy olyan sétányszerű legyen az ő utcája. És ez itt nem nagy utca, de mondom, hogy a hivatalos szervek nem tették ki sehová [az utcánévjelző táblát]” – meséli Gödriné Molnár Márta. Végül a tulajdonosa a magánház falára helyeztet ki egy táblát, amelyen feltűnik az utca neve.

A Kovászna Városi Művelődési Ház legnagyobb terme is Ignác Rózsa nevét viseli, amelyben legtöbbször az irodalmi klub és az egyesület rendezvényeit tartják, ezen kívül szokott itt lenni bábszínház, kisdíjak és óvodások évfűzű másora, illetve ez a város házasságkötű terme is, méretei miatt tökéletesen megfelel erre a célra. Kiállításoknak, koncerteknek is helyet ad ez a terem, amelynek a falain Kovászna híres személyiségeiről is láthatunk képeket, így természetesen Ignác Rózsáról is.

Az Ignác Rózsa-életmű újrakiadását a csíkszeredai Pro-Print Könyvkiadó vállalta fel, Burus Endre és Burus Enikű vezetésével Makkai Ádám közbenjárására. Ezekbűl a könyvekbűl vásárolnak minden alkalommal a versenyek díjazottjainak, illetve a Kőrűsi Csoma Sándor Líceum évfűzűjűn jutalomkönyvként is ezt kapják a valamilyen rendezvényen (irodalmi esteken, könyvbemutatókon stb.) közreműködű diákok. Ezeket a könyveket az emlékszobában is meg lehet vásárolni.

8. Következtetések

Jakab Albert Zsolt a 19–20. századi lokális emlékezetkultúra szerkezetét vizsgálta és mutatta be tanulmányában, a kutatást Kolozsváron végezte, de a megállapításai egyértelműen használhatók a mi esetűnkben is. A szerző tipológiába rendezte azokat az eszközöket és alakzatokat, amelyek az emlékezet szerkezetét meghatározzák (Jakab 2017). Ebbűl a felsorolásbűl szeretnűm kiemelni azokat, amelyek Ignác Rózsa kovásznai emlékezetében is jelen vannak, meghatározzák annak szervezűdését.

Elsősorban a megemlékezések alkalmait illetően, minden esetben törekednek arra, hogy az eseményeket Ignác Rózsa életének valamilyen évfordulóján szervezzék meg. Ez leginkább a januári születésnapjához vagy a szeptemberi elhalálozási napjához igazodik. Kiemeltek a kerek évfordulók, amik még nagyobb figyelmet kapnak. Jakab tanulmányában a második kategória az időpontok után a megemlékezés helyeit, tereit veszi lajstromba. A mi esetünkben a legfőbb emlékhely mindenképpen a református parókia, a szülőház, illetve az abban berendezett emlékszoba. Innen távolodva a következő a templom. Ignác Rózsához a Kovászna Belvárosi Református templom nemcsak az emlékezés helyeként kapcsolódik, személyes kötődése is van hozzá az édesapja által, aki itt lelkészként szolgált. A megemlékezés tere továbbá a Városi Művelődési Ház, ahol a nagyobb közönségnek szánt eseményeket szervezik, hogy mindenki kényelmesen elférjen, amelyre a legideálisabb helyszín az Ignác Rózsáról elnevezett terem. Az emlékezési aktusokról és gesztusokról szóló részben Jakab Albert Zsolt kiemeli, hogy a mesterséges kontextusok teremtése sokszor a társadalmi kötelek megerősítését teszi lehetővé, minthogy olyan kommunikációs helyzetek teremődnek, amelyek hozzásegítik a közösség tagjait a társadalmi együttéléshez, illetve kötelek kialakításához (Jakab 2017: 404).

Ehhez szorosan kapcsolódik az Eric Hobsbawm által leírt kitalált hagyomány, amely magába foglalja a tulajdonképpeni kitalált, felépített és intézetileg meghonosított hagyományokat, de azokat is, amelyek felkutatása nehezebb, de a társadalomba való beágyazódásuk annál gyorsabb. A kitalált hagyomány olyan gyakorlatok összességét jelenti, amelyek egy adott szabály-rendszer szerint működnek, bizonyos normák és értékek meghonosítására törekszenek a gyakorlatoknak az ismétlése által, és általában valamilyen múltbéli tartalmat örökítenek át egy valamiféle folytonosság megteremtése érdekében (Hobsbawm 1983: 1). A mi esetünkben Ignác Rózsa értékrendje jó befolyással lehet a kovásznaiakra, akik esetleg ebből kifolyólag büszkébbek lehetnek hovatartozásukra, szülő- vagy lakóhelyük adottságaira. David Cannadine az angol királyi család történetét vizsgáló tanulmányában kiemeli azt a tényt, hogy a különböző hagyományos rituálék megtartása, a hagyományok átörökítése stabilitást nyújt akár krízishelyzetben is, ugyanakkor elősegítheti különböző csoportok identitásának megtartását is. De azt is hangsúlyozza, hogy az egyes hagyományok merev követése ellenkező hatást is kelthet (Cannadine 1983: 105). A kovásznai példában egyértelműen látszik a törekvés, hogy összetartsa, összekösse Kovászna, Erdély lakosságát Ignác Rózsa hagyatéka és értékrendje által. Erről beszél tanulmányában Marinka Melinda is, aki hangsúlyozza, hogy a kitalált hagyományok tulajdonképpen egyes üresjáratokat is pótolnak, amelyek által az egyén jobban megismerheti a környezetét, illetve jobban kapcsolódhat annak értékeihez (Marinka 2013: 145).

Az emlékezési aktusok közül Jakab Albert Zsolt kiemeli a megemlékezést, amely elsősorban a halottakról való megemlékezést jelentette, a halottkultusra alapozott. Ide sorolja az egyéni életpályák és teljesítmények bemutatását, felelevenítését is, amely

a jelen esetben is tetten érhető a minden évben megrendezett emlékünnepekben. Ugyanide tartozik az emlékállítás, amely a 19. század végére alakult ki mint emlékezetmegőrzési forma, ehhez pedig szorosan kapcsolódik a koszorúzás mint kegyelettévő gesztus (Jakab 2017: 406).

A felsorolt megemlékezési helyzetekben különböző rituális eszközöket használtak, legyen ez nyelvi vagy akár zenés természetű. Az ünnepi beszéd, szavalat, istentisztelet, kórusének, közös étkezés majdnem minden esetben rituális eleme azoknak az emlékünnepeknek, amelyeket az elmúlt 30 évben Ignác Rózsa tiszteletére szerveztek Kovásznán.

Az emlékezet tárgyai valamilyen múltnak vagy ideológiának a reprezentációi. Ezek egyszerre eredményei, termékei, tárolói és fenntartói a múltnak és az emlékezésnek (Jakab 2017: 408). Az általam vizsgált Ignác Rózsa-emlékezet esetében ezek az emléktábla, a szobor, amelyeknek az előállítása a közösség bevonásával történik, hiszen Ignác Rózsa kovásznai szobrát közadakozásból állították. Ide sorolhatók még az emlékszoba, emlékkönyv, az utcanév, ezekről bővebben szó esett a korábbiakban.

Az emlékezetet szervező egyének és intézmények szerepét Halbwachs kijelentése alapján figyelhetjük meg, amelyben kimondja, hogy az emlékezés mindig társadalmi keretben zajlik és tölti be funkcióját (Halbwachs id. Jakab 2017: 410). Az emlékezésnek helyet adó társadalmi keretet az emlékezést működtető és felülvizsgáló intézmény szabályozza és biztosítja. Jelen esetben az emlékezőközösség távolról indítva a magyarság, az erdélyi magyarság, a székelyek, a kovásznaiak, illetve azok az intézmények, egyesületek, amelyek felvállalták az emlékezet életbentartását: az irodalmi klub, az egyesület, a nőszövetség stb. Ehhez kiegészítésképp hozzákapcsoljuk a sajtót is (Halbwachs id. Jakab 2017: 410). A Kovászna megyei sajtóorgánumok közül leginkább a *Háromszék* napilapban jelentek meg az eseményekkel kapcsolatos írások, de találunk cikkeket elvéve a *Székely Hírmondóban* is. A második emlékkönyv kiemel néhány irodalmi folyóiratban megjelent cikket is (*Kortárs*, *Művelődés*, *Korunk*). Az emlékünnepekről mindig készült újságcikk, ezen kívül ismeretterjesztő jelleggel is jelentek meg írások a *Háromszékben*.

Ami az emlékezés szervezőit, a megemlékezés specialistáit illeti, az Ignác Rózsa-emlékezet esetében ez elsősorban interjúalanyom, Gödriné Molnár Márta nyugalmazott irodalomtanár, az ő törekvései nyomán indult el az Ignác Rózsa-kultusz megszervezése Kovásznán, ő kétségkívül az élettörténet legfőbb helyi szakértője és követője, illetve az eseményekről visszamaradt anyagoknak a gyűjtője. Hozzá csatlakoztak további tanárok: Szabó Etelka, Gazda József, református lelkészek: Kusztos Tibor, Fodor László, Balogh Zoltán, a város mindenkori polgármesterei, közülük a szobrot nagyban támogató Zsuffa Levente.

Ignác Rózsa kovásznai emlékezetében fellelhetőek tehát azok az alakzatok, amelyek meghatároznak egy kultuszt, beazonosíthatjuk azokat az összetevőket, amelyek építőkövei egy személy, jelen esetben színész-író nő lokális emlékezetének.

9. Összegzés

„Kovácsnát persze sohasem tudhattam megszépíteni, s éppen nem világhíressé tenni, noha örökké akartam volna hírt és dicsőséget szerezni neki. Csak kaptam szülőföldemtől egyre: kaptam” (Ignác 1975: 31). Az ilyen és ehhez hasonló Ignác Rózsa-kijelentések a mozgatórugói és alapjai a Kovásznán kialakult emlékezetének.

Az 1990-es években kezdődött a színész-író emlékének felélesztése, műveinek (újra) megismertetése szülővárosának lakóival és a környékbeliekkel. Először a kovásznai iskolában működő irodalmi klub vette fel Ignác Rózsa nevét, amely később a Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület aegysége lett, amely havonta szervezett irodalmi eseményeket. Tiszteletére 1995-ben emléktáblát avattak szülőházának falán, majd 1999-ben, születésének 90., halálának 20. évfordulóján megnyitották az emlékszobát is, amelyet abban a helyiségben rendeztek be, amelyben megszületett. 2004-ben emlékünnepséget szerveztek, amelynek keretén belül ígéret született egy Ignác Rózsa-szobor felállítására, amelyre végül 2006-ban került sor számos rokona jelenlétében. 2009-ben a centenárium alkalmával emlékkiállítás vándorolt végig Erdélyen és Magyarországon, amelyet állandó kiállításanyagként a kovásznai emlékszoba kapott meg. 2014-ben a *Görgeteg* című előadással emlékeztek az írónőre, majd a 2019-es kerek évfordulón ismét három napos eseménnyel ünnepeltek. Időközben megjelent két emlékkönyv is, amelyek szintén az írónő emlékezetét hivatottak ápolni és népszerűsíteni. A nevét felvette a református nőszojvetség, utcát és termet is neveztek el róla Kovásznán.

Összességében elmondható, hogy Ignác Rózsa ismertsége a rendszerváltás óta nőtt Kovásznán, hiszen addig a tiltások miatt nem lehetett hozzáférni műveihez, illetve emlékezetét sem volt lehetőség ápolni.

I R O D A L O M

- Appadurai, Arjun 2001. *A lokalitás teremtése*. Regio - Kisebbség, Politika, Társadalom XII/3: 3–29.
- Assman, Jan 1999. *A kulturális emlékezet*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- Cannadine, David 1983. *The Context, Performance and Meaning of Ritual: The British Monarchy and the 'Invention of Tradition', c. 1820–1977* = Hobsbawm Eric – Ranger, Terrence (szerk.): *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press. 101–164.
- Csibra Gergely 2019. *Miért emlékezünk?*. Magyar Filozófiai Szemle 63/3: 46–62.
- Egyed Zoltán 1937. *Ignác Rózsa: az új magyar regényíró*. Színházi Élet 27/13: 73.
- Gazda József 2018. *Jövőbe tekintő múltmentés. A Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület három évtizedéről*. Korunk 3/10: 31–35.
- Gödriné Molnár Márta 2020. *Ahol gyermek voltam... – Emlékezés Ignác Rózsára. = Ignác Rózsa ébresztése*. Art Printer Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy. 29–32.
- Gödriné Molnár Márta 2020. *Ignác Rózsa Kovásznája. = Ignác Rózsa ébresztése*. Art Printer Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy. 11–12.
- Hegyeli Attila 1996. *Az elfelejtett írónő: Ignác Rózsa*. Művelődés XLIX/1: 28–29.
- Hobsbawm, Eric 1983. *Introduction: Inventing Traditions*. = Hobsbawm Eric – Ranger, Terrence (szerk.): *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press. 1–14.
- Ignác Rózsa 1975. *Ikerpályáimon*. Gondolat Kiadó, Budapest.

- Ignác Rózsa é.n. *Levelek Erdélyből*. Dante Könyvkiadó, Budapest.
- Illés Endre 1937. *Anyanyelve magyar. Ignác Rózsa regénye*. Nyugat 30/6: 446.
- Jakab Albert Zsolt 2017. *Homo memor. A 19–20. századi (lokális) emlékezőskultúra szerkezete*. = Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Aranyhíd. Tanulmányok Keszeg Vilmos tiszteletére*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 401–418.
- Kántor Lajos 2018. *Ignác Rózsa helyzetrajzai – avagy az irodalomtörténet tartozása*. = Kántor Lajos – Láng Gusztáv (szerk.): *Száz év kaland*. Bookart Kiadó.
- Keszeg Vilmos 2020. *A biografikus emlékezet alakzatai, gyakorlatai és rendszerei [The forms, practices and systems of biographic memory]*. Ethnographia 131/3: 379–436.
- Keszeg Vilmos 2015. *A történelmi emlékezet alakzatai: lokális történelmek*. = Uő (szerk.): *Lokális történelmek. A lokális emlékezet alakzatai (Emberek és kontextusok, 12)*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár. 367–400.
- Kisgyörgy Benjamin 2020. *Ignác Rózsa emlékezete*. = *Ignác Rózsa ébresztése*. Art Printer Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy. 15–18.
- Kisgyörgy Zoltán 2020. *Ahol vakaró gyermekkoromat töltöttem... – Ignác Rózsára emlékezve*. = *Ignác Rózsa ébresztése*. Art Printer Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy. 33–35.
- Magyar Értelmező Kéziszótár A–K* 1989. Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor, Kovalovszky Miklós (szerk.). Akadémiai Kiadó: Budapest.
- Makkai Ádám 2020. *Drága jó kovásznai magyar testvéreim... = Ignác Rózsa ébresztése*. Art Printer Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy. 25–28.
- Marinka Melinda 2013. *21. századi sváb ünnepek identitásörző jellege Szatmárban*. = *Ünnepek, ünnepkörök történelmi és néprajzi vonatkozásai. Studia Folkloristica et Ethnographica*, 144–159. <http://real.mtak.hu/20807/1/21szazadisvab.pdf> (2021. 06. 18.)
- Neményi László (szerk.) 2009. *Ignác Rózsa (1909 – 1979) Emlékkönyv az író és a színművész születésének 100., halálának 30. évfordulójára*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Olosz Brigitta-Gyöngyike 2020. *Az erdélyiség reprezentációi Szabó Dezső Az elsodort falu, Kacsó Sándor Vakvágányon és Ignác Rózsa Anyanyelve magyar című regényében*. Szakdolgozat. BBTE BTK, Kolozsvár.
- Sándor Zsuzsanna 2020. *Élni, csak élni szeretnék – Ignác Rózsam az elfelejtett írónő*. = *Ignác Rózsa ébresztése*. Art Printer Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy. 251–257.
- Szabó Etelka 2020. *Ignác Rózsa Kovásznája*. = *Ignác Rózsa ébresztése*. Art Printer Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy. 219–227.
- Vallasek Júlia 2020. *Verbéna, bordásfal és szónoklatok. A kolozsvári Református Leánygimnázium felépítésének és felavatásának története fikcióban és kortárs sajtóban*. Korunk 31/2: 114.

CULTUL ACTRIȚEI ȘI SCRITOAREI RÓZSA IGNÁCZ ÎN COVASNA

(Rezumat)

Actrița și scriitoarea Rózsa Ignác, născută în Covasna, este amintită doar în termeni generali de istoria literară maghiară, mai mulți cercetători considerând acest fapt drept o lipsă. Cu toate acestea, în Covasna, chiar de la începutul anilor 1990, s-au făcut eforturi pentru a reinvia memoria Rózsei Ignác. Studiul își propune să prezinte modul în care a fost construită memoria acesteia în ultimii 30 de ani, factorii care au condus la acest proces și pașii făcuți pentru crearea culturii. Totodată, se analizează formele memoriei și se conturează fundamentele acestui cult construit în jurul scriitoarei. Cercetarea are la bază un interviu și două cărți memoriale, care au ajutat la stabilirea concluziilor finale. Dintre acestea, concluzia principală arată că reinvierea culturii Rózsei Ignác în Covasna este de fapt un act de recunoștință din partea localnicilor, pentru modul în care scriitoarea și-a exprimat dragostea pentru satul natal în operele sale de ficțiune și în autobiografie.

Cuvinte-cheie: Rózsa Ignác, Covasna, memorie locală, formele memoriei.

THE MEMORY OF ACTRESS AND WRITER RÓZSA IGNÁCZ IN COVASNA

(Abstract)

The Covasna-born actress and writer Rózsa Ignác is only mentioned in general terms in Hungarian literary history, with several scholars citing this as a flaw. However, in Covasna, even from the early 1990s, efforts were made to revive the memory of Rózsa Ignác. The study is committed to presenting how the memory of Rózsa Ignác was built in Covasna over the past 30 years, who led this process and what steps were taken to create the cult. At the same time, the forms of memory are analyzed, and the basis of the cult built around the writer is outlined. The research is based on an interview and two memorial books, which helped establish the final conclusions. The main conclusion would be that the revival of the cult of Rózsa Ignác in Covasna is actually an act of gratitude on the part of the locals, for the way the writer expressed her love for her native village in her works of fiction and autobiography

Keywords: Ignác Rózsa, Kovászna, local memory, formations of memory

Iskola Alapítvány
Kolozsvár/Cluj Napoca
Șoimului 24a
brigiolosz6@gmail.com

NAGY ZSOLT

BODOR PÉTER LOKÁLIS-REGIONÁLIS MÍTOSZÁNAK ÉS
KULTUSZÁNAK (HIÁNYZÓ) ELEMEI
A „székely ezermester” mint uradalmi és műkertész?

Kulcsszók: uradalmi- és műkertész, lokális mítosz, Bodor-kultusz, irodalmi- és sajtórepresentáció, helyi-regionális kollektív emlékezet.

1. Bevezető

A 19. századra csaknem minden erdélyi városnak volt legalább egy-két állandó műkertésze, aki szerteágazó szaktudása, munkája révén a helyiek körében nagy megbecsülést, tiszteletet vívott ki magának, lokális-regionális hírnévnek örvendhetett. Maga a *műkertész* és *műkertészet* fogalom az 1830-as évektől kezdődően tűnik fel egyre nagyobb gyakorisággal a korabeli sajtóban, a gazdasági feljegyzésekben, a lakcím-, ár- és árujegyzékekben, valamint egyéb forrásokban, dokumentumokban (Nagy 2021: 101). A terminus *mű-* előtagja sokáig arra a művészi, újító tevékenységre utalt, mely a természetői, nemesítői tevékenység mellett az alkotói attitűdre, az innováló hajlamra ugyanolyan hangsúlyt fektetett, ezzel a művészetek sorába emelve a díszkertészeti szakmát. Az 1867-ben kiadott Czuczor–Fogarasi-féle magyar nyelvszótár negyedik kötetében is már ott találjuk a hivatás definícióját: „Műkertész, (mű-kertész) [...] Kertész, ki a kertek, különösen díszkertek és díszvirágok, dísznövények művelését a finomabb ízlés, illetőleg szépműtan szabályai szerint mesterségesen űzi.” (Czuczor–Fogarasi 1867: 671) – azaz olyan dísznövények termesztésével, kereskedelmével hivatásszerűen foglalkozó kertész szakembert értettek alatta, aki esetenként területrendezéssel, parkosítással, kerttervezéssel és -kialakítással, illetve -fenntartással is foglalkozott, nemesítési munkát végzett, szakmai tanácsadást nyújtott, így szolgálva ki a városi polgárok egyre növekvő virág- és dísznövényigényeit. A *Révai Nagy Lexikon*ának 1916-ban megjelent 14. kötete közel fél évszázaddal később hasonlóan határozta meg a műkertész-hivatást: „Műkertész, a kerti díszítő növények kultúrájával és alkalmazásával, sőt kertek alakításával is foglalkozó kertész. Utóbbi esetben kertépítő, kerttervező, kerttechnikus, tájkertész címet is szokott viselni” (RNL XIV. 1916: 138).

A polgárosodó, fejlődő városok előljárói – igyekezték felzárkózni nyugati mintákhoz – először „külföldi jelesebb”, francia, osztrák, német, olasz és egyéb gazdasági- és műkertészeket próbáltak megnyerni, foglalkoztatni, alkalmazni, de a 19. század közepétől megjelentek a helyi magyar, zsidó vagy egyéb nemzetiségű

kertészvállalkozók is az erdélyi társadalomban. Az egyik első, név szerint ismert marosvásárhelyi hivatásos műkertész, aki a 19. század legelején fejtette ki tevékenységét, az a „Veres Joseff” volt, aki a feljegyzések szerint 1799. április 16-án lépett a városi polgárok sorába (Pál-Antal 2006: 317). Sajnos személyére, 19. század elején kifejtett kertészeti tevékenységére vonatkozóan nem sok ismeretünk van, de kortársairól, a kertészkedéssel is foglalkozó Bolyai Farkasról (Oláh A. 2002, 2019), az ún. *Elba-szigeti* parkot létrehozó, azt virágokkal teleültető francia kertészmérnök Houchard Józsefről (Nagy 2021: 108–109), a parkosítást folytató Stauzek Ferenc (Időtár 2010: 88, Időtár 2015: 242) vagy Rimeg Simon (Időtár 2015: 337) kertészekről, a város szolgálatára szerződött, a Poklos parti sétateret rendező-fásító Tamás Józsefről (Benkő K. 2001: 124, Bónis 2002: 41, Időtár 2010: 64, Pál-Antal 2013: 275), illetve a helyi-regionális kollektív emlékezetbe szinte kitörölhetetlenül beépült, lokális mítosszal övezett Bodor Péterről annál több. Utóbbiról azonban szinte valamennyi marosvásárhelyinek és környékbelinek érdekes módon a kétszeresen börtönviselt pénzhamisító által 1820–1822 között épített, majd 1911-ben lebontott „muzsikális kút” (Pál-Antal 2015: 60–75), a főtéri zenélő ivókút (**1. kép**) jut csak eszébe, amelyet 1935–36-ban archív felvételek és a fennmaradt eredeti tervrajzok alapján a budapesti Margit-szigeten rekonstruáltak (Gál 1993: 9; **2–3. kép**).

E kút hamar Marosvásárhely meghatározó arculati elemévé, találkozási és tájékozódási pontjává, közösségi helyévé vált, amelynek közvetlen környezetében, főként az ún. *Kis-* és *Nagypiac* terein vásárokat tartottak, mellette fontos üzletek költettek, céhiparosok gyülekezhetek, karzatán a városi polgároknak zenészek játszottak, napszámosok várhattak potenciális alkalmi munkaadóikra, sokan itt tisztálkodtak, ittak és itattak (Keresztes 1996), fénykorában „fogadta” az erdélyi gubernátort, díszkivilágításával 1823-ban ünnepelte Ferenc császár születésnapját, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején pedig szónoki emelvényként funkcionált (Orbán J. 2019: 399).

Bodor, a „facsaros eszű, ördögös praktikájú, »tűzlángjára« érdemes góbé” (Oláh A. 2019: 413) asztalos, órás, lakatos és egyéb ismereteit Orbán János művészettörténész szerint egyfajta garabonciásoknak kijáró tisztelet övezte és övezi a város népének, illetve az erdélyi, magyarországi magyarok (és a helyi románok) körében (Orbán J. 2005: 58). A róla mint európai hírű mesterről szóló tudósítások (Oláh–Vofkori 2005: 9, 2019: 5; Pál-Antal 2015: 72, 2018: 36) azonban már erősen túlzóak, s jól illusztrálják a „székely ezermester” alakjának fokozatos mitizálódását is.

„A székelység emlékezetében a zenélő kút mellett [...] a Maroson átvezető 63 méteres fahíd őriződik (állítólag egyetlen szög nélkül), de híre van orgonáinak, szabadságharcos gyutacsgyárának, zenélő kasztenjének, önjáró szekérének, és van legendáriuma magától fonó guzsalyának, színházi forgószínpadának, láncos golyókat lövöldöző »orgonaágyújának«, zene- és festőművészetének” – összegezte Bodor Péterről a fizikus, Oláh Anna (Oláh A. 2019: 414). Kevesek előtt ismert

azonban Bodor mint műkertész. Ennek oka feltehetően az, hogy aktív kertépítőként való működésének ideje sajnos épp fiatal korára datálható, amelyről az eddigi kutatásoknak kevés adatot sikerült feltárni. Jelen tanulmányban¹ a személye körül kialakult lokális-regionális mítosz és kultusz elemeit azonosítom, Bodor irodalmi- és sajtóreprézenciáját² vizsgálom, majd azt a díszkertészet, tájépítészet területén dokumentálható tevékenységét mutatom be röviden, amelyet már kevésbé tart számon a kollektív kulturális emlékezet.³ Mítosz alatt elsősorban a valóságot csak részben vagy egyáltalán nem fedő, különböző szintű, forrású, mélységű és mennyiségű ismeretek narratív megjelenítését, a Bodorról szóló történetek és a rá vonatkozó adatok sajátos értékelésének, értelmezésének azt az együttesét értem, amely révén esetenként e történelmi személyiséget természetfeletti képességekkel is felruhazzák, emberfölöttivé avatják. Kultuszként a Bodor személyére, tevékenységére irányuló – alkotásokat, tereket, épületeket, eszméket, nézeteket, gondolatokat, személyeket és egyéb elemeket egybekapcsoló – megemlékezési alakzatokat, közösségi ünnepeket, szertartásokat tárgyalom.

2. Bodor Péter élete és munkássága az eddig feltárt levéltári dokumentumok tükrében

Bodor Péter feltehetően 1780–1783 között születhetett⁴ Erdőszentgyörgyön. Származásáról, szüleiről és iskolázottságáról sem állnak rendelkezésre levéltári adatok. Feltehetően a falusi elemi iskola három osztályánál magasabb képzettsége volt, néhány évig középiskolai képzésben is részesülhetett, de a korabeli kollé-

¹ A kutatást és a tanulmány megírását az ELTE Márton Áron Szakkollégiuma (Szülőföldi Felsőoktatási Tanulmányi Támogatás), valamint a MTA Lendület *Lokalitás a globális változások hálózatában: Az ökológiai antropológia mint közvetítő a helyi közösségek és a globális változások között a Kárpát-medencében* (Lendület_2020-56) programja támogatta.

² A terjedelmi-tartalmi korlátok miatt csupán néhány általam feltárt hírforrást építettem be a kéziratba.

³ Tanulmányom második, Bodor kertészeti tevékenységét tárgyaló részének egy korábbi, a marosvásárhelyi műkertészek 19–20. századi társadalmát taglaló összefoglaló írásom (Nagy 2021: 103–108) képezi az alapját, melyet Bodor Péterre vonatkozóan itt jelentősen bővítettem, javítottam. Ugyanakkor mostani írásom tartalmazza a 2022. december 3-án, az EME Marosvásárhelyi Fiókegyesülete és a Borsos Tamás Egyesület által szervezett *Erdélyi városok a 19. században* című konferencián tartott előadásom anyagát [*Viták, hipotézisek, homály: mit (nem) tudunk Bodor Péter 19. század eleji, fiatal kori műkertész-kertépítő tevékenységéről?* – Teleki Téka, Marosvásárhely, A Magyar Tudomány Napja Erdélyben 2022. Tudomány: út a világ megismeréséhez].

⁴ „Születési évét Benkő Károly, a kortárs 1788-ra teszi, B. Nagy Margit szerint 1806-ban 26 éves volt, vagyis 1780-ban születhetett. Egy 1849. január 2-áról keltezett jegyzőkönyvben 65 évesnek írják. Az utóbbi adat szerint születési éve 1783 lenne. Szöcs István idősebbnek, 1770–1774 között születettnek állítja, megokolás nélkül. Tény, hogy születési évét nem ismerjük pontosan. A levéltári adatok alapján 1780–1783 között születhetett, de életrajzírói idősebbnek tüntetik fel. Az adatokat ellenőrizni nem tudjuk, mivel az erdőszentgyörgyi református egyházi anyakönyv nem maradt fenn, a parókián kiűtött tűz martaléka lett. Az új pedig csak 1788. április 15-el kezdődik, amelybe az új lelkesz utólagos bejegyzéseket nem eszközölt.” (Pál-Antal 2011: 131).

giumok (Marosvásárhely, Nagyenyed, Székelyudvarhely) nyilvántartásaiban nem szerepel a neve. Fennmaradt kéziratok és könyvei alapján állíthatjuk, hogy a betűvetésben, olvasásban jártas ember volt, munkái alapján pedig feltehetően még inasként vagy később, önszorgalomból elsajátíthatta az asztalos, a lakatos-műszerész, az órásmesterségeket. Családot felnőttként nem alapított.

Munkássága „nagy hiányokkal, érkivágásokkal” (Pál-Antal 2011: 133) jó-részt csak 1806-tól, de leginkább 1815-től dokumentálható, követhető, amikor már Marosvásárhelyen bérelt maga számára lakást. 1816-tól vált polgárjoggal nem rendelkező városi lakossá, majd később telket és házat is vásárolt, ahol ún. mulatókertet alakított ki. Megfordult Koronkán, Kerlésen, Berkenyesen, ahová megrendeléseit kötötték. Több adósságpert is indítottak már ekkoriban ellene, mígnem 1819-ben pénzhamisítás vádjával letartóztatták. Többnyire a fennmaradt periratok vallomásaiból tűnik ki, hogy Bodornak megrendeléseit voltak Batizon, Aranyospolyánon, Aranyosgerenden, Mikesen, Oltszemen, Tordán, Magyarfenesen. A főúri, nemesi kastélyok és kúriák környezetében karbantartási, építési munkákat vállalt, így tartotta fenn magát. Az 1820–1827 és 1835–1844 közötti időszakban Marosvásárhelyen és Szamosújváron raboskodott pénzhamisításhoz szükséges formák készítése és rajzolása miatt. Találmányai között egy zene-szekrényt („musicalis secreter”, „muzsikáló kaszten”) és egy „magától járó szekeret” tartanak számon a források, amelyeket marosvásárhelyi fogságának idején tökéletesített.

A marosvásárhelyi tanács „kihasználta Bodor kényszerhelyzetét, és felhasználta őt az időközben felmerült és műszaki ismereteket igénylő munkák elvégzésére” (Pál-Antal 2011: 147). 1820–1822 között tervei alapján és irányításával készült el Marosvásárhelyen a főtéri zenélő kút, mely igen hamar túlnőtte a vízszolgáltató szerepét, s feltehetően már életében elnevezték megalkotójáról (Pál-Antal 2018: 35–36). A kút megfelelő karbantartás hiányában (például Bodor Szamosújvárra kerültekor) többször is meghibásodott, javításra szorult, mígnem a vezetékes vízhálózat fokozatos kiépítésével, a város vízművesítésével elvesztette korábbi jelentőségét, s 1911-ben lebontották, alkatrészeit, elemeit pedig elárverezték.⁵ Az építményről fennmaradt levéltári források jelentős részét Pál-Antal Sándor mellett (Pál-Antal 2015) – Fodor István helyi újságíró 1936-os munkája nyomán – Sebestyén Mihály történész adta nemrég újból közre (Fodor összeáll. – Sebestyén s. a. r. és jegyz. ell. 2015a: 394–397), de Orbán János művészettörténész is feltárt néhányat (Orbán J. 2019). E kút mellett Bodor a városban több más ivókut is készített, így a Református Kollégium udvarára vagy Szotyori József orvos számára. A Főtéren lévő vízvezetékárkokat is ő szabályozta, a Maroson átívelő fahidat is ő tervezte és építette (Pál-Antal 2011: 147, 2018: 35, 190).

Bodor 1823-tól került át rabként Szamosújvárra, ahol 1827-ben tudjuk, hogy orgonát javított. Ugyanazon évben szabadult. Az ezt követő egy évtizedről

⁵ A 90 évnyi szolgálat után lebontott építményről számos megemlékező, nosztalgizáló cikk látott napvilágot. Ezek bemutatása, felsorolása meghaladja jelen tanulmány terjedelmi-tartalmi kereteit.

kevés ismeret áll rendelkezésünkre. 1830-ban Vámosgálfalván épített orgonát, és mindenféle alkalmi munkákból élt. Többször beperelték tartozásai, a munkák be nem fejezése miatt. Egyre nehezebb anyagi helyzete miatt ismét pénzt hamisított, így másodszor is elítélték. 1835-től a marosvásárhelyi várban helyezték el, majd következő évben ismét a szamosújvári börtönbe szállították, ahonnan csak 1845ben szabadulhatott. Élete hátralevő részében elsősorban orgonaépítéssel foglalkozott, Kibédén, Szabédon vett részt az orgonák készítésében, de Marosvásárhelyen egy forgószínpadot tervezett. Aktívan részt vállalt az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc eseményeiben, 1849-ben gyutacsokat gyártott, melyekkel a feltételezések szerint Kolozsvárra utazott, s közben itt rosszul lett, 65–70 éves korában elhunyt (Pál-Antal 2011: 131, 153). Sírját néhány szerző a kolozsvári Házsongárdi temetőben jelzi (Lászlóffy–Kántor 1989: 191).⁶ Valójában elhalálozásáról és temetéséről a marosvásárhelyi és kolozsvári egyházi halotti anyakönyvekben sincs bejegyzés, így az is ugyanolyan homályban maradt, mint születésének ideje.

Bodor Péter életéről és tevékenységéről a fennmaradt levéltári dokumentumok és egyéb források alapján Pál-Antal Sándor akadémikus-kutató írt több szaktanulmányt,⁷ majd 2015-ben monográfiában is összegezte közel két évtizedes adatgyűjtésének, kutatásainak eredményeit. E szintézis bevezetőjében a szerző is utalt arra, hogy „mindeddig sokan foglalkoztak a legendássá vált székely ezermesterrel, regény is jelent meg róla, még versbe is foglalták cselekedeteit, anélkül, hogy életének és munkásságának megismerése érdekében, egyetlen kivétellel,⁸ komolyabb levéltári kutatásokat végeztek volna” (Pál-Antal 2015: 5; **4. kép**).⁹ Pál-Antal történészként egy „valóságúbb képet” igyekezett rajzolni Bodorról, míg az általa említett irodalmi művek és „legendák”¹⁰ számbavétele, elemzése nem volt célja (Pál-Antal 2015: 7).

⁶ A Házsongárdban lévő sírt a temetőkeret bemutató kiadványok, turisztikai szóróanyagok érdekes módon ma már nem tartják számon (vö. például Kiss–Pápai szerk. 2001, Gaal 2010).

⁷ Ezek közül néhány fontosabb Pál-Antal 2010, 2011.

⁸ Az 1950-es és 1960-as években Józsa Gerő marosvásárhelyi magyar nyelv- és irodalomtanár kutatta, másolta a városi tanács levéltárában található Bodor-anyagok egy részét, azzal a céllal, hogy azokat forráskötetben publikálja, de erre végül nem került sor. Anyagait egy közírónak adta kölcsön, hogy dokumentálja tervezett életrajzi regényét Bodor Péterről. Munkája kéziratban maradt, s a regény sem született meg (Pál-Antal 2011: 128).

⁹ A Bodor Péterre vonatkozó korábbi írásaim és előadásaim szakmai véleményezését, lektorálását itt köszönöm meg Pál-Antal Sándor úrnak!

¹⁰ A tudományos szóhasználatban a *monda* és *legenda* jól definiált, körülhatárolható, különböző fogalmak. A hétköznapi nyelvben a *legendának* van azonban egy *mondához* közeli jelentése is ('mendemonda', 'ez csak legenda', 'legendás' stb.). Ilyen értelemben sokszor az általam idézett szakirodalmi és egyéb források is helytelenül használják a *legenda* terminust. Csak itt jelzem kiegészítésként, hogy a folklórkutatás *mondának* nevezi az egy adott eseményhez, személyhez vagy helyhez kötődő, történeti és mesés elemeket egyaránt tartalmazó elbeszéléseket, *mondakörnek* pedig az egy eseményhez, személyhez, helyhez kapcsolódó szűzséket, narratívumokat. A *legenda* ezzel szemben elsősorban vallási tárgyú, általában szentekhez kapcsolódó csodás történetek műfaja. A Bodor Péterről szóló történetek esetében a *monda* kifejezés használata indokolt és helyes.

3. Bodor Péter, az irodalmi hős

Bodor Péter fentiekben felvázolt, krimibe illő, tragédiákkal tarkított életútja és szerteágazó közhasznú munkája az elmúlt másfélszáz esztendőben megihlette az alkotókat is. Az irodalmi művek¹¹ nagy részében elsősorban a marosvásárhelyi zenélő kút motívuma kerül kiemelésre, hisz az – amint 1936-ban Páll Andor budapesti mérnök jókora túlzással magyarázta – rövid néhány hónap alatt Európa-szerte ismertté vált:¹² „Az erdélyi református főiskolák ösztöndíjas növendékei ugyanis, akik Utrechtben, Edinburghban és más európai egyetemi városban tanultak, elvitték a csodakút híret külföldre is. Így történt, hogy alig épült fel Bodor Péter híres kútja, már Lengyelországból, Romániából, Ausztriából, Németországból, Hollandiából és Skóciából jöttek tömegesen az idegenek, hogy megcsodálják.”¹³

A jövő század regényének nyolc kötetében (Jókai 1872–1874; **5. kép**) Jókai Mór Tatrangi „világmegváltó”, székely feltaláló alakját az irodalomtörténet-írás egyes képviselői szerint magáról Bodor Péterről, míg mások szerint kortársáról, a csíkszentdomokosi rézbánya bányamérnökéről, az 1848–49-es szabadságharc csíki ágyúöntőjéről, Bodor Ferencről (Pál-Antal–Komán–Süli 2017, Komán é. n.) mintázhatta. E regényben a feltaláló, akinek találmányai révén sikerül vereséget mérni a keleti nagyhatalomra, harctéri sikerei ellenére a Duna-deltába kénytelen települni több ezer katonatársával. Hogy e 20. század második felében játszódó fantáziaregény romantikus hőségének főszereplőjében Jókai Bodor Ferencet is meg kívánta örökíteni, azt már Alapy Gyula felvetette 1925-ben (Alapy 1925), de a mű keletkezését és forrásait továbbkutató szakemberek később már azt is elfogadták, hogy a regényíró a „székely ezermester”, Bodor Péter karakterét is beépítette Tatrangiéba (D. Zöldhelyi 2015). Annál is inkább, hiszen a zenélő kút képe is megjelenik egy helyütt a műben („egy városnak olyan kutat készített, mely zeneműveket játszott, mikor vizet húztak belőle”). Az eredetileg folytatásos formában, több kötetben publikált regény, más Jókai művekhez hasonlóan természetesen számtalan, több tíz kiadást megélt az elmúlt évtizedekben, melyek talajt teremtettek több tévhiten alapuló Bodor-történet későbbi meggyökerezésének, elterjedésének. A regény kritikai kiadását D. Zöldhelyi Zsuzsa készítette elő a *Jókai összes művei* sorozat 18., illetve 19. darabjaként, s a Magyar Tudományos Akadémia gondozásában jelent meg 1981-ben (Jókai 1981; **6. kép**).

Gergelyffy Gábor marosvásárhelyi születésű lapszerkesztő 1941-ben Budapesten megjelentetett, filléres füzetként széleskörben forgalmazott ponyvaregényét Bodor Péterről írta, *Bodor Péter a székely ezermester* címmel (Gergelyffy 1941; **7. kép**). A kiadvány borítójára természetesen az ekkorra már a Margit-szigeten

¹¹ Jelen tanulmányban a terjedelmi-tartalmi korlátok miatt csupán néhány, fontosabbat említek, illetve mutatok be.

¹² Lévai Lajos történész révén ismert 1825-ből egy cikk, mely a kutat mutatja be az *Edinburg Rewiew* hasábjain. A *Berliner Tageblatt* korabeli cikkeivel együtt ez is azt mutatja, hogy a zenélő kút híre esetenként valóban eljutott Európa különböző pontjaira (vö. Pál-Antal 2018: 36).

¹³ Páll Andor, idézi Pál-Antal 2015: 72, 2018: 36.

másolatban felépített, sokak által általánosan ismert Bodor-kút rajzát helyezték a Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság munkatársai, s fekete-fehér szövegközi rajzokkal is illusztrálták Gergelyffy népszerű munkáját.

Dávid Lajos és Szócs István szinte egyidőben, 1969-ben publikáltak Bodor Péter életét feldolgozó regényt. Megjelenésük idején vissza-visszatérő téma volt a dekadens, korrupt, erkölcsileg romlott társadalom és az attól elidegenedő, a meg nem értett egyén közötti feszültség, összeütközés. Dávid *Muzsikáló kút* című romantikus művét a budapesti (Dávid 1969), míg Szócs *Rovarsapda* című életrajzi-bűnügyi regényét a bukaresti (Szócs 1969) ifjúsági könyvkiadók adták közre. Utóbbit – megjelenése után nem sokkal – a vulgáris társadalomábrázolása miatt be is tiltották. Mindkét mű népszerűségét mutatja azonban, hogy a 2000-es években igény mutatkozott újbóli kiadásukra, immár a csíkszeredai Pallas-Akadémia Könyvkiadó (Szócs 2013), illetve a marosvásárhelyi Mentor Könyvek Kiadó (Dávid 2015) gondozásában (8–11. kép).

Sütő András az 1980-as években nyúlt vissza az allegorikus székely népi játékok formanyelvéhez, az *Advent a Hargitán (Az ugató madár)* címmel írott 1985-ös székely regéje mégis nem a tőle megszokott groteszk komikummal, hanem komor-elégikus-tragikus, balladai stílusban szólalt meg „a transzilvánista hanghor-dozás egyfajta újabb változataként, a Tamási, Nyirő fémjelezte folklorisztikus-sorsszimbolikus, népeletstilizáló jelenetezmód egyeneságú folytatásaként” (Bertha 1995: 192). A műben Bodor Péter mintegy főszereplőként, a magyar vezetők által halálraítélt „szobrász-műszerész-építész-geométra”-ként jelenik meg, akit előbb Rhédey Klaudia, erdőszentgyörgyi grófnő szabadít meg hamis papírokkal, de Bodort bankóhamisításért és felségsértés vádjával ismét halálra ítélik. Még így sem sikerül megtörni, s készülő zenélő kútjának tetejére nem hajlandó a császár szobrát elhelyezni.

A Bodort megidéző írók mellett a költők sorát az „ezermester” marosvásárhelyi kortársa, Borosnyai Lukács János református kollégiumi tanár 1836–1837-ben, a várostörténet mondókaszerű versbe szedésével nyitotta, amelyben elsősorban a zenélőkút lakosság életében betöltött kiemelt szerepét méltatta (Borosnyai Lukács 2010: 163).¹⁴ A további költészeti alkotásokat a teljesség igénye nélkül említem: a debreceni műfordító-költő Gellért Sándor 1955-ös gyermekverses kötetének címadója lett a *Bodor Péter kútja* költemény (Gellért 1955; 12. kép). A kötet a negyvenes évek második felére jellemző historizáló törekvés jegyében született. Oláh István *Bodor Péter zenélő kútja* címmel 1983-ban (Oláh I. 1983: 61), Bölöni Domokos költő, a *Népújság* művelődési rovatának egykori szerkesztője pedig a 2004-es kibédi Sepródi János-ünnepségre *Sepródi* címmel írtak alkalmi verseket. Bölöni

¹⁴ „Napszamosok reggel, mihelyt kezd virradni, / Ide gyűlnek, s fognak reggelre mosdódni, / Mosdások közben áldják Isteneket, / Hogy engedte látni ismét a reggeleket. / Estve-reggel ide jönnek a cselédek, / Találhatják egymást szüzek s legények. / S míg csebrek megtelik, elé számlálhatják, / Milyenek gazdáik, s miként szolgálhatják, / Ki hogy él urával vagy gazdasszonyával, / Melyik úrfi hogy van kisasszonykájával, / Milyen vásárfiát kapott ajándékol, / Hogy titkában hív, és nem volt akadékol. / Kinek mi fejére van szapulójában, / Hány derékalj s párna vagyon az ágyban. / Mit főz a gazdasszony naponként férjének, / Mivel kapja kedvét inkább legényének?” stb.

költeményében Bodor orgonaépítő munkájára történik utalás (Bölöni 2014: 81).¹⁵ Végül Kiss Székely Zoltán 2012-ben tizenkét részből álló versciklust szentelt ugyancsak Bodor alakjának. Az általa írott „vers(z)iz(z)enetek” *Sárkányölő Bodor Péter* címmel az életpályája valamennyi fontosabb állomását felvillantották, s – amint a cím is jelzi – a gonoszt legyőző jóval, sárkányölő Szent György alakjával állította párhuzamba Bodort (Kiss Székely 2013).

4. Bodor Péter a folklórkutatások fókuszában

Nemcsak a szépirodalom fedezte fel maga számára „a székely ezermestert”, a nép körében is sikerült az elmúlt évtizedekben a néprajzkutatóknak, művelődés-történészeknek néhány szórványos adatot, illetve történetet rögzíteni, melyeknek központi szereplője Bodor Péter. Bár már az 1850–1870-es években születtek kisebb esettanulmányok egy-egy részkérdésről (Sándor szerk. 1977: 563, 936), a rendszeres, szisztematikus gyűjtés elvégzése e téren várat még magára. A Bodor-narratívumok generációk közötti átadásának, átörökítésének mikéntjébe, s az aktuális politikai, társadalmi, történelmi, gazdasági, kulturális kontextusba való beágyazódásukra, ahhoz való adaptálásukra, ilyen módon pedig a továbbélésükbe is betekintést enged Veress Pál gyári munkás visszaemlékezése: „Kedvenc témája volt még [Veress nagyapánknak] »a Bodor kútja« és építőjének, Bodor Péternek a története. Ebből a történetből nekünk az a rész tetszett a legjobban, amikor a bíró felelősségre vonja Bodort a pénzhamisításért, s ő ravaszul így válaszol: »Nem én nyomtam a bankót, bíró úr, hanem a zsandárok, amikor ki s bé koslattak a küszöbön át, én csak a gépet csináltam, a bankót a zsandárok nyomták.« A pénzhamisító gép ugyanis a küszöb alá volt elhelyezve [...] Vásárhelyen még ma is él egy legenda, amely szerint Bodor Péter, a híres ezermester, letartóztatásakor kicsavart egy alkatrészt zenélő kútjából, és azt többé soha emberfia nem tudta megszólaltatni. A zenélő kút elrontása szép legenda, de a vásárhelyi fűtőház sok ezer lóerőt kitevő rohanó-vontató acélkolosszusainak megbénítása egy parányi alkatrész kiszerelemével [...] nem legenda, hanem élő, hősi valóság” (Veress 1972: 36–37, 191).

A populáris írásbeliség-kutatás újabb érdekes, értékes adatokat tárt fel Bodor Péter alakjáról, szerteágazó tevékenységéről. Az erdélyi protestáns templomok toronygombjába „rejtett” iratok mint emlékiratok és történeti irodalmi munkák között elhelyezhető, általában a lokális társadalmat is előszeretettel megjelenítő szövegtípusok – Keszeg Vilmos néprajzkutató általi – összegyűjtése és vizsgálata, közzététele révén tudjuk, hogy Bodor egy toronygomb elhelyezésében is aktív szerepet vállalt a 19. században. Az 1822-es marosvásárhelyi református gombirat szerkesztője, Székely Márton lelkész szerint a „természeti hajlandósággal magát sok szép Mesterségre tökéletesített” Bodor Péter a vártemplomi megrongálódott

¹⁵ Bodor Pétert Kájoni és Wegenstein mellett a zene- és hangszer-történet is számon tartja, elsősorban mint orgonaépítőt (Benkő A. 1999: 18). A Bodor által épített, felújított erdélyi orgonákról (Kibéd, Vámosgálfalva, Mezőbodon stb.) bővebben lásd Dávid 1996, Nemes–Szakács 2009: 104.

toronygombot rézzel foldozta, s aranylapokkal borította be, „az ő directióját” követte a tornyot állványozó ács, illetve „a levételkor, és feltételkor fő Mestere volt” a munkálatoknak (Keszeg 2006: 71, 86, 267, 275, Fodor összeáll. – Sebestyén s. a. r. és jegyz. ell. 2015b: 70–71).

Ráduly János a Kis-Küküllő mentén, elsősorban Kibéden gyűjtött Bodor Péterre vonatkozó, különböző műfajokba sorolható folklórszövegeket. A település református templomába Bodor orgonát készített (Sepsiszéki Nagy 2006: 323), neve így a falu társadalmában nemcsak ismert, de személye köztiszteletnek is örvend.¹⁶ „Bodor Péter nem messze Kibédtől, Erdőszentgyörgyön született. Hallottam az öregektől, hogy amíg élt, Kibéden is többször megfordult. [...] A kibédiek a mai napig is hálásak a szentgyörgyi mesternek, hogy a templomban igazi székely orgona van. Külföldről sokan megnézik, megcsodálják.” – vallotta erről Ráduly János egyik helyi adatközlője (Ráduly 2008: 27). Feltehetően ennek köszönhető, hogy a Bodor Péterhez köthető történetek is szép számban kerül(het)tek dokumentálásra a településen és környékén a 2000-es évek legelején. 2006-ban a marosvásárhelyi Hoppá! Kiadó gondozásában Ráduly közreadta azt a népmese-, monda- és tréfagyűjteményét, melynek címéül is egy általa gyűjtött Bodor-anekdotát választott (*Bodor Péter meseautója* – Ráduly 2006; **13. kép**). A szintén e kötetben napvilágot látott, *Bodor Péter zenélő kútja* című történetből 2018-ban Farkas Boglárka animációs rövidfilmet rendezett, Páll Adél rajzaival, valamint a kibédi folklórkutató narrálásával.¹⁷ De Ráduly János egyebütt is számos Bodor-történetet tett közzé az elmúlt másfél évtizedben, főként helyi lapokban, illetve magánkiadású önálló kiadványokban. A teljesség igénye nélkül említem, hogy 2008-ban több kötetben jelentette meg a Kis-Küküllő mentének általa gyűjtött székely népmondáit. A sorozat harmadik darabjában publikált ismét egy Bodor Péter kibédi orgonájára vonatkozó, valamint egy korábban ismeretlen *Bodor Péter átfúrja a tűt* című szöveget, mely a „székely ezermester” mindenkit meghaladó technikai tudását bizonyítja a hallgatóinak, olvasóinak: „Akkora mesterember, mint Bodor Péter, ejsze, még nem volt a világon. Csak Rócsik akarta még utolérni, s vitatkoztak ketten a mesterségen. Azt mondta Bodor Péter: – Mit akarsz? Én többet tudok nálad egy fokkal. – Azt már nem hiszem – azt mondja –, mert én tudok többet – válaszolta Rócsik. – Na, ha többet tudsz, akkor itt van ez az anglis-tű,¹⁸ s fúrd ki hosszan, ha ki tudod – mondta Bodor Péter. – Ezt nem lehet, mert a fokánál már ki van fúrva – felelte Rócsik. Akkor Bodor Péter fogta az anglis-tűt, s abban a helyben hosszan kifúrta. – Na, hát többet tudsz-e nálam, te Rócsik? – kérdezte Bodor Péter. – Nem tudok többet – azt mondja –, s tényleg, egy fokkal okosabb vagy.” (Ráduly 2008: 27–28).

¹⁶ Az 1846–47-es készítésű orgona legutóbbi felújítására 2012-ben, átadási ünnepség keretében került sor, melyről a helyi sajtó több ízben beszámolt. Lásd például <https://www.youtube.com/watch?v=rEA6g116E9U>. Utolsó megtekintés ideje: 2023. január 4.

¹⁷ Lásd <https://www.youtube.com/watch?v=QO9JMSMJ0cE>. Utolsó megtekintés ideje: 2023. január 4.

¹⁸ Értsd 'angol tű'.

Magyar Zoltán folklórkutató a mezőségi betyármondák sorából mennyiségükkel is kiemelkedő Rózsa Sándor-történetek között dokumentált egy zenélő hídról szóló Rózsa-mondát, mely véleménye szerint „nyilvánvalóan” Bodor Péter marosvásárhelyi zenélő kútjának ismeretében keletkezett (Magyar 2012: 87). A rögzített magyarpalatkai változat szerint „Rózsa Sándor nagy betyár vót. Csak művelt ember lehetett, tanult ember lehetett, mert azt mondták, hogy csinált egy hidat, és aki ment a hídra, és mondta neki, hogy neki milyen éneket énekeljen, azt énekelte. S a fensőbbvaló hatáság ötöt elítélte, mert voltak titkai, s nem tudták a titkait. S ötöt mikor börtönbe vetették és halálra ítélték, azt mondták neki, hogy: mi az utolsó kívánsága? Az utolsó kívánsága csak az volt, hogy egyszer még menjen a hídra. És akkor valamit elmásított a hídon: többet nem még énekelt senkinek. Ezek a mesék vótak, aztán hogy való vót vagy mi vót, de az öregek ezt beszélték” (Magyar 2012: 366). A gyűjtő arra már nem figyelt fel, hogy e Rózsa-mondában nemcsak a zenélő kút képe, de az elrontásáról szóló anekdota, s egy másik Bodor névéhez köthető alkotás, a Maroson átívelő egykori fahíd is felsejlik, sőt a két történelmi figura, a magyar betyár és Bodor alakjának mezőségi folklórban való összemosó-dása feltehetően az életpálya hasonlóságainak, közös elemeinek köszönhető, például annak, hogy mindketten a hírhedt-híres szamosújvári börtönben raboskodtak egy ideig. Jókai Mór, aki Rózsa Sándorral személyesen is találkozott egyszer, a „fegyentelepről” szóló följegyzéseiben vont párhuzamot a betyár és az ugyanott raboskodó ezermester között. Utóbbiról, a „Bodor nevű székely emberről” mint valóságos műszaki tehetségről értekezett, aki a fegyházként működő kastély kápolnája számára oltárszobrokat faragott büntetése idején (Péter–Péterffy szerk. 1967: 486, Vita 1975: 201).

Ambrus Lajos korondi tanár székelyföldi mondák, legendák és egyéb műfajú szövegek gyűjtése során rögzített anekdotát a mezőségi Szabédon. A történet szerint a helyi orgonasípok javító Bodor Péterről 1848-ban egy mezősámsondi kém hitte azt, hogy ágyúkat készít, így „egy rossz orgona mentette meg a szabadságharc idején Szabédot” (Ambrus 2014: 65).

5. Kultuszok összefonódása, egybemosódása

Érdekes módon épült egymásra az elmúlt évszázadokban Bodor Péter és más kiemelkedő történelmi személyek kultusza. Az eddig említettek (Rózsa Sándor, Bodor Ferenc) mellett érdemes kiemelni, hogy a „székely ezermestert” érdeklődése, megvalósításai és marosvásárhelyi kötődése miatt szinte mindig együtt említik a gépgyáralapító Rajka Péterrel (1807–1876) vagy a két Bolyaival, Jánossal (1802–1860) és édesapjával, a szintén kertészkedő matematikus Farkassal (1775–1856). Az 1819-ben, Tordán született magyar történész, Kőváry László, aki személyesen is ismerte valamennyiüket, megjegyezte egy helyen róluk, hogy „ha elholtak, futkosunk szobort emelendők nagy elméinknek, míg élnek, gúny, irigység, megvettetés küzdelmök koszorúja” (Bálint 1984: 19), majd Bodorról részletesen így fogalmazott: „Ismeritek a foglyot, ki egy kis kertben újjáteremtí a labirintot, ki Vásárhelynek zenéskutat állított, ki a vizet tükörré varázsolá, ki magától fonó guzsalyt, önmozgású

szekeret készített, ki egy tapintásra papírt, mással belőle jól talált bankjegyet teremtett” (Kőváry 1984: 97). Bodornak a Bolyai Farkassal kötött barátságról számos történet emlékezik meg, ami azért is érdekes, mivel erről még a Bolyai-kutatás is nagyon sokáig, egészen a közelmúltig általában csak óvatosan fogalmazott (Orbán J. 2015: 63). Az utóbbi években derült fény arra, hogy Bolyai Farkas és Bodor valóban jó barátok voltak. Domáldi kertje pusztulásáról 1816-ban Bolyai például öniróniával írta Bodornak levelében: „Én Domáldról szüretéről éppen tegnap éjjel érkeztem meg, kilencedfél veder vadalma levem lett” (Oláh A. 2019: 73).

Ugyancsak itt említendő, hogy a marosvásárhelyi Rákóczi-kegyeleti helyek (Rákóczi-szobor; a fejedelem nevét viselő, 1911-ben átadott új, Bodor-hidat váltó, Maroson átívelő Rákóczi-híd; a II. Rákóczi Ferenc Római Katolikus Főgimnázium; a városháza gyűléstermének Róth Miksa által készített Rákóczi-portrés ólomüvegablaka stb.) sorában a visszaemlékezések szerint minden reggel 6 órakor Rákóczi-indulót játszó egykori Bodor-kút is kiemelkedő volt (Kincses 2021: 197). Ilyen módon Bodor Péter kultusza a helyiek körében II. Rákóczi Ferencével (1676–1735) is szorosan összefonódott. Mint ahogyan történt ez Kossuth Lajoséval (1802–1894) is, akinek a Bodor-kút mellett felállított egykori egész alakos szobrát a román hatalomátvételnél tüntették el a főtérről, s Köllő Miklós szobrász alkotása ugyanolyan sorsra jutott, mint Bodor Péteré: helyére hamarosan egy ortodox katedrális került, magát a munkát pedig csak a fennmaradt felvételek és makettek alapján sikerült – a Margit-szigeti Bodor-kúthoz hasonlóan –, hűen rekonstruálni egy másik településen, ezúttal Gyergyócsomafalván.¹⁹

Az 1848–49-es szabadságharc szellemi vezére mellett Bodor Péter a forradalomban való aktív szerepvállalása és gyutacsgyártási (Fodor összeáll. – Sebestyén s. a. r. és jegyz. ell. 2015a: 423, 425), lövegfelszerelési (Pál-Antal-Komán-Süli 2017: 150) tevékenysége miatt vált igen hamar Bem tábornok,²⁰ de leginkább az ágyúöntőként elhíresült Gábor Áron székely tüzér őrnaggyal együtt e jelentős történelmi esemény szimbolikus alakjává (Lukács 1942; Beke 1972: 126; Imreh 1974: 232–233, 1979: 239). Míg Gábor Áron a feltételezések szerint magától Bodor Pétertől tanulta az ágyúöntést (Genthon-Zádor szerk. 1966: 167), a hasonló érdeklődés és politikai nézet elegendő volt ahhoz is, hogy az elmúlt bő másfél évszázadban Bodor Péter alakja és kultusza ne csak a székely tüzér őrnagyéval, de névrokonáéval, Bodor Ferencével is helyenként teljesen, szinte elválaszthatatlanul egybemosódjon. Ebben a folyamatban a fent bemutatott Jókai-regénynek is kiemelt szerepe lehetett.

¹⁹ „A Borsos Miklós Művészetéért Alapítvány kezdeményezésére az 1899-ben, Marosvásárhelyen felavatott, majd eltávolított Köllő Miklós-féle Kossuth-szobrot 2001-ben Sánta Csaba szobrász alkotta újra, s Köllő szülőfalujában, Gyergyócsomafalván avatták fel ugyanazon év novemberében” (Bancsi Edit Anna ügyvezető titkár szóbeli közlése – a szerző gyűjtése, Gyergyószentmiklós, 2010).

²⁰ Marosi Barna újságíró szerint Bodor Péter 1849-ben Kolozsváron Bem tüzérségét „kapacitálja gyutacs-, golyó- meg ágyútervek megvásárlására, hogy aztán még azon a nyáron kiköltözzék a házsongárdi temetőkertbe” (Marosi B. 1974: 7, 1993: 15).

6. Bodor Péter, az uradalmi- és műkertész?

Biró József tárgyalta először az erdőszentgyörgyi születésű Bodort Pétert kertépítőként (Biró 1943: 113–114). Tőle is tudjuk, hogy Erdély-szerzte széles főúri megrendelői körrel rendelkezett. Ezt örökölte meg Kiss Székely Zoltán a már említett *Sárkányölő Bodor Péter* című versciklusának *Kertek* című részében: „Voltál kertész is, öreg fák tudója. / Ültetél, oltottál – csodára jártak. / Mester természethistóriának, / Borosnyói Lukács is pártfogolta / kastélyparkot építő imádságod. / Bejártam én a Toldalagi kertet / Koronka fölött. Lombjaid feleltek / kérdésemre. Talán itt voltál boldog. / Méregzöld, kénsárga, narancs zsvajgott / elhagyott parkodban. (Felelt rá legott / Bethlenek szélhárítás kerlési kertje). / Jedd felett glorieta talpkövét moha / fedi. (Fenesi kertjében Jósika / is rád várt.) Ma belengi béke csendje” (Kiss Székely 2013: 84).

A Bodort személyesen is ismerő Benkő Károly szerint Bodor Péter 1805–1806 között Gerendkeresztúron tevékenykedett, 1806-ban Koronkán az Erdély legszebb és legnagyobb parkjának tartott Toldalagi József kertjét rendezte mint a család kertésze (Benkő K. 1868–1869: 42, Biró 2008: 171, Sepsiszéki Nagy 2006: 49),²¹ 1815–16 körül Bethlen Lajos kerlési birtokán, Erdély legjelentősebb – francia- és angol elemeket egyaránt tartalmazó – parkjában dolgozott a kerti építményeken (Benkő K. 1868–1869: 42, Orbán J. 2015: 60). Itt, a mulatóház ajtaja fölé zenélő csengettyűket, szélhárításokat, s a grotta, azaz a sírbarlang (**14. kép**) mellé olyan remetelakot készített, melyben egy remetének öltöztetett bábu ajtónyitásra működésbe lépő szerkezete riogatta az oda kíváncsiskodókat. Feltehetően a kert egyéb építményeinek – a filagória, a kétemeletes vadászlak, a mű várrom, a fürdőház, a patak melletti halászház és az azon átívelő híd stb. – többsége is Bodor tervezőmunkáját dicséri (Bordás 2011). A fekete nyárfák által körülvett ún. Diana-filagóriát az 1818–19-ben készült Bodor-féle marosvásárhelyi, csigafedélű filagória, míg a feltehetően schönbrunni hatásra készült Neptun-szobros szökőkutat a marosvásárhelyi 1820–22-es, ugyancsak Neptun szobrával díszített²² és fekete nyárfákkal (Marosi B. 1974: 8, 1993: 16) körülvett Bodor-féle zenélő kút (**15. kép**) előképeinek tekinthetjük. Egy 1847. június elején írott marosvásárhelyi tudósítás is feltehetően nem véletlenül idézte meg Bodor Péter idősödő alakja mellett éppen az általa kialakított kerlési kert képét: „Egy tisztos öreget mutattak, mentében, magyarnadrágban s széles karimájú kalapban, Bodor Péter vala. Ez hát azon öreg, ki ajtaja küszöbe alá egy gépet alkalmazott, úgy, hogy minden, ki hozzá bement, egyegy bankjegyet nyomott neki s háromszori hason okból történt fogsága alatt

²¹ Bodor koronkai tartózkodásáról egy 1806. március 2-re datált irat utal (B. Nagy 1977: 174).

²² Egyes feltételezések szerint ez Apolló szobra is lehetett. Borosnyai Lukács János a Bodorkútról írva lapalji jegyzetben írja: „éppen december 8-án 1836-ban az Apollo képe is [széthullott], melyet ő[Bodor Péter] paláttal és szép sugárokkal felékesítve a rézfedél tetejére állított, hogy a nap után tégye fordulást, nagy szél támadván, messze levetette, és össze is rontotta” (Borosnyai Lukács 2010: 163).

Szamosujvárt a foglyok közt zenetársaságot alapított,²³ gr.[óf] B.[ethlen] L.[ajos] egész Erdélyben tagadhatatlanul legszebb kertjét készíté,²⁴ ki gyutacsot készített s lőport gyártott az ezek hiányában levő seregek számára. stb. stb. S e roppant tehetség, e példátlan genialitásból mi lett... elenyészett, kétségkívül a természet bűne miatt, melly Erdélybe kárhoztatá” (Szilágyi 1850: 449).²⁵

Beke György Beszterce-Naszód megyei barangolásairól szóló riportkötetének megfelelő részei, melyben Szöcs István *Rovarsapdáját* is hosszasan idézi, szintén ide kíváncsoznak: „Kérdeztem Rusnét a garabonciás székelyről, vállát vont. Pedig Bodor Péter nemcsak bankót hamisított itt, ördögi leleménnyel, az »édeni kert« is az ő fantáziájából született. »Bethlen Lajos és Bodor Péter egymás mellett állanak a sziklacsücs tetején, a régi, gót stílusú lutheránus kápolna mellett. Immár a kerlési palota felépülve, a kert pompázatos növényzete közül romantikus épít-mények kandikálnak elő, s a nyár esti szél zenét játszik a Diana lugására aggatott csengettyűkön. A gróf rettentő költségeire gondol, csak a palota és a kert százezer forintjában van [...] Bodor Péter más szemmel nézi a kertet. Ő tudja, hogy minden fa, bokor miért áll pont azon a helyen, az egész az ő ízléséből és képzeletéből fakadt. Tizenhárom éve, amikor Koronkáról 1806-ban először idejött, ő vitt a kertbe elgondolást. Kijelölte a lugasok, szobrok helyét, ő intézte, hova ültessenek hársat vagy jegenyét, fenyőt vagy akácot. Kilenc év múlt el, a csemeték felserdültek, s mikor a tavaszon újból munkához fogtak, a gróf színes, de formátlan képzelgése az ő kezétől és esztétől nyertek alakot és valóságot. Tekintete továbbsiklott a kerttől dél felé, a kopár mezőségi dombokra, és elszomorodott. Vajon ez a rideg, csenevész táj megtűri ezt a tündérozist? [...]«” (Beke 1980: 123–124).

1815. július 4-én Bodor a Kolozs megyei Berkenyesre ment, 1817-ben már báró Nalácz József tordai házánál, majd Szentpáli Dániel aranyospolyáni malmánál (Pál-Antal 2015: 25–26), másfél évig Branyitskai Jósika Miklós magyarfenesi udvarában,²⁶ 1819-ben pedig báró Jósika János mikesi, illetve Bornemissza Lipót görgényszentimrei birtokán tűnt fel. Görgényszentimrén a kastély mögött hatalmas

²³ Erről bővebben még lásd Szerző nélkül 1826, 1827.

²⁴ A forradalom alatt elpusztult.

²⁵ Megjegyzendő, hogy a cikk által említett pénzhamisító-szerkezet megléte, illetve a háromszori fogság sem felel meg a valóságnak. Bodor nem készített hasonló szerkezetet, börtönben pedig két alkalommal volt. Vö. Pál-Antal 2015. A pénzhamisításról B. Nagy Margit írt összegző tanulmányt. Lásd B. Nagy 1977.

²⁶ „Különös házam nem volt B. Nalácz József Eő Nagyságánál [...] valameddig a Báró Nalácz József Ó Nasága [!] munkájában foglalatostkodtam, ahonnan léptem egyszeribe a Méltóságos Szempali [!] Daniel Úr Pojáni Malmának készítettésibe és a határnak Tos [vizenyős] részeiből való víznek ki vételibe, az alatt pedig, a míg azon Polyani munkáknak szüntelen jelen nem létem nélkül való részeit készítették, Tordán egy házat fogadtam arra az három négy hétnyi időre, a meddig Tordán lako Mezeji Lázárnak már fel fogadott Musikalis Secreterihez tartozó Valtzerket el végeztem, melyet tsak hamar el végezvén, Poljánba is mentem, és ott is ültem mind addig, amig ott lévő munkáimot is mind el végeztem, e volt már Sz. Mihály tájékán [...] a midónis Méltóságos Branyitskai Jósika Miklós Úr Eő Nasága [!] utánnom szekeret küldvén, Polyánból Fenesre indultam” – vallott erről Bodor maga 1821-ben (B. Nagy 1977: 117).

angolkertet alakított ki, díszcserjékkel és ritka fafajtákkal, „üvegcsürrrel” (Bicsok–Orbán 2019: 200), azaz üvegházzal. Valamennyi helyszínen vélhetően a kertrendezést, -tervezést (is) rábízták. Szentimrén szökőkutat is tervezhetett (Orbán J. 2015: 60, Pál-Antal 2015: 27).²⁷ Kelemen Lajos szerint Mikó Miklós oltszemi kastélyánál is dolgozott,²⁸ de a kert- és tájépítészeti érdeklődése mellett a botanikai kíváncsisága is ismert előttünk.

„Könyvei között egy háromkötetes fűvészkönyvvel találkozunk, az *Architectura Curiosa Nova* lapjai közé különféle növényeket, leveleket (vörös-fenyő, júdásfa stb.) préselt le, amelyek máig fennmaradtak. A fogékony mester, ha másként nem, kerti építményei készítése idején, önszorgalomból is elsajátíthatta a kertészkedés művészetét” (Orbán J. 2015: 61), melynek reprezentatív tanúja épp Marosvásárhelyen, az 1818 tavaszán általa vásárolt jószágon, feltehetően a mai Mihai Eminescu (korábban Jókai Mór) utca területén kialakított ún. mulatókertjében volt (Orbán J. 2015: 61–62).

Bodor a telket 1818–19-ben maga parkosította, a kertbe csigafedelő filagóriát épített. A kerti „ültetmények” gondozását és szaporítását a későbbi bérleti szerződés is kikötötte (Orbán J. 2015: 61). A Mikolai Tóth István által az 1820-as évek közepén készített marosvásárhelyi látképen is jól kivehető az írott források által említett, Bodor által telepített, a látképen hat, feltehetően fekete nyárfával érzekeltetett fasor,²⁹ valamint a szokatlan idomú filagória, s közvetlen szomszédságában egy elkerített, tizenkilenc szabályos négyzet alakú ágyásra osztva művelt kerthelyiség (16–17. kép). Benkő szerint a „csinos szép ízléssel készült kertje, félhold formára törökös mecset fedelő nyári mulató kis faházzal, élő fasorokkal”, tekepályával és körhintával, sajnos még életében, a rabsága idején elpusztult (Benkő K. 1868–1869: 43). Bodor szabadulásáról és a kert leromlott állapotáról egy 1845-ös újságcikkben ezt olvashatjuk: „A’ tiz évig Szamosujvártt börtönzött lángeszű Bodor Péter folyó hó első napján kiszabadult, ‘s noha öt gróf urak valának méltányosok e’ jeles ember tehetségei iránt ‘s ötet mindennel ellátni akarólag szekereiket a’ vár elibe rendelték leveleikkel, melyben baráti kezöket nyujtották a’ rabnak: de öt keblének magasztos érzelve honába vezette ‘s itt körünkben kívánja leélni hátra lévő napjait.³⁰ Könnyeket hullat a’ nagymester, midőn hajdani műveit, mint a’ piaczon díszlő kútat, kertjét romban heverni látja. Fejér hajszájai gyéren fedik most is erőteljes ábrázatát. [...] Csak azt sajnálta a’ jó öreg akkor, hogy

²⁷ További adatokat ide vonatkozóan lásd még Pál-Antal 2011: 125–176.

²⁸ Erről bővebben lásd Benczédi–Csáki 2019. A kastély freskóit is Bodor készíthette (B. Nagy 1977: 117, Kelemen 1982: 226, Pál-Antal 2015: 7).

²⁹ Orbán János tévesen csak 5 fát azonosít „jegenyefa” néven az említett látképen. Vö. Orbán J. 2015: 61. A látkép egyik lenyomata jelenleg a Teleki–Bolyai Könyvtár gyűjteményében található. Vizsgálatát az intézmény munkatársai tették lehetővé számomra. Itt köszönöm meg Bányai Réka és Márton Krisztina ezirányú segítségét!

³⁰ Bodor valójában hatósági utasításra köteles volt visszatérni Marosvásárhelyre, ahol a tanács rendőri felügyelet alatt tartotta (Pál-Antal 2015: 108).

professor t.[ekintetes] Bolyai Farkas urral, ki falun volt, nem találkozhatott. Im a' két lángész!" (Szerző nélkül 1845a: 110).³¹

A „piaczon díszlő kútat”, mely közel egy évszázadon át a marosvásárhelyi, mezővárosi lakók számára a főúri parkok kerek tempiettoit idézte meg, végül 1911-ben bontották le, de az mint táj- és kertépítészeti alkotás olyannyira tetszett a korabeli, környékbeli arisztokrácia jeles tagjainak, hogy igyekeztek legalább egyes darabjait megmenteni és azoknak hasonló funkciót szánni. Ismert 1911. augusztus 13-ról az a Marosvásárhelyen írott szerződés, melyben Rácz Béla a várostól megvásárolt Bodor-kút bádog-, vas- és farászeit 750 koronáért továbbadta Teleki Domokosnak (Pál-Antal 2018: 39–40).³² A szerződésben tételesen feltüntetett, kupolát díszítő bádogdísz további sorsa nem ismert. A kupolát tartó 6 faoszlopot a geryeszegi gróf feltehetően hasonló pergolák tartóoszlopának szánhatta, mint amiről egy archív felvétel is tanúskodik (**18. kép**). Mindössze a kútat díszítő vasrács néhány eleme maradt fenn napjainkra e vásárlásból, amelyek a geryeszegi Teleki-kastély bejáratánál található kerti tó mentén kerültek felállításra (**19. kép**).

Az említett mulatókert mellett a marosvásárhelyiek a Bodor Péter által a várakokban kialakított parkban is gyönyörködhetnek, ugyanis egy korabeli tudósítás szerint ennek kialakítása is az ő munkáját dicséri: „A' vár körüli sánczban, mely hajdan vízzel tölteték, most gyönyörű- csinos ízléssel diszitett kert virul, a' marosvásárhelyi Bodor mive. Imé a' széplelkű és tehetségű ember, még békóban is tud használni és gyönyörködtetni. – A' kézművet nem-értő rabcsoport kötelessége a' kert szépítése takarítása; abban gazat nem is láthatnál” (Szerző nélkül 1845c).³³ Kőváry László történész szerint Bodor Péter élősvény-labirintus (Kőváry 1984: 97), míg Xántus János természettudós – az etnológus Xántus unokaöccsének gyereke – szerint ún. virágóra készítésével is kísérletezett Marosvásárhelyen (Xántus 1972: 176).

³¹ Itt, jegyzetben közlöm a dolgozat tárgyához nem kötődő, de Bodor munkásságához fontos adalékként szolgáló, s az idézett cikkből kihagyott részletet: „Hozott magával egy börtönében készített gépet, mely a' magasságot és hevet pontosan méri. Honunk szép eszű fiának e' derék találmánya a' mérnököknek ajánlható. Továbbá készített egy trombitákkal ellátott órát, mely hadi rohanókat 's e' f. erőteljesen játszik” (Szerző nélkül 1845a). Ugyanitt közlök egy másik fontosnak ítélt, a Bodor-kutatók előtt eddig ismeretlen cikkrészletet: „[...] tavaszutó elején pesti színész Telepy György, ködfátyolkép mutatványaival, melyek helyszükéhez mérve számos nézők előtt jól sikerültek 's kísérletekre ingerelték művész Bodor Pétert, ki iránt mindenki kegygyel viseltetik, 's azon óhaját nyilvánítja; bár ez észlángot büntényi méltó jutalmául valamely műegytembe méltatták volna, vagy még jelenleg is méltatnák! hol szellemi erejének kifejllesztésére tág tér nyitvatván, egykor halhatatlanabb leendhet vala.” (Szerző nélkül 1845b).

³² Vö. még Marosi I. 1999: 116.

³³ A cikkíró által említett díszkert feltehetően a katonaság által felügyelt zöldövezetnek csupán egy idealizált és túlzóan szépítő leírása. A várba felvezető „fagrádicsot” azonban feltehetően valóban Bodor Péter készítette. Vö. Marosi 1974: 6, 1993: 14. Ugyanerről vall a marosvásárhelyi református vártemplomi toronygombírat eklézsiái kiadásokat taglaló része: „a várbeli Ref. toronyban a harangok székei, grádicsai, Bodor Péter felvigyázata alatt egészen újra építették” (Keszeg 2006: 270). Erről lásd még Fodor összeáll. – Sebestyén s. a. r. és jegyz. ell. 2015b: 58, 76.

A fentiekben felsorolt kastélykertek, a marosvásárhelyi parkosítási kezdeményezések, a dokumentált kertépítészeti megoldások arra utalnak, hogy Bodor Péter a kert- és tájépítészeti ismereteit nem csak könyvekből, hanem iskolák útján (is) szerezhette. Az erdélyi diákok 18–19. századi európai egyetemjárását (peregrinációját) vizsgáló Szabó Miklós és Szögi László szerint Bodor 1806-ban Bécsben, műszaki egyetemen építészetet tanult, s tanulmányait befejezve Bécsben és Németországban is tartózkodott (Szabó–Szögi 1998: 97). Egyetértek Pál-Antal Sándor történéssel, miszerint Bodor bécsi egyetemi képzése „légből kapott állítás” (Pál-Antal 2011: 133), nem tartom viszont kizártnak azt az egyelőre forrásokkal alá nem támasztott, de a szakirodalom által általánosan elfogadott nézetet, miszerint Bodor valóban eljutott Bécsbe, s ott valamiféle tanulmányokat is folytathatott (Genthon–Zádor szerk. 1965: 257; Marosi B. 1974: 7, 1993: 16; Csetri 2009: 261; Orbán J. 2015: 62).³⁴ Az is joggal feltehető, hogy a schönbrunni kastély kertjében is megfordult, illetve az abban álló szökőkutak (például a Neptun-kút; **20. kép**), üvegházak, élősvénylabirintus és egyéb építmények mellett az emblematikus, 1775-ben emelt gloriettel, így a pavilon- vagy belvedere-szerű kilátó építménnyel mint kertépítészeti megoldással is találkozhatott (**21. kép**). Hipotézisem szerint ugyanis nem lehet pusztán véletlen, hogy az erdélyi kastélykert-építészetben oly ritka, mondhatni szokatlan építmény, a gloriett eddig ismert négy példája közül három a Bodor Péter nevéhez is valamilyen módon köthető korabeli kastélykertben dokumentálható: szülőhelyén, Erdőszentgyörgyön, illetve Koronkán, és Magyarfenesen is áll(t) ilyen kilátó, ráadásul valamennyinek hasonló (volt) a kiképzése, stílusa. Fekete Albert szerint Erdélyben csak Bonchidán és Magyar-fenesen (**22. kép**) említenek a források gloriett-szerű kerti építményeket (Fekete 2012: 95). Bodor Péter szülőhelyén, Erdőszentgyörgy egy kiemelkedő pontján, az egykori Rhédey-birtokon azonban ma is áll egy később kripta szerepét is betöltő kilátóépítmény (**23. kép**), illetve a koronkai Toldalagi-kastély kertjében is volt egykor gloriett, mely Orbán Balázs székelyföldi leírásában is szerepel („A hegyfok ez oldalán sem hiányoznak a túloldaliaknak symmetricusan megfelelő kerek dombok, melyek a gróf Toldalagi-parknál igen előnyösen vannak a kert szépítésére felhasználva; egyiknek tetején csinos gloriette van, honnan elragadó kilátás nyílik e szép, regényes vidékre”), sőt, a kastélyt és kertjét ábrázoló Greggus János-féle rajzon is jól kivehető (Orbán B. 1871: 179). Mindenképpen érdekes lenne tehát, ha beigazolódna, hogy e kerti építmények megvalósításához Bodor Péternek is közvetlen vagy közvetett köze volt. Mindezt a feltevést a további kutatások igazolhatják vagy cáfolhatják. Azt azonban bizton állíthatjuk, hogy Bodor Péter személyes kapcsolatban állt olyanokkal, akik megfordultak az osztrák városban és Schönbrunnban, akik járatosak voltak a korabeli kertkialakítási divatokban, stílusirányzatokban.

³⁴ Pál-Antal Sándor szerint kizárt, hogy Bodor egyetemet végzett Bécsben. Lásd Pál-Antal 2015: 20–21. A Bodor-életmű egy-egy szeletét kutató további szakemberek a bécsi tanulmányokra vonatkozó adatokat, utalásokat elfogadják.

Egykori munkaadója, a kerlési birtok tulajdonosa, Bethlen Lajos például kertje „művészi berendezése érdekében” több ízben is járt Bécsben. 1815-ben is épp akkor szerződtetett egy Joseph Schmelzer névre hallgató bécsi szobrászt kertje szobrainak megfaragására, amikor Bodor a kerti építményein munkálkodott. A Bodor nevéhez köthető kerlési kriptá környezetének kialakításában Schmelzer is aktívan részt vállalt, a bejárattal szemben, a falban kiképzett félköríves fülkékben állt például a három párka szobra (Bordás 2011). Sőt, az említett bécsi szobrászművész 1816-tól már a magyarfenesi kerti szobrokon dolgozott, éppen akkor, amikor Bodor ugyanott a Jósika Miklós-féle kertet köris-, juhar-, gyertyán- és hársfákkal beültetve angolkertté alakította.³⁵ Közvetlen munkatársaitól és munkaadóitól tehát számos olyan bécsi, schönbrunni ismeretre, mintára, esetleg (kézi)könyv(ek)re is szert tehetett, melyet későbbi munkái során hasznosított. A könyvtárban feltűnő, gazdálkodással kapcsolatos magyar kötetek³⁶ mellett említhető itt a Georg Andreas Böckler által 1664-ben Nürnbergben kiadott *Architectura Curiosa Nova* is, mely csodás díszkertek, szőnyegágyak és kerti építmények, szökőkutak, vízköpők, labirintusok metszeteit közölte (Böckler 1664).

A Bodor Péter személyes könyvtárából ismert kötetek egy másik, vizsgálatra érdemes feltételezésnek is talajt teremtenek. Csondor János Keszthelyen kiadott *Gazdaságbéli számadó és számvevő tiszti utasítások* című 1819-es kötetének (Csondor 1819) a Bodor könyvtárában is meglévő példánya felveti annak lehetőségét, hogy kapcsolathálója kiterjedhetett az egykori híres Festetics család, a Keszthelyi Uradalom kertészei vagy a kor legmodernebb gazdasági iskolájának számító keszthelyi Georgikon tanárai irányába is. Annál is inkább, hiszen a könyvtárában ugyancsak fellelhető Pethe Ferenc köteteknek (Pethe 1805, 1806–1813, 1812, 1814) a szerzője több éven keresztül georgikoni tanár, s a Bodor Péter tulajdonában is egykor meglévő kiadványok megírására Pethe épp a Festeticsektől kapott megbízást, hogy a Georgikon tankönyv-problémája megoldódjék. Ez alapján azt sem tartjuk elképzelhetetlennek, hogy a további kutatások során feltárt források azt igazolják majd, hogy Bodor akár személyesen is megfordult Keszthelyen, esetleg ott valamiféle tanulmányokat is folytatott,³⁷ hiszen életpályájának, tevékenységének kutatói, feltárói véleménye megegyezik abban, hogy „véelhetően világlátott ember volt” (Orbán J. 2015: 65).³⁸

7. Összegzés

A 19. századi kertész vállalkozók több-kevesebb ideig hóbortos figurái, különös színpaltjai voltak az egykori erdélyi városok polgári társadalmának. Elgondolásaikkal,

³⁵ Vö. Fekete 2012: 94–95.

³⁶ Csondor János, Kaló Péter, Pethe Ferenc kötetek. Vö. Orbán J. 2015: 101. végjegyzet.

³⁷ Az uradalomról és gazdasági iskolájáról, az ott használt tankönyvekről és ott oktató tanárokról bővebben lásd a következő kiváló monográfiákat Süle 1967, Csoma 1997, Kurucz 2013.

³⁸ Cáfolatát lásd Pál-Antal 2015: 21–22. Oláh Anna egy kéziratot gyümölcskertészeti árjegyzék alapján feltételezi Bolyai Farkas és Bodor göttingai, Beckmann professzor híres oeconomicus kertészetében folytatott tanulmányait (Oláh 2019: 73).

alkotómunkájukkal nemcsak kíváncsivá tették és lenyűgözték a korabeli polgártársaikat, hanem elgondolkodtatták, új ismeretekkel gazdagították őket. Többnyire külön módjára viselkedők voltak, a legkülönfélébb, sokszor meghökkentő tevékenységekkel, kedvtelésekkel. Szokatlan gondolkodásuk, új vagy mélyenszántó gondolataik miatt talán sosem értette, érthette és értékelhette kellőképpen őket környezetük. Bodor Péter is így vált az elkallódó tehetség, a társadalom, a többség által meg nem értett zseni, a „mindenhez is értő” és az ellenség, a hatalom eszén túljárni képes székely góbé jelképévé, tevékenységével, tudása megosztásával, kamatoztatásával, műveivel a nép szolgájává, a szülőföld iránt elkötelezett és hűséges lokálpatriótává. Életében, személyes tragédiájában a kortársak és az utókor a (székely–magyar) nemzet veszteségét is látta. Az őt személyesen ismerő Koós Ferenc lelkész 1896-os emlékiratában úgy fogalmazott, „milyen kár, hogy ezt a zseniális embert nem tudták felhasználni.” (Koós 1971: 39). Bodor Péter még életében „híres emberré, legendás alakká vált. Több csodás vagy csodával határos, romantikus köntösbe öltöztetett legenda kapott szárnyra vele kapcsolatosan. Elismeréssel dicsérték leleményességét, furfangos észjárását és kezűgyességét. A legenda pedig a nép ajkán egyre terebélyesedett és színeződött, míg minden tette szép történetté nem kerekedett.” (Pál-Antal 2015: 7).

Bodort és tevékenységét ma már nemcsak a különböző tudományok (néprajz, irodalom- és zenetörténet, műszaki tudományok, történelem, hely- és művelődéstörténet, egyháztörténet stb.), de a legfontosabb életrajzi-művészeti lexikonok,³⁹ útikönyvek⁴⁰ is számon tartják, az ’összes istenek templomában’, Erdély Panteonjában jelölték ki helyét (Szócs 1999). 1941-től⁴¹ Marosvásárhelyen (Pál-Antal 1997: 22, 75; **24–26. kép**), 1968-tól⁴² Budapesten (**27–28. kép**) utcák viselik a nevét, utóbbi helyen, a Margit-szigeti zenélő kút rekonstrukciója mellett egy turistáknak szóló kétnyelvű (magyar–angol) információs tábla is elhelyezésre került nem-régiben (**29. kép**). A marosvásárhelyi székhelyű Erdély TV *Kincsvadász – kuriózumok nyomában* című műsorának 2017. október 12-i adásában az erdélyi televízió nézők Bodor Péter zenélő kútjáról szóló ismeretterjesztő anyagot is láthattak.⁴³

Szülőhelyén, Erdőszentgyörgyön 1992-től színjátszó kör (Erdőszentgyörgyi Bodor Péter Színkör) és művelődési egyesület (Bodor Péter Művelődési Egyesület; **30. kép**) viseli a nevét. Az egyesület hivatalos bejegyzésére 2002 januárjában került sor (Sepsiszéki Nagy 2006: 345). 2018 áprilisában Kovrig Magdolna helyi magyar

³⁹ Vö. például Genthon–Zádor szerk. 1965: 257, Lajta 1993: 73.

⁴⁰ Vö. például Balás 2016: 48, 77.

⁴¹ Az 1930-ban nyitott utca korábbi neve 1934-ig XVI-os utca, 1941-ig Dragoș Vodă utca volt (Pál-Antal 1997: 75).

⁴² Lásd https://hu.wikipedia.org/wiki/Bodor_P%C3%A9ter. Utolsó megtekintés ideje: 2023. január 2.

⁴³ Lásd <https://www.youtube.com/watch?v=Q09ticoDzHI>. Utolsó megtekintés ideje: 2023. január 4.

szakos középiskolai tanár kezdeményezésére emléktáblát avattak, melyre a következő – Bodor szerteágazó műkertészeti tevékenységét érdekes módon nem említő – felirat került: „In memoriam / Bodor Péter / 1783?[sic!]-1849 / a zseniális székely feltaláló, műszerész, / gépész[,] hidraulikus szerkezetek készítője, / építész, festőművész, a marosvásárhelyi / zenélőkút tervezője, orgonakészítő, ágyu- / és puskatölténygyártó[,] a helyi református / parókián született, és itt élt 13 éves koráig. / Állította a Bodor Péter / Művelődési Egyesület – 2018.”⁴⁴ Ugyanettől az évtől a helyi Rhédey-kastélyban emlékszobát rendeztek be számára, a terem közepébe helyezve a marosvásárhelyi ivókút zenélő makettjét (**31. kép**). A 2020-ban megnyílt, méltán hamar népszerűvé vált székelyudvarhelyi, Szejke-fürdői Mini Erdély Parkban ugyancsak kiállították a Bodor-kút méretarányos makettjét (**32. kép**). Mivel ábrázolás nem maradt fenn alkotójáról, 1979-ben a Bordi András és Aurel Ciupe tanítvány, Józsa Gerőné Nemes Irén festőművész készítette el a Bodor-fantáziaportrét, mely néhol hiteles ábrázolásként tűnik fel a sajtótermékekben (B[alogh]. 2002: 135).

2021-ben és 2022-ben a Marosvásárhelyi Rádió *Múltkereső* című műsorában László Lóránt történész kérdéseire válaszolva jelen tanulmány szerzője beszélt hosszasan Bodor szerteágazó kertészeti tevékenységéről. E tudománynépszerűsítő adásokban akarva, mostani írásával akaratlanul is hozzájárult a „székely ezermester” ezer mestersége közül egy újabbnak a célzott, széleskörben való megismertetéséhez, korábban hiányzó vagy kevésbé (köz)ismert elemek Bodor-mítoszba és Bodor kultuszába való esetleges beépüléséhez.

I R O D A L O M

- Alapy Gyula 1925. *Jókai kéziratok és relikviák a komáromi Jókai emlékkiállításán*. Magyar Bibliofil Szemle 2/1–2: 95–97.
- Ambrus Lajos 2014. *Vezérek és atyafik. Székelyföldi mondák, regék, történetek*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár.
- Balás Árpád 2016. *Zsebre szabott Marosvásárhely*. Mentor Könyvek Kiadó, Marosvásárhely.
- Bálint József (vál., bev. és a jegyz. írta) 1984. *Köváry László élete és munkássága*. = Köváry László: *Tájképek utazási rajzokban*. Téka. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. 5–48.
- B[alogh]. E[dgár] 2002. *Nemes Irén*. = Dávid Gyula (főszerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon 4. N–R*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár. 135.
- Beke György 1972. *Magunk keresése. Riportok, esszék*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Beke György 1980. *Bívópatakok. Barangolások Beszterce–Naszód megyében*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Benczédi Sándor – Csáki Árpád 2019. *Az oltszemi Mikó-kastély*. Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy.
- Benkő András 1999. *Lakatos István, a zenetörténész*. = László Ferenc (szerk.): *Zenetudományi írások 1998*. Kriterion Könyvkiadó – MTA Zenetudományi Intézet, Bukarest – Budapest. 7–33.

⁴⁴ <https://www.e-nepujasag.ro/articles/bodor-peter-emlekszobait-nyitnak>. Utolsó megtekintés ideje: 2023. január 2.

- Benkő Károly 1868–1869. *Marosszék ismertetése 1860–1861-ből*. 1–2. A róm. kath. Lyceum bettűivel kiadták Nagy-Kedei Fekete Sámuel nyug. kir. udv. tanácsos és Simon Elek ügyvéd, Kolozsvártt.
- Benkő Károly 2001. *Marosvásárhely szabad királyi város leírása 1862-ben*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- Bertha Zoltán: *Sütő András – Tegnap és ma*. Kortárs magyar írók. Kalligram Kiadó, Pozsony.
- Bicsok Zoltán – Orbán Zsolt 2019. „Isten segedelmével udvaromat megépítettem...” *Történelmi családok kastélyai Erdélyben*. IV. kiadás. Gutenberg Kiadó, Csíkszereda.
- Biró József 1943. *Erdélyi kastélyok*. Új Idők Irodalmi Intézete, Budapest.
- Biró József 2008. *Erdély beszélő kövei*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- B. Nagy Margit 1977. *Stílusok, művek, mesterek. Művészettörténeti tanulmányok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Bónis Johanna 2002. *Gazdasági viszonyok Marosvásárhelyen*. = Csegzi Sándor – Jung János – Kiss Elemér – Pál-Antal Sándor (szerk.): *A tér úttörője. Bolyai János emlékévk*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely. 32–42.
- Bordás Beáta 2011. *Barlangsíró és egykori Bethlen-kastély együttese, Kerlés*. <http://lexikon.adatbank.transindex.ro/mobil/muemlek.php?id=374>. (2020. 04. 28.)
- Borosnyai Lukács János 2010. *Régi és Új Vásárhely*. = Sebestyén Mihály (vál. és s. a. r.): *Marosszéki krónikák II*. Új kiadás. Mentor Kiadó, Marosvásárhely. 127–190.
- Böckler, Georg Andreas 1664. *Architectura Curiosa Nova*. Paul Fürst, Nürnberg.
- Böloni Domokos 2014. *Szélrózsa kankalin*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár.
- Czuczor Gergely – Fogarasi János 1867. *A magyar nyelv szótára a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából*. Negyedik kötet. Emich Gusztáv magyar akadémiai nyomdásznál, Pest.
- Csetri Elek 2009. *Erdély az ébredő Európában, 1825–1848*. Kriterion Könyvkiadó, Budapest.
- Csoma Zsigmond 1997. *Kertészet és polgárosodás (Az európai szőlészeti-borászati-kertészeti ismeretek oktatása, szaktanácsadása a Georgikonban és a Keszthelyi Uradalomban, a 18. sz. végétől a 19. sz. közepéig)*. Földművelésügyi Minisztérium, Budapest.
- Csondor János 1819. *Gazdaságbéli számadó és számvevő tisztii utasítások, melyekben mind a' fő tiszteknek az orodalmi gazdaságok' vizsgálására, és igazgatására, mind a' számadóknak a számadások' rendes vezetésére szolgáló rendszabásokat úgy a' számadó könyvek', tanulevelek', laistromok', tabellák' hasznos esmertetését 's készítéseket' módját, nem különben a számadások vizsgálásának és bírálásának rendtartásait elő adja, és hosszas tapasztalásiból merítve közre bocsátja...* Perger Ferentz betűivel, Keszthelyen.
- Dávid Antal 1969. *Muzsikáló kút*. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest.
- Dávid Antal 2015. *A muzsikáló kút*. Mentor Könyvek Kiadó, Marosvásárhely.
- D. Zöldhelyi Zsuzsa 2015. „A jövő század regénye” keletkezése, forrásai. *Ponticulus Hungaricus* 19/11: o. n. <http://www.ponticulus.hu/rovatok/mesterkurzus/a-jovo-szazad-regenye-forrasai.html>. Utolsó megtekintés ideje: 2023. január 5.
- Fekete Albert 2012. *Az erdélyi kertművészet. Szamos menti kastélykertek*. Művelődés Kiadó, Kolozsvár.
- Fodor István (összeáll.) – Sebestyén Mihály (s. a. r. és jegyz. ell.) 2015a. *Marosvásárhelyi krónikás füzetek I*. Erdélyi ritkaságok sorozat 9. Mentor Kiadó – Mentor Könyvek Kiadó, Marosvásárhely.
- Fodor István (összeáll.) – Sebestyén Mihály (s. a. r. és jegyz. ell.) 2015b. *Marosvásárhelyi krónikás füzetek II*. Erdélyi ritkaságok sorozat 10. Mentor Könyvek Kiadó, Marosvásárhely.
- Gaal György 2006. *Tört kövön és porladó kereszten. Pustuló múlt és fájó jelen a Házsongárdi temetőben*. Stúdium Könyvkiadó, Kolozsvár.
- Gál Éva 1993. *Margitsziget. Die Margaretensinsel. Margaret Island*. Budapesti Photographiák. Osiris Kiadó, Budapest.
- Gellért Sándor 1955. *Bodor Péter kútja. Versek*. Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest.
- Genthon István – Zádor Anna (szerk.) 1965. *Művészeti Lexikon I. A–E*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Genthon István – Zádor Anna (szerk.) 1966. *Művészeti Lexikon II. F–K*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Gergelyffy Gábor 1941. *Bodor Péter a székely ezermester*. Nemzeti Könyvtár 51. Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, Budapest.
- Időtár 2010. = Sebestyén Mihály (szerk.): *Időtár 2. Marosvásárhely történeti kronológiája 1848–1918*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- Időtár 2015. = Sebestyén Mihály (szerk.): *Időtár 5/1. 1291–1899. Pótlások, kiegészítések, javítások az Időtár 1–2. kötetéhez*. Mentor Könyvek, Marosvásárhely.
- Imreh István 1974. *Gábor Áron útban a forradalom felé*. = Demény Lajos (szerk.): *1848. Arcok, eszmék, tettek. Tanulmányok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 215–234.
- Imreh István 1979. *Erdélyi hétköznapok. Társadalom- és gazdaságtörténeti írások a bomló feudalizmus időszakáról*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Jókai Mór 1872–1874. *A jövő század regénye*. I–VIII. Athenaeum, Budapest.
- Jókai Mór 1981. *A jövő század regénye (1872–1874)*. I–II. Jókai összes művei 18–19. Kritikai kiadás, s. a. r. D. Zöldhelyi Zsuzsa. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kelemen Lajos 1982. *Művészettörténeti tanulmányok II*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Keresztes Gyula 1996. *Vásárhelyen vásár tartatik...* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Keszeg Vilmos 2006. *Egy Hir adás a' Késő Maradékhoz. 17–20. századi erdélyi toronygombiratok*. A Kriza János Néprajzi Társaság Könyvtára. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- Kincses Katalin Mária 2021. *A Rákóczi-kultusz első szobrai*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Kiss Melitta – Pápai Ferenc (szerk.) 2001. *A Házsongárdi temető térképe*. 2., bővített kiadás. Dimap, Budapest – Kolozsvár.
- Kiss Székely Zoltán 2013. *Sárkányölő Bodor Péter. Vers(z)iz(ze)netek*. Erdélyi Toll 5/4: 84–87.
- Komán János [é. n.]. *Bodor Ferenc, a csiki Gábor Áron. Helytörténeti füzet*. Hargita Népe Kiadó, Csíkszereda.
- Koós Ferenc 1971. *Életem és emlékeim*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Köváry László 1984. *Tájépek utazási rajzokban*. Téka. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Kurucz György 2013. *Keszthely grófja, Festetics György*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Lajta Edit 1973. *Művészeti kislexikon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lászlóffy Aladár – Kántor László 1989. *Házsongárd*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Lukács József 1942. *Előkerült a „Csiki Gyutacs” két száma*. Magyar Könyvszemle 66/1: 50–52.
- Magyar Zoltán 2012. *Mezőségi népmondák*. Magyar Népköltészet Tára, 13. Balassi Kiadó, Budapest.
- Marosi Barna 1974. *Megbolgatott világ. Riportok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Marosi Barna 1993. *Bernády György városa*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- Marosi Ildikó 1999. *Örökbe hagyott beszélgetés gróf Teleki Mihállyal*. Argumentum Kiadó, Budapest.
- Nagy Zsolt 2021: *Műkertészek, kertész-vállalkozók a 19–20. Századi Marosvásárhelyen*. = Berekméri Árpád Róbert – László Lóránt – Pál-Antal Sándor – Sebestyén Mihály – Simon Zsolt (szerk.): *A Maros megyei magyarság történetéből 5*. Mentor Könyvek Kiadó, Marosvásárhely. 101–127.
- Nemes Gyula – Szakács Ferenc: *Székes. Adalékok a falu monográfiájához*. [Kiadó n.], Marosvásárhely – Nagyernye – Székes.
- Oláh Anna 2002. „... oltóskolák, plántálás sok évet elvevő szenvedelemben vittek...” *A gazdálkodó Bolyai Farkas*. = Gazda István (szerk.): *Egy halhatatlan erdélyi tudós, Bolyai Farkas*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 469–470.
- Oláh Anna 2019. *A domáldi tündérváros. Bolyai Farkas gyümölcskertészeti, erdészeti és borászati munkássága*. Kortárs Tanulmány. Kortárs Kiadó, Budapest.
- Oláh Anna–Vofkori József 2005: *Apa és fiú küzdelme a kórokkal*. Mentor Könyvek Kiadó, Marosvásárhely.
- Oláh István 1983. *A második északon. Versek*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Orbán Balázs 1871. *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népművészeti szempontból*. IV. kötet, Marosvásárhely. Ráth Mór bizománya, Pest.
- Orbán János 2015: *A „szerencsétlen művész”*. *Néhány szempont Bodor Péter munkásságának értékeléséhez*. Korunk 26/1: 56–69.

- Orbán János 2019. „Cserefából van készítve...” *Levéltári források vallomása a Bodor-kútról.* = Berekméri Árpád-Róbert – László Lóránt – Sebestyén Mihály – Simon Zsolt (s. a. r.): *Székely századok. Emlékkönyv Pál-Antal Sándor 80. születésnapjára.* Mentor Könyvek Kiadó, Marosvásárhely. 399–409.
- Pál-Antal Sándor 1997. *A marosvásárhelyi utcák, közök és terek történeti névtára. Indicatorul istoric al străzilor, pasajelor și piețelor din Târgu Mureș.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- Pál-Antal Sándor 2006. *Marosvásárhely XVII–XVIII. századi jogszabályai és polgárnévsorai.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- Pál-Antal Sándor 2010. *Mesterség-tolvaj – Bodor Péter.* [10.38 perces hangfelvétel és magyar–román írott szöveg] = Sorina Bota: *A város meséi – Poveștile orașului.* Ardealul Kiadó, Marosvásárhely. 38–42.
- Pál-Antal Sándor 2011. *Bodor Péter (1778?–1849).* = Pál-Antal Sándor–Simon Zsolt (szerk.): *Teremtő életek. Marosvásárhelyi személyiségek. Tanulmányok.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 125–156.
- Pál-Antal Sándor 2013. *A székelyek földje és népe.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2013.
- Pál-Antal Sándor 2015. *Mesterségem címere: Bodor Péter. Egy zseniális székely elme.* Mentor Könyvek Kiadó, Marosvásárhely.
- Pál-Antal Sándor 2018. *Marosvásárhely vízellátás-története.* Mentor Könyvek Kiadó, Marosvásárhely.
- Pál-Antal Sándor – Komán János – Süli Attila 2017. *Ágyúcső és puskapor. Bodor Ferenc, a csiki 48-as ágyúöntő és löpörgyártó. Tanulmányok.* Mentor Könyvek Kiadó, Marosvásárhely.
- Péter Zoltán – Péterffy László (szerk.) 1967. *Jókai Mór: Följegyzések II.* Jókai Mór összes művei. Följegyzések. Kritikai jegyzetekkel 2. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest.
- Pethe Ferenc 1805. *Pallérozott mezei gazdaság mellyet a' magyar mezei gazdaság' tökéletesebbitésére a' haza' természetéhez 's a' nemzet' állapotjához szabva theoretice és practice kidolgozott...* Első darab. Szisz Antal József Nyomtatószerivel, Sopronban.
- Pethe Ferenc 1806–1813. *Pallérozott mezei gazdaság mellyet a' magyar mezei gazdaság' tökéletesebbitésére a' haza' természetéhez 's a' nemzet' állapotjához szabva theoretice és practice kidolgozott...* Második darab. Belnay maradéki nyomtatószerivel, Pósonban.
- Pethe Ferenc 1812. *Mathesis.* I–II. darab. Ns. Haykul Antal' Nyomtatószerivel, Bécsben.
- Pethe Ferenc 1814. *Pallérozott mezei gazdaság mellyet a' magyar mezei gazdaság' tökéletesebbitésére a' haza' természetéhez 's a' nemzet' állapotjához szabva theoretice és practice kidolgozott...* Harmadik darab. A Nemzetigazda-hivatal, Bétsben.
- Ráduly János 2006. *Bodor Péter meseautója. Népmesék, mondák, tréfák.* Hoppá! Kiadó, Marosvásárhely.
- Ráduly János 2008. *A hajnalcsillag keletkezése.* Székely népmondák a Kis-Küküllő mentéről III. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely.
- RNL XIV. 1916. = Révai Nagy Lexikona. *Az ismeretek enciklopédiája.* XIV. kötet. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Budapest.
- Sándor István (szerk.) 1977. *A magyar néprajztudomány bibliográfiája, 1850–1870.* Tanulmányok és adatok a Kárpát-medence etnográfijához – A magyar néprajztudomány bibliográfiája. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Sepsiszéki Nagy Balázs 2006. *Székelyföld falvai a XX. század végén.* IV. kötet, Marosvásárhely, Aranyosszék. Nap Kiadó, Budapest.
- Sisa József (szerk.) 2013. *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet.* A magyarországi művészet története 5/1. Osiris Kiadó, Budapest.
- Süle Sándor 1967. *A keszthelyi Georgikon 1797–1848.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szabó Miklós – Szögi László: *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- Szerző nélkül 1826. *Erdély.* Magyar Kurir 40/23: 184.
- Szerző nélkül 1827. *Erdély.* Magyar Kurir 41/24: 185–186.
- Szerző nélkül 1845a. *Marosvásárhelyi hírek.* Mult és Jelen 5/19: 109–110.
- Szerző nélkül 1845b. *Marosvásárhelyi újságok.* Mult és Jelen 5/47: 279.
- Szerző nélkül 1845c. *Útazás gyalog és szekeren.* Mult és Jelen 5/80: 479–480.

- Szilágyi S[ándor]. 1850. *Maros-Vásárhely a forradalom előtt és alatt.* = Uő (szerk.) *Magyar Emléklapok 1848. és 49-ből.* I. kötet. Landerer és Heckenast sajátja, Pest. 449–452.
- Szőcs István 1969. *Rovarcsapda. Regény.* Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest.
- Szőcs István 1999. *Bodor Péter.* = Jánosházy György (szerk.): *Erdélyi Panteon. Művelődéstörténeti vázlatok.* Második kötet. Mentor Kiadó, Marosvásárhely. 68–74.
- Szőcs István 2013. *Rovarcsapda.* Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Veress Pál 1972. *Kalapács, könyv, muzsika. Egy ifjúmunkás élete a XX. század első felében.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Vita Zsigmond 1975. *Jókai Erdélyben.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Xántus János 1972. *A természet kalendáriuma.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

ELEMENTE (LIPSĂ) DIN MITUL ȘI CULTUL LOCAL-REGIONAL AL LUI PÉTER BODOR

„Meșterul secuiesc priceput la toate” ca grădinar de moșie și peisagist?

(Rezumat)

Până la secolul XIX, aproape fiecare oraș din Transilvania avea deja câțiva horticultori sau peisagiști permanenți, care, prin expertiză și diversitatea lucrărilor, câștigaseră recunoaștere și stimă în rândul localnicilor, bucurându-se de reputație locală și regională. Péter Bodor (1782–1849), care a devenit (re)cunoscut mai ales prin construirea Fântânii Cântătoare din Târgu-Mureș, a fost un asemenea grădinar de moșie și peisagist. Datorită abilităților sale de tâmplărie, ceasornicărie, lăcătușărie și a altor cunoștințe, „meșterul secuiesc priceput la toate” a fost și este și astăzi respectat ca un „garabonciás” (vrăjitor). Puțini îl cunosc pe Bodor ca grădinar, probabil pentru că această activitate datează din tinerețea lui, perioadă despre care avem puține informații. În acest studiu, identific elementele mitului și ale cultului local-regional care s-au dezvoltat în jurul lui Bodor, analizez reprezentarea lui în literatură și în presă, apoi prezint, pe scurt, activitățile sale în domeniul horticulturii, care sunt mai puțin cunoscute în memoria culturală colectivă.

Cuvinte-cheie: grădinar de moșie și peisagist, mit local, cult Bodor, reprezentare în literatură și în presă, memorie colectivă locală și regională.

THE (MISSING) ELEMENTS OF THE LOCAL-REGIONAL MYTH AND CULT OF PÉTER BODOR

The “Sekler jack of all trades” as estate- and landscape-gardener?

(Abstract)

By the 19th century almost every city in Transylvania had at least a couple of permanent gardeners, who through their diversified expertise and work had gained great esteem and respect among the locals and enjoyed a local-regional reputation. Péter Bodor (1782–1849), who became widely known and recognized primarily through the creation of the musical fountain in Târgu-Mureș, was also an estate- and landscape-gardener. Due to his joiner, clockmaker, locksmithing and other skills, the “Sekler jack of all trades” was and is still respected as a „garabonciás” (~ enchanter). Only a few know him as a gardener. The reason for this is presumably that the time of his activity as an active gardener can be dated back to his youth, period about which little data has been revealed in the research so far. In this study, I identify the elements of the local-regional myth and cult of Bodor,

I investigate his representation in literature and the press. I briefly present his activities in the field of horticulture, which are less known in the collective cultural memory.

Keywords: estate- and landscape-gardener, local myth, Bodor cult, literary and press representation, local-regional collective memory.

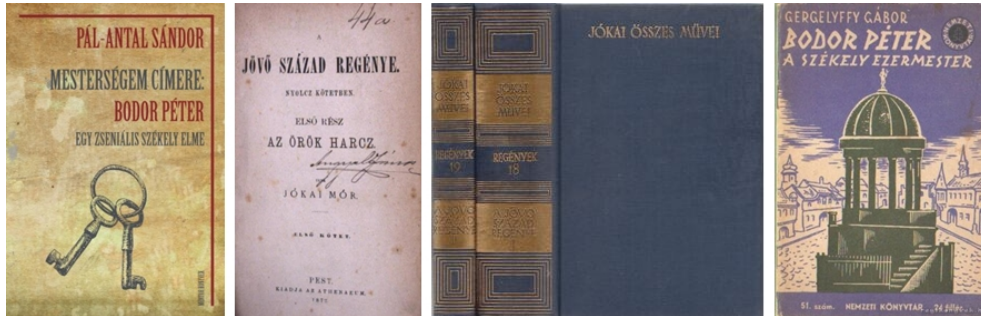
MELLÉKLETEK

1. kép. Bodor Péter 1820–22-ben épült és 1911-ben lebontott zenélő kútja Marosvásárhely főterén, az 1900-as évek elején. Lelőhely: Rhédey-kastély – Bodor Péter emlékszoba, Erdőszentgyörgy, ltsz. n. Digitális reprodukció: Nagy Zsolt, 2020.

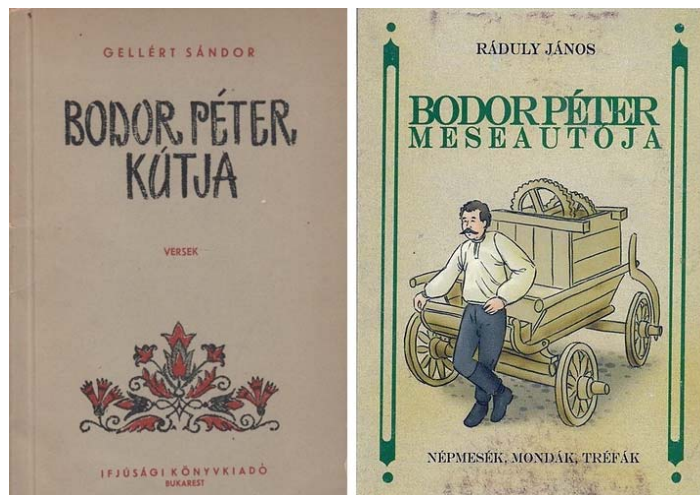
2–3. kép. Bodor Péter zenélő kútjának 1935–1936-ban rekonstruált másolata a budapesti Margit-szigeten (a kupola tetején Neptun-szoborral), valamint a kútra felhelyezett márványtábla („E kút hű mása / Bodor Péter székely ezermester / 1820–22-ben Marosvásárhelyt épített és / 1911-ben lebontott kútjának. / Újraépítette a Főv[árosi]. Közmunkák Tanácsa 1935–36. / Rekonstruálták Páll Andor és Jankó Gyula / Tatarozta és helyreállította a Városi Tanács 1954. / Fővárosi Önkormányzat 1997. / Tarlós István főpolgármestere alatt / 2014-ben teljesen felújították.”) Fotók: Nagy Zsolt, 2022.

4–7. kép. Pál-Antal Sándor történész monográfiájának (Pál-Antal 2015), Jókai Mór fantáziaregényének (Jókai 1872–1874, 1981) és Gergelyffy filléres füzetként forgalmazott ponyvájának (Gergelyffy 1941) címlapjai.

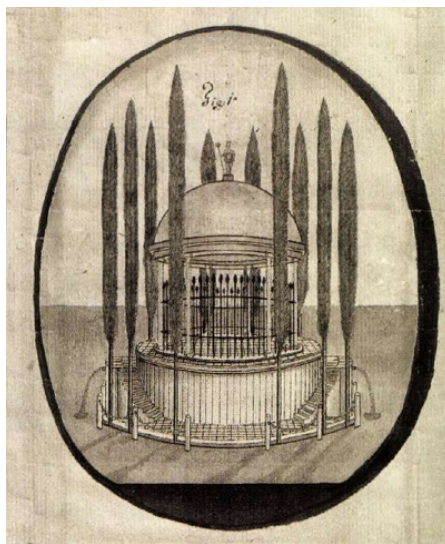
8–11. kép. Bodor Péter életét feldolgozó regények régi és új kiadásainak (Szöcs 1969, 2013; Dávid 1969, 2015) címlapjai.

12–13. kép. Gellért Sándor *Bodor Péter kútja* című verseskötetének (Gellért 1955) és Ráduly János 2006-os népmese-, monda- és tréfagyűjteményének (Ráduly 2006) címlapjai.

14. kép. A Bodor Péter által készített egykori grotta (sírbarlang) homokkőbe faragott maradványai Kerlésen: baloldalt egy ülve ábrázolt szárnyas alak, kezében homokórával és kaszával; jobboldalt csokorba fogott eszközök (gereblye, ásó, kapa stb.); a bejárat fölött „Kész[ült] 1818 G[róf] B[ethlen] L[ajos]” felirat és egy ágon ülő bagoly.
Fotó: Nagy Zsolt, 2021.

15. kép. A marosvásárhelyi zenélő kút távlati rajza a fekete nyárfák jelölésével (részlet, 1881 k.). Utolsó ismert lelőhelye, az intézmény megszűntéig: Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ, Budapest, F 77140N (Sisa szerk. 2013: 106).

16–17. kép. Bodor Péter ú. mulatókertje Mikolai Tóth István marosvásárhelyi látképén (részlet, 1820-as évek). A metszeten a fasor, a csigafedélű filagória és az ágyásokban művelt kert jól kivehető. Lelőhely: Teleki–Bolyai Könyvtár, Marosvásárhely, ltsz. 601214.

18. kép. Oszlopok által tartott pergola Teleki Domokos gerneszegi kastélykertjében az 1910-es évek körül. Feltehetően hasonló rendeltetést számhattak a lebontott és megvásárolt Bodor-kút 6 tartóoszlopjának is e kertben. Nagy Zsolt gyűjtése, 2020 (jelenleg gróf Teleki Kálmán magántulajdonában).

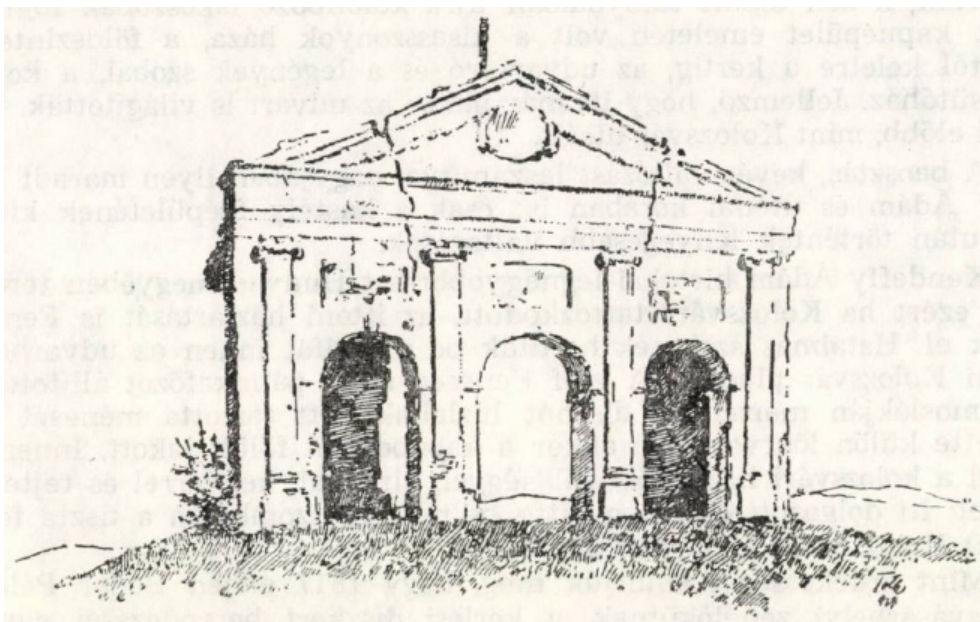
19. kép. A lebontott marosvásárhelyi Bodor-féle zenélő kút vaskorlátjának egy megmaradt eleme a Teleki-kastély kertjében, a díszónál, Gernyeszezen. Fotó: Nagy Zsolt, 2020.

20. kép. A Gloriette-dombon elhelyezett Neptun-kút Schönbrunnban. Fotó: Nagy Zsolt, 2022.

21. kép. A Gloriette-dombon álló kilátóépítmény Schönbrunnban. Fotó: Nagy Zsolt, 2022.

22. kép. A feltehetően Bodor Péter által épített, sírhelyet is jelölő Csicsal-hegyi, magyarfenesi gloriett (Kelemen 1982: 229).

23. kép. A később kriptaként is funkcionáló gloriette maradványai a Rhédey-kastéllyal szemközt lévő domb tetején, Bodor Péter szülőhelyén, Erdőszentgyörgyön. Fotó: Nagy Zsolt, 2020.

24–26. kép. Bodor Péterről elnevezett utca (előbb 1941-től Bodor Péter sor, majd 1943-tól şirul Bodor Péter, 2021 novemberétől Bodor Péter utca / strada Bodor Péter) Marosvásárhelyen. Fotók: Nagy Zsolt, 2023.

27–28. kép. Bodor Péterről elnevezett utca (Bodor utca) Budapest XIII. kerületében, a Vizafogó városrészben. Fotók: Nagy Zsolt, 2022.

29. kép. Turistáknak szóló, a marosvásárhelyi Bodor-féle egykori zenélő kutat bemutató, kétnyelvű (magyar–angol) információs tábla Budapesten, a Margit-szigeten. Fotó: Nagy Zsolt, 2022.

30. kép. Az erdőszentgyörgyi Bodor Péter Művelődési Egyesület logója a zenélő kúttal.

31. kép. Az erdőszentgyörgyi Bodor Péter emlékszoba megnyitása, előtérben a Bodor-kút zenélő makettjével.
Fotó: Gligor Róbert László, 2018. Forrás: <https://www.e-nepujtag.ro/articles/bodor-peter-emlekszobat-nyitottak-erdoszentgyoergyoen>. Utolsó megtekintés ideje: 2023. január 2.

32. kép. Bodor Péter zenélő kútjának kicsinyített mása Székelyudvarhelyen, a Mini Erdély Parkban. Fotó: Nagy Zsolt, 2021.

Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Néprajztudományi Intézet
1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.
nagy.zsolt@abtk.hu

BAKOS ÁRON

A GYORSULÁS TÁRSADALMA, A PILLANAT EMLÉKEZETE

Kulcsszavak: digitális emlékezet, késő modernitás, rezonancia, hozzáférhetetlenség, liminalitás.

„Mondjuk nagyapám ő mesélte, hogy első futó volt, mit tudom én, hogy melyik front vagy összecsapás vagy nem is tudom, mi volt. Kicsi voltam én akkor. Ő egy ilyen fürge, kicsi, alacsonyabb, fürge ember lehetett, fiú, tizenhét vagy húsz éves korában. És azt mesélte, hogy ötlet talán Károly király vagy melyik... Mihály király volt akkor? Nem tudom, csak valamelyik kérdezte, hogy hogy hívják és azt mondta, hogy *soldatul* Halmágyi Miklós. S akkor ő várt volna valami jutalmat, amiért első lett, de nem volt semmi. Meg mondta, hogy esetleg úgy gondolta, hogy mivel megmondta a nevet, akkor nem kapott semmit. Azt mondta, hogy *treci înapoi*.”

A fenti történetet egy középkorú aranyosvidéki asszony mesélte nagyapjáról, aki az első világháború után a román hadsereg kötelékében teljesítette sorkatonai szolgálatát. A szöveget – a családtörténetekre sokszor jellemző módon – körülengi „a népköltészet levegője” (Dobos 1958: 223). A próba kiállása, a királlyal való találkozás és a jutalom elmaradása mintegy inverz népmeseként állít emléket a nagyapa érdemeinek és a vele megesett méltánytalanságnak.

Az élettörténeti epizód azonban nemcsak tartalma miatt, de társadalmi szempontól is figyelemre méltó. Szövegét több családtag is fel tudta idézni, a középkorú unokák mindannyin, sőt, a dédunokák között is akadt, aki el tudta mondani a szüzséjét.¹ Az idézett variánst pedig egy olyan személy mesélte el, aki ezen kívül semmilyen más katonatörténetet nem tudott vagy szeretett volna megosztani velem.

Mások elbeszélésében erősebben kidomborodott a történet etnikai szála, az ok-okozati összefüggéseket, a jutalom elmaradását egyértelműen a nagyapa magyarságával magyarázták, miközben az eseményt is erős szimbolikával rendelkező helyhez és eseményhez kötötték: Gyulafehérvárhoz, Ferdinánd király megkoronázásához.

Az, hogy egy évszázados távlatba kerülő esemény történetét három nemzedék is megőrzi, a kommunikatív emlékezet működését tekintve nem rendhagyó (vö. Pataki 2011: 244), ami persze nem azt jelenti, hogy ne szorulna magyarázatra, a múltnak miért éppen ezt a mozzanatát mentették át a jelenbe. Korábban publikált

¹ A történet egyik variánsát már máshol is közreadtam (Bakos 2018: 50).

tanulmányomban (Bakos 2018) a kérdéshez elsősorban a történet paradigmaticus értéke felől közelítettem, vagyis afelől, ahogyan a szöveg „a helyi eseményt egy általános narratív sémára telepíti rá” (Keszeg 2002b: 277). Röviden összefoglalva azt állítottam, hogy a történet mintegy példázza, a helyiek szerint mit jelent kisebbségi sorban élni, milyen a kisebbségi és a többségi társadalom viszonya, magyarokként hogyan szenvednek el méltánytalanságokat a többségi társadalom részéről. Ilyen értelemben nem véletlen, hogy a történetet sok unoka kapcsolja össze a koronázással, a romániai magyarrá válás egyik jól megragadható történelmi pillanatával. A történet pedig a mai napig is releváns, jelentésteli, felidőzésre és továbbadásra érdemes a számukra annyiban, amennyiben képes mintaként, párhuzamként szolgálni a saját tapasztalataik megélésében és elbeszélésében.

Ha ezt az értelmezési utat tartalminak lehet tekinteni, akkor a problémát formai szempontból is meg lehet közelíteni. Ebben az esetben, arra a kérdésre, hogy a történetet miért tarthatta emlékezetében több különböző korú, nemű, foglalkozású személy, anélkül is viszonylag rövid választ lehet adni, hogy egy korábban megadott feleletet próbálnék összefoglalni. Meglátásom szerint egyértelmű, hogy ilyen szempontból a szöveg létmódjában, azaz a szóbeliség természetében találjuk meg a választ.

Az állítás már csak azért sem szorul hosszabb magyarázatra, mivel az, hogy a szóbeliség minden illékonyága ellenére képes történeteket több generáción keresztül megőrizni, továbbadni, formálni, mára szinte közhellyé vált. A hasonló állítások mögött, kimondva-kimondatlanul, a legtöbb esetben az írásbeliséggel való összevetés állt. Hogy demonstratív szándékkal csak egyetlen klasszikus megállapítást idézzek, Assmann úgy fogalmaz, hogy „az írásbeliség a felejtés, az enyészet, az elavulás és a porosodás kockázatát rejti magában, ami a szóbeli hagyományozástól idegen, és [az írásbeliség] gyakran inkább jelent szakadást, mintsem folytonosságot” (Assmann, J. 2013: 103).

A következőkben spekulatív jelleggel ehhez a hagyományos kérdéshez nyúlok vissza, ugyanakkor a szóbeliséget elsősorban nem az írásbeliséggel, hanem a digitális írásbeliséggel vetem össze. A két jelenség viszonyát elsősorban azon a szociológiai értelmezési kereten belül helyezem el, amit – a szűk elmúlt egy évtizedben megjelent munkáival – Hartmut Rosa állított fel, s amelyet a következőkben csak a jelen dolgozat szempontjait követve ismertetem. Ehhez három fogalom, a gyorsulás (társadalma), a rezonancia, valamint a hozzáférhetetlenség, irányíthatatlanság (*Unverfügbarkeit*) jelentésén keresztül próbálok közelíteni.² A fő kérdésem az, hogyha a szóbeliségre tekinthetünk úgy, mint ami

² Az angol kiadás előszavában Hartmut Rosa maga is taglalja a címadó német *Unverfügbarkeit* fordításának problémáját (Rosa 2020: VII–IX). Mint megtudjuk, az *uncontrollability* előtt az *elusiveness*, *unavailability*, *unpredictability*, *non-engineerability* terminusok merültek fel lehetséges angol megfelelőként. Míg az angol terminus magyarra legkézenfekvőbben *irányíthatatlanság*ként fordítható le, az eredeti német terminust, az alternatív angol fordítások jelentéscsokrét, valamint magát a mű üzenetét, gyakran használt térbeli metaforáját (*Welt in Reichweite zu bringen*; *Die Welt als Aggressionspunkt* etc.) (Rosa 2018 *passim*) talán jobban kifejezi a *hozzáférhetetlenség* szó.

a szövegeken keresztül képes személyeket, helyeket, eseményeket, dolgokat a közös tudás horizontjába beemelni és velük szemben a viszonyulás hosszabb távon érvényes módjait kialakítani, akkor ehhez képest hogyan változik a kommunikatív emlékezet a digitális fordulat után.

1. Gyorsulás

Hartmut Rosa talán leginkább ismert fogalma a késő vagy – Zygmunt Bauman (Bauman 2000) terminusát használva – a folyékony modernitás elemzésekor azt a tételt bizonyítja – vagy veszi alapul – hogy a jelen kor társadalma kizárólag dinamikus módon tud stabilizálódni, azaz a növekedés és a gyorsulás olyannyira integráns része, hogy a változás hiánya válságtünet.

Hogy ezt a tételt a dolgozat témájához közelítsem, s egyben Hartmut Rosának a gyorsulással és az időképzetekkel kapcsolatos elképzeléseit is bevezessem, talán érdemes a premodernitás, a korai és a kései modernitás korszakainak megkülönböztetéséből kiindulnunk. Hartmut Rosa szerint a három korszakot a generációs tapasztalok átadásának, a nemzedéki kapcsolatok szervezésének különböző módjai jellemzik. A premodernitásra – a bevezetésben ismertetett példához hasonlóan – a kommunikatív emlékezet által szervezett nemzedékközi kapcsolatok jellemzőek, a modernitásra a generációk közötti (*intergenerational*) szakítások, konfliktusok, míg a kései modernitásra az adott nemzedék életén belüli (*intragenerational*) törések.³ Vagyis míg az első korszakot több generáción keresztül is érvényes minták szervezik, addig az utóbbi kettőben ezek egy-egy nemzedék között, illetve egy-egy nemzedéken belül érvényüket veszítik. Továbbmenve, a három korszak egyúttal három modellt is jelent. Hartmut Rosa – a részletekben való elvesztést elkerülendő és a túlzott egyszerűsítést kockáztatva – ilyen értelemben beszél például (1) a nagy-, (2) a nukleáris és (3) a mozaikcsaládokról, vagy (1) az öröklött, többgenerációs mesterségekről, (2) az életre szóló hivatásokról, a lineáris és végül (3) a – piaci szeszélyeknek kitett és az élethosszig tartó tanulás jegyében – változó foglalkozásokról, munkahelyekről (Rosa 2013: 108–112).

A közös ezekben a különböző társadalmi intézményekben, hogy a modernitás előtt még hosszabb időn keresztül érvényes formákat hoztak létre, majd az idő, a társadalmi intézmények gyorsulásával a korai modernitásban individualizálódtak,

³ A nemzedékek közötti kapcsolatok háromlépcsős modellje sok szempontból emlékeztet Margaret Meadnek a posztfiguratív, kofiguratív és a prefiguratív társadalmakról adott leírására. Mead ezalatt a tudás közvetítésnek három módját érti, az első modellben az idősek szocializálják a fiatalokat, a másodikban a kortársak, a harmadikban pedig a fiatalok az időseket (Mead 1970). Mead a legutóbbit jellemzően a bevándorló családok asszimilációs folyamatainak értelmezésekor használja, de ez a fordított szocializációs folyamat tulajdonképpen megfeleltethető annak a sémának, amivel a digitális technológiák megjelenését sokan elbeszélték, és ahogyan a digitális bennszülöttek fogalmát értették. Hartmut Rosa ezzel a modellel szemben ugyanakkor azt állítja, hogy a kései modernitásban ilyen értelemben nincsenek bennszülöttek, vagyis nincsenek olyan tudások, amik akár csak egy generáció életét tekintve érvényesek maradnának.

a modernitás progresszív idejéhez igazodva szekvencializálódtak, lineáris formát öltöttek, végül a posztmodernitás szituacionális, parallel pillanatokra töredezett idejében fragmentálódtak, dezintegrálódtak (Rosa 2013: 221).⁴

Ezen a gyorsulási, az idő dimenzióvesztésének paradigmáján belül értekezik Hartmut Rosa – Walter Benjamin nyomán – az egymásra halmozódó, össze nem kapcsolható, elkülönülő eseményekről, amelyekből azért nem születhet valódi tapasztalat, mert nem tudnak egy megélt hagyomány, egy közvetített történelmi tapasztalat részeként, hosszabb távon érvényes narratív alakzatok segítségével szervesülni, mivel „a megélt események csak akkor válhatnak tapasztalatokká, ha jelentésteli kapcsolatba kerülnek az egyénnel, a kollektív múlttal és jövővel” (Rosa 2013: 145).

Míg a tapasztalattá lefordított élmények Rosa belátása szerint beépülhetnek az egyén élettörténetébe, az események emlékei pedig ellenállnak a felejtésnek, addig az egymást követő pillanatok nagy iramban létrehozó események, a gyorsulás következtében folyamatosan érvényüket veszítő formák nem tudnak mihez kapcsolódni. Vagyis ahogy a jelen egyre inkább beszűkülve pillanatok egymást követő sorává válik, a kongruens tapasztalatokkal és várakozásokkal átszőtt jelen tartománya szűkül, és ahogy az események egyre gyorsabban követik egymást, úgy marad egyre kevesebb hely az események tapasztalatokká, emlékekké formálásának (Rosa 2013: 141–145).

Hartmut Rosa a kortárs időtapasztalatot és az emlékezés megváltozó működését a rohanó mozdulatlanság metaforájával ragadja meg. A paradox kép arra a belátásra utal, miszerint a társadalmi változások gyorsuló üteme, valamint a dekontextualizálódó, epizódikus történések miatt minden esemény és cselekvés egyre kisebb nyomot hagy az emlékezetben, és ebből fakad az idő rohanásával kapcsolatos észlelésünk. Másrészt az ismétlődést is folyamatosan megtapasztaljuk, mivel a pillanatok sorozatává váló időben nincs helye a változást láthatóvá tevő perspektíváknak, nem jöhetnek létre az idő múlását szervező elbeszélések (Rosa 2013: 247; vö. Sik 2019: 55).⁵

Meglátásom szerint a fenti hármas modellben, gyorsulási paradigmában helyezhetjük el a különböző kommunikációs formákat is, vagyis a szóbeliséget, az írásbeliséget és a digitális írásbeliséget, illetve az időről és az emlékezettről adott értelmezési kereten belül értelmezhetjük ezek hatását. Természetesen, ahogy Hartmut Rosa sem törvényeket ír le, hanem tendenciákat azonosít, jellegzetességeket emel ki vagy újszerű társadalmi és kulturális jelenségeket helyez előtérbe,

⁴ A jelenkor társadalmáról adott láttelepe ilyen értelemben is közel áll Zygmunt Bauman elemzéseéhez, az idővel kapcsolatban Bauman a pontszerűvé váló idő (*pointilist time*), az örök pillanatok (*eternal instants*) fogalmával operál (Bauman 2007: 32).

⁵ Hartmut Rosa a látszólagos mozdulatlanságról, illetve lassúságról nem pusztán a rohanó pillanatok tűnékeny jelenébe való vetettség paradox tüneteként értekezik, hanem egyfelől a gyorsulás szándékolatlan következményeként (például forgalmi dugó) vagy az eszközöként (elvonulás, csapatépítés stb.), másfelől pedig a fizikai, kulturális adottságaik, struktúrájuk miatt lassabb időrezsím szerint szerveződő intézmények működésmódjaként is (Rosa 2013: 302–303).

ugyanúgy a kommunikációs formák esetében sem beszélhetünk kizárólagosságról, szigorú értelemben vett megfeleltetésről.⁶

Mindazonáltal egy ilyen jellegű modell alkalmas lehet az időhöz fűződő viszony, a meghatározó kommunikációs mód és az emlékezet szervezése közötti összefüggés felismerésére. Első megközelítésben kiindulhatunk abból, hogy a három kommunikációs forma az üzenetek eljuttatásának tekintetében folyamatos – a gyorsulási folyamat szempontjából értett – fejlődést mutat. A közvetlentől a közvetettig, a hosszadalmastól az azonnaliig, a pontos másolás képtelenségétől a korlátlan sokszorosíthatóságig ível a gyorsulás több dimenziós folyamata. Az alapvető összefüggés pedig, amit a továbbiakban megpróbálok több szempontból kifejteni, hogy a kommunikációs forma hatékonysága mintha ellentétben állna emlékezetsszervező hatásával.

A szóbeliség – mint a fentiek közül a legtörekenyebb kommunikációs forma – azért is szervezhette a premodernitás emlékezetét, mert maguk a társadalmi formák elég szilárdak voltak ahhoz, hogy ezt a törekenységet kompenzálják. A modernitás ezzel szemben az írásbeliséget vertikálisan (társadalmi rétegek) és horizontálisan (kulturális csoportok) kiterjeszti, popularizálja, az írás pedig utat nyit az emlékezet externalizációja előtt; a belső dolgok mulandóságára, az emlékeinknek, személyünknek, valóságunknak a velünk együtt való elmúlására külső nyelvi, majd később technikai médiumokkal válaszol (vö. Safranski 2017: 178). Vagyis míg az írásbeliség megőrizheti egy olyan múlt valóságát, amely potenciálisan függetlenedhet a jelen valóságától, a premodernitásban a múlt valóságából egyedül akkor maradhat fenn valami, ha az a jelen élő társadalmi valóságának része marad (vö. Halbwachs 1971: 126). Ebben az értelemben az emlékezet nem pusztán „áthidalja a múlt és a jelen közti szakadékot, hogy az elmúltat a jelenbe hozza” (Assmann, A. 2016: 229). A viszony ennél jóval radikálisabb, egyszerűen „nem létezik az a múlt, amely nem tárgya az emlé-kezetnek” (Safranski 2017: 180). Ezzel szemben az írásbeliség, a korai modernitás, „a tapasztalat privatizációja” már létrehozhat egy „töredezett, individualizált emlékezetet”, amely „nem egy csoport vagy egy nép emlékezete lép színre, hanem folyamatosan minden egyes egyéné külön-külön” (Levi 2006: 27).

Mindennek szemléletes példája lehet a szóbeli és az írásbeli kultúra kitüntetett figyelemben részesített találkozási pontja, a 19–20. század népi kultúrája. Nagy általánosságban elmondhatjuk, hogy az írásbeliség ebben a kulturális kontextusban a társadalomtól elkülönülő egyénhez kapcsolódik. Ez egyfelől lehet az egyén kényszerű, történelmi vagy élettörténeti okokra visszavezethető magánya, a társadalomtól való elszakadása, mint például az öregség, marginalizáció vagy a háború; másfelől pedig az egyénnek a társadalomból való kilépése, időleges elkülönülése, státuszváltása, azaz a különböző átmeneti rítusok, amelyek különböző műfajú szövegek létrehozását vonják maguk után (Keszeg 2002a: 189). S ugyanez igaz az íráshoz mérten fiatal

⁶ Ezt már csak a kiindulási pontul választott szöveg sem engedné meg, hiszen egy recens gyűjtésből emeltem be, de ettől függetlenül is talán magától értetődik, hogy képtelenség lenne a kommunikációs formákat és a történelmi korszakokat szigorúan megfeleltetni egymásnak.

médiusra, az analóg fényképekre is, hiszen ezek létrehozását is elsősorban az átmeneti rítusokhoz kapcsolhatjuk (kicsengetés, berukkolás, esküvő stb.), és ugyanúgy az individualizálódottabb emlékek, a „privát mitológiák” megjelenítésnek eszközei (Kunt 1987: 5–6).

Összefoglalóan tehát azt lehet mondani, hogy ezek az emlékezeti dokumentumok elsősorban a liminális élethelyzetekben lévő, illetve liminális életszakaszokon áteső személyekhez kapcsolódnak, az emlékezet kihelyezésének szándékát alapvetően az ilyen típusú élethelyzetek hozzák létre. Rögzítésre pedig az kerül, ami valamilyen értelemben eltér a hétköznaptól, a megszokottól, a bevettől.

A harmadik korszakra áttérve, a Hartmut Rosa által leírt távlatát veszítő jelen nemcsak az idő dimenzióit, de azt a fajta heterogenitását is felszámolja, amely minden átmeneti rítus, liminális helyzet alapvető sajátossága; a struktúrák lebontásából és újjáépítéséből fakadó dinamika csak abban az esetben értelmezhető, ha az időnek legalább ezt a két dimenzióját, az átmenetek, a *communitas* liminális és a struktúrák mindennapi idejét megkülönböztetjük (vö. Turner 1977: 95–96). Ha a korábbi emlékezési gyakorlatokat a liminális helyzetekhez kötöttük, az emléktárgyak, feliratok, fényképek létrehozását ilyen események motiválták, akkor ebből az következik, hogy ezek elterjedése, használatuknak mindennapi válása egy állandósuló liminális helyzetet feltételez, jelez, s talán hat is ennek létrejöttére. Másképp, ha igaznak fogadjuk el, hogy az idő elveszti heterogenitását, illetve az emlékezet kihelyezésének gyakorlatai jellemzően liminális helyzetekhez kapcsolódnak, korunkat pedig ezeknek a gyakorlatoknak a túlburjánzása jellemzi, akkor ebből az következik, hogy a pillanatnyi jelen ideje a struktúrák ideje helyett a liminális helyzeteket teszi állandóvá.

A kortárs kulturális tapasztalat elemzésekor Szokolczai Árpád éppen ezt ragadja meg a *permanens liminalitás*, azaz az átmeneti rítusok középső szakaszának egyfajta állandósulására utaló fogalmával (Szokolczai 2015). A paradox kifejezés tulajdonképpen hasonló belátáson nyugszik, mint a gyorsulás társadalmának vagy Bauman folyékony modernitásának terminusa, azaz a korábbi szilárd struktúrák feloldódását, és ezzel egy köztes, átmeneti állapot állandóságára, pontosabban folytatódó újakezdésére utal. Azaz Szokolczai belátása szerint napjainkban a sorozatos átmenetek nem rendeznek újra és szilárdítanak meg új struktúrákat, hidakként nem különböző strukturális állapotokba, hanem csak átmenetek sorozatába, az ily módon permanenssé váló liminalitás állapotába vezetnek át.⁷

Ebben a megközelítésben állíthatjuk szembe a modernitás két szakaszát, illetve az analóg és a digitális kommunikáció működésmódját. Míg a korai szakaszában a liminális helyzetbe kerülő személyek vagy liminális rítusok specialistái hoznak létre különböző, elsősorban az adott társadalmi csoport tagjainak szóló emlékezési

⁷ Az ily módon kiüresedő liminalitás egyfajta *limivoid* állapotá válik. A máskülönb is beszédes fogalom jól megragadható a *bungee jumping* kultúraközi összehasonlításával. A rögzített kötél segítségével való kockázatos ugrás végrehajtása számos kultúrában a beavatás része, a státuszváltás előidézésének egyik eleme volt, ezzel szemben napjainkban a *bungee jumping* egy önmagára mutató, az egyén önmaga általi kihívására épülő gyakorlat. Vagyis egy a fogyasztható élmények sorában, a cselekvés társadalmi értelemben nem vezet sehová (Thomassen–Balle 2012).

alakzatokat, addig a kései permanens liminális állapotában folyamatosan keletkeznek az események milyenségétől ellépő, meghatározhatatlan közönségnek szóló,⁸ a legkülönbözőbb státuszú személyek által létrehozott emlékezeti dokumentumok.

Az emlékezés gyakorlata tehát elszakad az ünnep idejétől, a kitüntetett alkalomtól, a rítus kontextusától, a liminális helyzettől. Ilyen értelemben válhat fontossá, hogyan tekintünk magára az emlékezésre, ennek szerepére a posztmodernitásban. Míg Hartmut Rosa egyfelől az emlékezet működéséhez szükséges narratív alakzatok formálódásához szükséges mennyiségű idő, illetve minőségű időtapasztalat hiányáról értekezik a gyorsulás kontextusában, másrésztől a posztmodernitás intenzív élményeiről és ezek rövid szabatoságú emlékezeti lenyomatairól beszél (Rosa 2013: 145). Vagyis Hartmut Rosát olvasva arra a belátásra juthatunk, mintha az emlékezet működtetése, szervezése valamilyen idegen, a gyorsulás társadalmával ellentétes folyamat lenne. Talán ebből a perspektívából értelmezhetjük John Urry gondolatát, aki egyfajta ellenerőként, válaszreakcióként tekint a különböző médiumok, intézmények működésében megragadható, a múltra irányuló intenzív figyelemre (Urry 2013: 195–196). Mindez egyszerre parallel és ellentétes Hartog megállapításaival, amennyiben Hartog is arra a következtetésre jut, hogy korunk „mindenből emlékezetet akar csinálni” (Hartog 2006: 125), elvész a jelen pillanatában, ezzel egy „mindent elborító, mindenütt jelen lévő jelent kialakítva, amelynek nincs más távlata, mint önmaga, és amely nap nap után rakja össze azt a múltat és jövőt, amire szüksége van. Olyan jelen ez, amely már elmúlt, még mielőtt teljes mértékben bekövetkezett volna. Ám az 1960-as évek végétől kezdődően ez a jelen nyugtalannak látszik, gyökereit keresi, az emlékezet megszállottja lesz” (Hartog 2006: 179).⁹

Rosa és Hartog nyomán ilyen értelemben beszélhetünk az emlékezet gyorsulásáról, a megörökítésre érdemes események inflálódásáról, amikor „minden esemény magában hordozza saját maga megemlékezését” (Hartog 2006: 141). A gyorsuló, rövid időn belül létrejövő, rövid időn belül egymást követő és rövid ideig érvényes esemény és emlékezés végső soron magát az emlékezés és az esemény közötti viszonyt teszi kérdésessé. Vagyis míg a modernitásban az esemény kulturális logikája szervezi az emlékezési gyakorlatokat, a be- és kilépő, státuszváltó egyéneknek társadalmi keretrendszerben kínál fel szerepeket és módozatokat, nyelvezeteket az emlékezet kihelyezésének gyakorlatára és ezek megosztásának módjára, addig a gyorsulás társadalmában, a baudrillard-i hipermodernitásban a viszony kérdésessé válik, nem az esemény logikája szervezi a múltra utaló és a jövőnek szóló emlékezést,

⁸ Ezalatt hasonló jelenségekre utalok, mint amire például a videómegosztó oldalakon látható emlékfilmekkel kapcsolatban Andok Mónika hívja fel a figyelmet: ezek a tartalmak a gyászolók körén messze túllépve, attól függetlenül, sok tízezer emberhez is eljuthatnak (Andok 2013: 42).

⁹ Az emlékezet működésével kapcsolatos kettősséget, dilemmát Lene Otto és Lykke L. Pedersen a nosztalgia és az emlékezet fogalompárján keresztül közelíti meg: „Azonban nem egyértelmű, hogy a nosztalgia a múlt kultusza vagy éppen ellenkezőleg, egyfajta mód arra, hogy a múltat kővé dermedtve időtlenné tegyük, dobozokba, fiókokba, albumokba süllyesszük, és így kerüljük el a szembesülést vele. Talán a nosztalgia éppen az aktív emlékezés ellentéte, mivel a múlt, amelyet idealizál, így időtlenné válik, és megváltoztathatatlan tökéletességbe dermed” (Otto–Pedersen 2004: 31).

hanem a kihelyezhető, a mediális nyilvánosság részévé tehető – vagy teendő – emlékezeti dokumentumok létrehozásának szándéka ugyanolyan fontos motivációvá léphet elő, mint az esemény létrehozásának, az eseményben való részvétel szándéka (vö. Baudrillard 1997; Burckhardt–Dirk 2018: 79). Ilyen értelemben „a részvétel nem aktív és nem is spontán társadalmi forma”, ahogy az időbeliségétől és tartósságától megfosztott emlékezeti dokumentum elveszti emlékezeti voltát, úgy az esemény elveszti esemény, a cselekvés cselekvés voltát, és válik műveletté, műveltetéssé (Baudrillard 1997: 43–44). Vagyis abból, hogy a liminalitás elveszti a strukturák újjászervezésére irányuló értelmét, és abból, hogy az emlékezés kihelyezése elveszti a múlt, a jelen és a jövő dimenzióinak összekapcsolására mutató célját, paradox módon nem az következik, hogy maguk a formák eltűnnének, hanem ennek éppen ellenkezőjét, az emlékezet kihelyezésének túlburjánzását tapasztalhatjuk: „Amikor a dolgok, a jelek, a cselekedetek megszabadulnak az ideájuktól, a koncepciójuktól, a lényegüktől, az értéküktől, a referenciájuktól, a kezdetüktől és a végüktől, akkor végtelen önreprodukciójuk veszi kezdetét. A dolgok tovább működnek, amikor az eszméjük már régen letűnt. Tovább működnek, ügyet sem vetve a saját tartalmukra. És az a különös, hogy annyival jobban működnek” (Baudrillard 1997: 11).¹⁰

2. Rezonancia és hozzáférhetetlenség

Hartmut Rosa szociológiájának két kiemelt fogalma az alany–tárgy relációt, az ember és a világ kapcsolatát ragadja meg. A két terminus értelmezése már feltételezi a gyorsulás társadalmának alapvető belátásait, kitüntetetten azt az állítást, miszerint a modernitás felfogható úgy, mint a világ birtokba vételének, hozzáférhetővé tételének programja. Hartmut Rosa szerint miközben megpróbáljuk a világot, annak részeit irányíthatóvá, azaz láthatóvá és megfigyelhetővé, elérhetővé és hozzáférhetővé, valamint használhatóvá tenni, az ily módon átalakított valósággal való viszonyunk kiüresedik, a világ elnémul számunkra, képtelenné válunk a rezonanciára (Rosa 2020).

A rezonancia fogalmát Hartmut Rosa tudatosan nem definiálja, felfogása szerint a terminus minden szigorú meghatározásnak ellenáll. Mindenesetre, ha megpróbáljuk körülírni, akkor alapvetően olyan alany–tárgy kapcsolatokat ért alatta, amik kölcsönös hatást váltanak ki, a tárgy visszahat az alanyra, és valamilyen egzisztenciális minőségű kapcsolat, tapasztalat, emlék keletkezik. A tapasztalat minden esetben pillanatnyi, átmeneti, a hétköznapi történések előterében jöhet létre. Mindannyiunk által vágyott élmény, de nem előidézhető, kiváltható. A tárgynak nincsen olyan esszenciális tulajdonsága, ami megkülönböztetetten létrehozhat ilyen tapasztalatokat (Rosa 2019).

A modernitást – az elidegenedés ellentétéként is felfogható – rezonancia kiváltásának szándéka motiválja. Mivel csak azokkal a dolgokkal rezonálhatunk, melyekkel kapcsolatba kerülünk, ezért a modernitás folyamatosan kiterjeszti ezek körét. Ugyanakkor éppen a hozzáférhetővé válással, a tárgyiasítással, a kommodifikációval, a dolgok elvesztik abbéli képességüket, hogy megszólítsanak minket, hogy

¹⁰ A hely ilyen értelemben válhat háttérre, a látványosság *selfie* ponttá.

egzisztenciális hatást gyakoroljanak ránk, hogy rezonálhassunk velük. Harmut Rosa szerint ugyanis a rezonancia csak egy sajátos köztességben, a teljes egészében hozzáférhető és az elérhetetlen tartományán belül jöhet létre (Rosa 2019: 27–28).¹¹ Vagyis míg a modernitás azzal, hogy a világnak mind nagyobb részét teszi hozzáférhetővé számunkra, kiterjeszti annak a lehetőségét, hogy olyan tartalommal találkozzunk, amivel rezonálhatunk, addig a hozzáférhetőség formai szinten ennek esélyét éppen hogy csökkenti.

Ahogy Hartmut Rosa a két fogalmon keresztül a legkülönbözőbb társadalmi, kulturális jelenségeket értelmezi, úgy a következőkben ezeket az emlékezet megőrzésének, átadásának három kommunikációs formájára vonatkoztatom, elsősorban abból a szempontból, hogy ezeket miként szervezi a hozzáférhetővé tétel szándéka.

A kommunikációs eszközök hatékonyabbá válásának fentebb, a gyorsulás szempontjából adott rövid bemutatása ebben az esetben is érvényes. Az emlékezet analóg kihelyezése lehetővé teszi a kimerevítést, dacol az emberi felejtéssel, hatékonyabban uralhatjuk emlékeinket, amik az idő és a tér dimenzióját leküzdve válnak megsokszorosíthatóvá és megoszthatóvá. A digitális tárgy pedig megszüntet minden olyan ellenállást, amely az analóg korszaknak a materialitásából fakad, nagyságrendekkel lerövidíti azt az időt, ami az esemény lefolyása és kézbevehető, megosztható emlékezeti dokumentum közé ékelődik, végül pedig nagyságrendekkel megkönnyít minden, a médium sokszorosítására, eljuttatására, megőrzésére irányuló cselekvést. Bármikor rögzíthetünk hangot, mozgó- és állóképet, a pillanatot a maga teljességében megőrizhetjük és könnyedén megoszthatjuk. A digitalizáció pedig nemcsak az anyagot, de a nyelvet, annak minden ellenállásával együtt, zárójelbe teheti.

Ha az emléket közvetítő médium létrehozására fókuszálunk, akkor szintén a hozzáférhetőség növekedését tapasztalhatjuk meg. Ismert, hogy a szóbeliségben a történetek tartalmának elsajátítása, közlésmódjának megtanulása, a történetmondói szerep elfogadtatása milyen erőfeszítéseket igényelt a specialista részéről. A szövegek pedig nem voltak szabadon hozzáférhetőek, sem térben, sem időben, sem a szereplők szempontjából (Keszeg 2007: 33–34). Az analóg eszközök térhódítása ilyen értelemben nyitást, a hozzáférés bővülését hozza magával, emlékezetünk digitális externalizációja pedig azt jelenti, hogy elhárul a legtöbb olyan akadály, amit a technika, technológia hosszadalmasabb elsajátítása támaszthat.

A szóbeli emlékezet mindig egyszeri eseményhez kötött. Még ha – minden ez ellen szóló érv ellenére is – a szöveg szintjén feltételezzük is a teljes pontos reprodukálhatóság lehetőségét, maga az alkalom nem megismételhető, az emlék nem szabadon előhívható, nem teljesen hozzáférhető. S ugyanez, ha már csak korlátozottabban is, de igaz az analóg módon kihelyezett emlékekre is. Még ha az idő dimenzióját talán zárójelbe is teheti, az emlék még mindig térbeli hordozójához kötött. De az idő nemcsak a megőrzés, de a befogadás terén is korlátokat jelent. A szóbeli szöveg végighallgatásának, az elmondás körülményeinek megteremtését,

¹¹ Ilyen lehet például egy zenei mű, amivel nem rezonálhatunk, amíg képtelenek vagyunk megszólaltatni, de már akkor sem, amikor teljesen a magunkévá tettük a darabot (Rosa 2019: 45–46).

az írott szöveg végigolvasásának és beszerzésének idejét. A digitális emlék mindezzel szemben bárhol elérhető, bárkivel megosztható, bárhogyan kereshető. A befogadásra is érvényes a gyorsulás tétele.

Az idő és a tér dimenziója tehát számos vonatkozásban gyakorol olyan hatást a szóban megosztott vagy analóg módon rögzített emlékeinkre, amik hozzáférhetőségüket csorbitják. Hartmut Rosa nyomán pedig éppen ezért vonzódnunk még ezekhez az eszközökhöz, ezért hallgathatunk, őrizhetünk, mesélhetünk még élőszóban emlékeket, ezért vezethetünk még naplót, írhatunk emlékvessző füzetet vagy helyezhetünk ki emléktáblát. Mert a hordozó tökéletlenebb hozzáférhetősége a rezonancia nagyobb lehetőségét kínálja. Hartmut Rosa gyakran használt kifejezésével (Rosa 2020: *passim*), egy ilyen emlék „megszólíthat” minket, azaz maga a forma egyszerűsége, zártsága alkalmasabbá teszi erre az emléket.

Összességében a digitális emlékezet működése pontosan beleilleszhető abba a nagyobb elbeszélésbe, amit Hartmut Rosa a modernitás programjaként, a világ hozzáférhetővé tételének kísérleteként azonosít. Adott egy technológiai eszköz, ami múltunkat egy pillanat közelségébe hozza, helytől, időtől függetlenül felidézhetővé, megoszthatóvá, törölhetővé teszi. Emlékezetünk digitalizációjával, az emlékek hozzáférhetőségének, megoszthatóságának, előhívhatóságának, fennmaradásának korlátlanásával, minden, az ember halandóságából és az anyag mulandóságából fakadó szingularitás és ellenállás elvész (vö. Baudrillard 2000: 45; Burckhardt – Höfer 2018: 20).

Továbbá az ellenállás felszámolása egyben azt is jelenti, hogy a csaknem tökéletesen uralt jelenségekre jellemző paradoxon, a korlátlanul hozzáférhető teljesen hozzáférhetetlenné válása (Rosa 2020: 110–116) a digitális emlékeink esetében, az elavulttá váló és lejátszhatatlanná váló adathordozókkal, az inkompatibilis illesztőprogramokkal, az elvesztett jelszavakkal, a sérült merevlemezekkel, a vírustámadásokkal is érvényes. Ahogy Hartmut Rosa megállapítja (Rosa 2020: 110), a hozzáférhetetlenség mindig egészen szörnyű formában tér vissza: megfoszt emlékeinktől, végső soron „a condition humaine-t fenyegeti” (Ancsel 1986: 89).

3. Következtetések helyett

A tanulmányt egy terepmunka során gyűjtött szöveggel kezdtem, befejezésül egy rövid etnográfiai pillanatfelvétellel zárom. Az eset egy nagyvárosi családi, baráti rendezvényen történt, amelyen mint vendég vettem részt. A programon folyamatosan készültek a különböző felvételek. Ételek, emberek, tárgyak fényképei. Az esemény során ki-ki időnként visszavonult digitális társaságába. Mint később megtudtam, az egyik jelenlévő a család egyik külföldön élő tagjával az eseménnyel szimultán módon oszt meg képeket. Az összejövetelem akkor változtam etnográfussá, amikor ugyanez a személy hangosan felkiáltva megszólította a társaságot: „Ezt hogyan lehet kilőni, hogy emlékeket dobjon fel a telefonod?” Mivel akkor már foglalkoztatott a dolgozata témája, ezt a mondatot gyorsan feljegyeztem a telefonba, és megpróbáltam megérteni a problémát. Bizonyos típusú eszközök a felhőben

tárolt képeket előhívják, s időlegesen, mint háttérképet állítják be a telefonon. A program által beállított kép megváltoztatásának módjára az összegyűlt vendégek nem találtak megoldást. Ugyanakkor a telefon körbejárt, az ábrázolt felvétellel együtt, amin egy boldog, derűsen mosolygós pár szerepelt: a telefon tulajdonosa és volt házastársa. Egy digitális emlék, egy sok ezer pillanat sok ezer képéből. Egy tökéletesen irányítható eszköz hozzáférhetetlen dokumentuma.

IRODALOM

- Ancsel Éva 1986. *Etikai tanulmány a tudásról és a nem-tudásról*. Kossuth, Budapest.
- Andok Mónika 2013. *Mediatizált emlékezet*. = Pölcz Ádám (szerk.): *Emlékezet: ünnep – fesztivál*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest. 37–44.
- Assmann, Jan 2013. *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz, Budapest.
- Assmann, Aleida 2016. *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában*. Múlt és Jövő, Budapest.
- Bakos Áron 2018. „Hát tudja az áldás, mik voltak, de az a rendbeli rossz volt” *Aranyosszéki háborús és katonatörténetek strukturalista olvasatban*. = Borbély Sándor–Bilibók Renáta (szerk.): *Mikro- és makrovilágok*. Interdiszciplináris párbeszéd 6. Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság, Kolozsvár. 47–64.
- Baudrillard, Jean 1997. *A rossz transzparenciája*. Balassi–BAE–Intermedia, Budapest.
- Baudrillard, Jean 2000. *Az utolsó előtti pillanat. (A közönyös paroxista)*. Magvető, Budapest.
- Bauman, Zygmunt 2000. *Liquid Modernity*. Polity, Cambridge.
- Bauman, Zygmunt 2007. *Consuming Life*. Polity, Cambridge.
- Burckhardt, Martin – Höfer, Dirk 2018. *Minden és semmi. A digitális világpisztítás feltárulása*. Atlantisz, Budapest.
- Dobos Ilona 1958. *Szegény ember vízzel főz*. Magvető, Budapest.
- Halbwachs, Maurice 1971. Az emlékezet társadalmi keretei. = Ferge Zsuzsa (vál.): *Francia szociológia*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 124–131.
- Hartog, Francois 2006. *A történetiség rendjei. Prezentizmus és időtapasztalat*. L'Harmattan–Atelier, Budapest.
- Keszeg Vilmos 2002a. *A genealógiai emlékezet szervezése*. = Árva Judit–Gyarmati János (szerk.): *Közelítések az időhöz*. Néprajzi Múzeum, Budapest. 172–212.
- Keszeg Vilmos 2002b. *A kisebbségi sors narratívumai*. = Uő.: *Homo narrans*. Komp-Press–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár. 257–309.
- Keszeg Vilmos 2007. *A népmese elmondásának módja és kontextusa*. Ethnographia 118/1: 15–70.
- Kunt Ernő 1987. *Nép-rajz és fotó-antropológia*. Ethnographia 98/1: 1–47.
- Levi, Giovanni 2006. *A távoli múlt. A történelem politikai használatáról*. = François Hartog– Jacques Revel (szerk.): *A múlt politikai felhasználásai*. L'Harmattan–Atelier, Budapest. 21–33.
- Mead, Margaret 1970. *Culture and Commitment. A Study of the Generation Gap*. Natural History Press, New York.
- Otto, Lene – Pedersen, Lykke L. 2004. „Összegyűjteni önmagunkat. Élettörténetek és az emlékezés tárgyai”. = Fejős Zoltán – Frazon Zsófia (szerk.): *Korunk és tárgyaink – elmélet és módszer*. Néprajzi Múzeum, Budapest. 28–39.
- Pataki Ferenc 2011. *Kollektív emlékezet és emlékezetpolitika*. = Uő.: *A varázsát veszttett jövő*. Noran Libro, Budapest. 221–294.
- Rosa, Hartmut 2013. *Social Acceleration: A New Theory of Modernity*. Columbia University Press, New York.
- Rosa, Hartmut 2018. *Unverfügbarkeit*. Residenz Verlag GmbH, Wien–Salzburg.
- Rosa, Hartmut 2019. *Resonance: A Sociology of Our Relationship to the World*. Polity, Cambridge, Medford.

- Rosa, Hartmut 2020. *The Uncontrollability of the World*. Polity Press, Cambridge, Medford.
- Safranski, Rüdiger 2017. *Idő*. Typotex, Budapest.
- Sik Domonkos 2019. Az „idegélet fokozódásától” a „gyorsulás társadalmáig”. *Adalékok a depresszió társadalmi fenomenológiájához*. Replika 112: 47–61.
- Szakolczai Árpád 2015. *Marginalitás és liminalitás: Státuszon kívüli helyzetek és átértékelésük*. Regio 23/2: 6–29.
- Thomassen, Bjørn – Balle, Maja 2012. *From Liminoid to Limivoid: Understanding Contemporary Bungee Jumping From a Cross-cultural Perspective*. *Journal of Tourism Consumption and Practice* 4/1: 59–93.
- Turner, Victor 1977. *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure*. Cornell University Press, New York.
- Urry, John 2009. *Speeding Up and Slowing Down*. = Hartmut Rosa – William E. Scheuerman (eds.): *High-speed Society: Social Acceleration, Power, and Modernity*. The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania. 179–198.

SOCIETATEA ACCELERAȚIEI, MEMORIA MOMENTULUI

(Rezumat)

Lucrarea de față oferă o înțelegere a memoriei comunicative în era digitală, în cadrul analitic al teoriei sociale elaborate de Hartmut Rosa. Folosind conceptele de accelerare socială, rezonanță și incontrollabilitate, scopul meu este să înțeleg consecințele sociale și culturale ale transformării digitale, precum și efectele lor asupra producției și a gestionării suvenirurilor. Comparând modul în care memoria a fost formulată, comunicată și conservată în oralitate, în alfabetizarea analogică și digitală, detaliez accelerarea producției de memorie și (in)controlabilitatea obiectelor de memorie externalizate digital.

Cuvinte-cheie: memorie digitală, modernitate târzie, rezonanță, incontrollabilitate, liminalitate.

THE SOCIETY OF ACCELERATION, THE MEMORY OF THE MOMENT

(Abstract)

The present paper offers an understanding on communicative memory in the digital age within the analytical framework of Hartmut Rosa's social theory. Applying the concepts of social acceleration, resonance and (un)controllability my aim is to comprehend the social and cultural implications of the digital turn, its impacts on the production and treatment of memory objects. Comparing how memory was formulated, communicated, and preserved in orality, analogue and digital literacy, I elaborate on the acceleration of the production of memory and the (un)controllability of the digitally externalized objects of memory.

Keywords: digital memory, late modernity, resonance, uncontrollability, liminality.

Babeș-Bolyai Tudományegyetem
Magyar Néprajz és Antropológia Intézet
Kolozsvár/Cluj-Napoca, Horea 31
aron.bakos@ubbcluj.ro

MŰHELY

TÓTH MÁRIA-ORSOLYA

EGY ANDRÁSSYTELEPI TELEPES CSALÁD
GENEALÓGIAI-CSALÁDI EMLÉKEZETE

Kulcsszavak: emlékezetkutatás, genealógiai emlékezet, emlékezőközösség, családtalálkozó, családtörténet.

Egy család tudatában az emlékek különbözőképpen fejlődnek ki, még akkor is, ha együtt élnek, de különösen, ha elszakadnak egymástól (Halbwachs 2018: 191). A szakirodalom, Balázs Lajos nyomán, az emlékezés rítusai között említést tesz a kortárstalálkozókról (Keszeg 2022: 25) mint a kollektív emlékezés egyik aktusáról, melynek ismétlődő rítusai és viselkedési modelljei vannak (Balázs 1992: 124). A kortárstalálkozók lehetőséget adnak az egy korosztályba tartozók közös ünnepelésére. Joggal mondhatjuk tehát, hogy az ezek mintájára egyre gyakoribbá váló családtalálkozók, mind megnyilvánulási formájukban, forgatókönyvükben, mind pedig ünnepi jellegükben nagymértékben hasonlítanak rájuk. Bár a rendszerváltást követően főleg a nemesi családok találkozóiról olvashattunk a különféle sajtóorgánumban, napjainkra egyre gyakoribbá vált a nem nemesi felmenőkkel rendelkező családok körében is.

Keszeg Vilmos összefoglalja az emlékezetkutatás szakirodalmát, kitérve a biografikus emlékezet alakzataira, rendszereire és gyakorlataira (Keszeg 2022). Az emlékezetkutatás irodalmában meghonosodó emlékezőközösség mellett Keszeg Vilmos indokoltnak tartja az emlékezőközösség fogalmának használatát is, ugyanis ez a közösség az azonos emlékezési gyakorlatok alkalmazásával (tartalom, helyszín, szertetés, szokások, attitűdök) jön létre. Olyan közösség, amely folyamatosan alakul, az emlékezési folyamatnak köszönhetően pedig szelektálja, rendszerezi, adott esetben életre kelti az emlékeket, tagjait emlékezésre és elhallgatásra ösztönzi (Keszeg 2022: 36–37). Az érettségi találkozó, a kortárstalálkozó mellett a vérségi köteléken alapuló családtalálkozók résztvevőit is célszerűbb emlékezőközösséggé említeni. A közös emlék, a közös emlékezési gyakorlat a család narratív identitását erősíti.

Jelen írás¹ a búcsi Kódori-Kerekes telepés család andrássytelepi életének kezdeti éveit mutatja be, megvizsgálva a családban fennmaradt és átadott tudást, továbbá a

¹ A kézirat készülő doktori disszertációm egyik alfejezete, illetve a 2022. október 30-án megszervezett I. Kódori-találkozón elhangzott előadás bővített változata.

kutatás során talált dokumentumokat. Kérdésként vetődött fel az, hogy a család milyen iratokat termelt és őrzött meg, illetve ezek hogyan tartották egyben a közösségi tudatot; az emlékezésnek milyen formái hagyományozódtak egyik generációról a másikra, ki mire emlékezett, mit hallgatott el, melyek azok az emlékek, amelyek nyomot hagytak az emlékezetben. A kutatás eredményeként megszervezett I. Kódori-találkozó a család kollektív emlékezetének rituális megnyilvánulása.

1. A Kódori-Kerekes családról

Az Andrásytelepre települő Kódori Andrásról és feleségéről a ma élő leszármazottak kevés tudással rendelkeznek; nagyrésztük annyit tud, hogy a családot telepítették.

A 20. század fordulóján a magyar állam nagyméretű telepítési akciót folytatott, köztük Marosludason is.² A marosludasi hozzátelepítéssel megerősítették a községet, melynek következtében 1903–1905 között négy telep alakult 141 családdal: Andrásy-, Eczken-, Mezőalbis-, Belsőtelep. A hozzátelepítéssel kapcsolatosan több munka is született (Lovas 1908: 235–270; Domokos 1998; Szekeres 2001: 257–258; Tóth 2013; 2019: 116–126; 2020: 49–71; 2021a: 21–36; 2021b: 359–402; 2022a: 131–146, 2022b: 8).

Kódori András és neje Kerekes Erzsébet Búcsón születtek, mindketten földműves szülők gyerekei.³ Kódori András 1867. július 29-én, Kerekes Erzsébet pedig 1870. november 3-án. 1889. június 4-én kötöttek házasságot. Négy gyerekük született Búcsón: András (1890), Erzsébet (1892), Lajos (1900), János (1902). A házasságkötésüket követően egy alkalommal keresztszülők (1895-ben), illetve két alkalommal házassági tanúk (1897-ben és 1900-ben).⁴

A marosludasi hozzátelepítésről a korabeli sajtó is beszámolt.⁵ 1904-ben Esztergom vármegyéből összesen 18 család jelentkezett Marosludasra, ebből 6 kapott telepet. Három kérvény érkezett Búcsról: Szigeti József (44608/904), Kódori András (44610/904), Gál András (45965/904). Szigeti József telepjét végül Gál András foglalta el (71159/904).⁶

A Marosludason folyó telepítésről a búcsi református egyház presbitériumi jegyzőkönyvében is olvashatunk, bár itt a búcsi közösséget fenyegető fizetési képesség kapcsán kerül szóba: [...] *nehány ref. Családnak községünkbol Marosludasra telepesekként történt kiköltözése folytán az egyházi személypénz és terményadót viselő egyének száma kevesbedett s a még kilátásba helyezett kiköltözések*

² Az erdélyrészi telepítésekről lásd bővebben: Keszeg 2006: 260–294 és Keszeg 2010.

³ A Kerekes ág apai vonala nemesi ősökre vezethető vissza. A családfakutatást a Búcsón élő Csekes Ilona és Molnár Zsuzsanna Kerekes-leszármazottak végzik. Ezúton is köszönöm segítségüket.

⁴ A búcsi anyakönyvek internetes elérhetősége: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-8115-JB?mode=g&cc=1554443&cat=1048746> (2021. 11. 9.)

⁵ Lásd bővebben az 1900 és 1906 között megjelenő tájékoztatókat, pályázati felhívásokat a magyar és román nyelvű hírlapokban.

⁶ MNL, K 184 szekció, Mutatókönyv 1904/A-Z 12220 – *Marosludasi telephelyüggyek* (199 kérés).

*által tovább is kevesbedni fog...*⁷ 1904 októberében, a jegyzőkönyv keltekor, két család, Kódori és Gál, telepedtek Marosludasra. További áttelepe-désekről nincs tudomásunk, és a jegyzőkönyv sem említi egyebet. Minden bizonnyal más családok is igénybe vették volna ezt a lehetőséget, de végül mégsem éltek vele.

Kódori András 1904. szeptember 15-én jött családjával Marosludasra. A dátum pontosságát egy, a családi Bibliából származó duplaoldalú lap őrzi, melyen a gyerekek születési időpontjai is szerepelnek.⁸ A család négy gyermekkel érkezett Andrásytelepre, majd további négygyel bővült, de ebből kettő csecsemőkorban meghalt. Hat gyerek érte meg a felnőttkort, ezektől összesen 136 leszármazott született.⁹

A letelepedést követő években 4 alkalommal keresztszülők: Gál András és Csekes Erzsébet 2 lányának (1905-ben és 1907-ben) és Bábi István és Patkám Mária 2 fiának (1908-ban és 1910-ben).¹⁰ A meghívás kölcsönös volt, hiszen Gál András és Bábi István lettek Juliánna (1906), Mária (1908) és József (1909) keresztszülői, Istvánt (1912) már csak Gál András keresztelte. Így a telepítés utáni integrációs periódusban a keresztszülői felkérések megerősítették az azonos vidékről származó Kódori-Gál-Bábi műrokonságot.

2. A marosludasi 64-es számú (Andrásytelep 44. szám¹¹) telep válsága

A marosludasi hozzátelepítéssel kapcsolatos hivatalos dokumentumok nagy része a Magyar Nemzeti Levéltárban¹² található. Nagyon kevés családban maradt fent a telepítési okirat vagy akár a törlesztéseket tartalmazó *Befizetési könyvecske*.¹³ A Kódori család hagyatékában, az említett Biblián kívül, nincs dokumentum a letelepedés időszakából, ezért a család kezdeti nehézségeinek igazi oka rejtve maradt majdnem 100 esztendeig. A családi emlékezetben a letelepülő ős, Kódori András 1912-es tragikus halála csak részben volt ismert; akik tudták, nem beszéltek róla, így akadtak olyan leszármazottak, akik csak nemrég értesültek erről.

Az MNL-ben fellelt dokumentumok választ adhatnak a családtagokban felmerülő kérdésekre. 1910-zel kezdődően a marosludasi 64-es számú telepen élő Kódori családot több ízben is kimozdítással fenyegette a Telepítési Felügyelőség. A család nem győzte fizetni a telephátralékot, így nagy adósságot halmozott fel.

1910-től 1916-ig 19 dokumentum őrzi a telepválság alakulását: 8 db. A kolozsvári Telepítési Felügyelőségről; 1 db. Torda-Aranyos vármegye ispánjától;

⁷ A búcsi református egyház jegyzőkönyve, 252–254. oldal.

⁸ A dokumentumot Tolokán Hermina bocsátotta rendelkezésemre.

⁹ A megadott szám eddigi ismereteinket fedi; két családnak nem ismerjük a negyedik és ötödik generációját.

¹⁰ Lásd a marosludasi református egyház keresztelési anyakönyvében.

¹¹ A számozás eltérésének magyarázata, hogy míg az első számban benne van a 20 belsőtelepi telep is, addig a második csak az andrásytelepi telepek számát jelöli.

¹² A továbbiakban MNL.

¹³ Eddigi kutatásaim során négy *Befizetési könyvecskét* sikerült találnom, bár a legtöbb leszármazott tudott a *Könyvecske* létezéséről; volt, aki látta is, mások csak hallottak róla.

1 db. A marosludasi Telepkezelőségről; 8 db. A budapesti M. Kir. Földművelésügyi Minisztériumból; 1 db. Özv. Kódori Andrásné Kerekes Erzsébet kérelme.¹⁴

A kolozsvári Telepítési Felügyelőség az 1910. április 24-én kelt jelentésében négy oldalban ecsetelte a telepek helyzetét, a kimozdítások okait, a kimozdítandó telepések névsorát, indoklással együtt. Eszerint Kódori András adóssága 1219 korona 66 fillér. Egy hónap múlva a Torda-Aranyos vármegyei ispán véleményezi, majd egy újabb hónap elteltével a M. Kir. Földművelésügyi Minisztérium javasolja a jelentésben felsoroltak kimozdítását, így a Kódori Andrásét is.

Bár az adósságból sikerült valamennyit törleszteni, 1912 januárjában kimondták a kimozdítást elindító eljárást. Ekkor a telep 3 éves adóssága 887 K 50 f volt. Ugyancsak januárban a Minisztérium megadta a felhatalmazást a kimozdításra, illetve a telephely ideiglenes hasznosítására. 1912 májusában a kolozsvári Telepítési Felügyelőség jelentette, hogy az eljárás nem foganasítható, ugyanis Kódori András öngyilkos lett. Az özvegye befizette a hátralék egy részét, a többire haladékokat kért, és a kimozdítás felfüggesztését. Az adósság 585 K 28 f. A Minisztérium 1912. november 1-jéig megadta a kért haladékokat. Mivel a család a rossz időjárásra való tekintettel nem tudta törleszteni a hátralékot, a kolozsvári Felügyelőség újabb halasztást kért. A Minisztérium azzal a feltétellel adta meg, ha a család nem törleszt jövő év októberéig, vegyék el a telepet.

1913 decemberében a kolozsvári Felügyelőség jelentette, hogy özv. Kódori Andrásnénak még mindig nem sikerült törleszteni a hátralékát, ugyanis *7 gyermekkel és férje könnyelmű életmódja miatt nagy adóssággal maradt vissza, s mivel az utóbbi két rossz gazdasági évet a tehermentes telepések is nagyon megérik,* ezért arra kéri a Minisztériumot, adják bérbe a telepet, a család pedig napszából és szolgálatból fogja fenntartani magát. A Minisztérium 6 évre engedélyezte a telep bérbeadását, évi 600 K haszonbér fejében, azzal a kikötéssel, hogy ha nem éri el ezt az összeget, vegyék el a telepet.

1915 októbere és 1916 februárja között 6 Kódori-jelentés érkezett be, illetve hagyta el a Földművelésügyi Minisztérium telepítésekkel foglalkozó szakosztályát. Mivel nem kaptak semmi értesítést a Kódori-üggyel kapcsolatosan, 1915 októberében a Minisztérium kérte annak megisméltését. Bartha László marosludasi kincstári ispán arról tett jelentést 1915. december 29-én, hogy amennyiben eleget tesznek az özv. Kódoriné kérésének, miszerint a bérbeadott telepből vegyenek ki 2 hold szántót, a szőlőt és a lakást, a fennmaradó bérbeadott terület nem tudja majd fedezni a törlesztést, továbbá *a mai munkás és cselédviszonyok mellett jó a megélhetés,* tehát a család abból fenn tudná tartani magát. 1916 február 9-én kelt 75359-1916-os szám alatt az ügyet elintéztnek tekintették; nem teljesítették özvegy Kódoriné kérelmét, aki azzal is indokolta kérését, hogy a családfenntartó fia a háború kezdete óta 1915 júniusáig a harctéren volt, majd sebesülten tért haza. A dokumentáció fennmaradása a hosszas intézkedésnek köszönhető.

¹⁴ MNL, K 184 szekció, 1915/36–1351-es csomó és 1916/36–1550-es csomó.

A család további helyzetét az 1921-es földreformtörvény következtében leadott kérvényből ismerhetjük. A 266/1921–1923-es iratot¹⁵ 1922. december 20-án iktatták Marosludason. A családot érintő peres ügyek között csak ez az irat található, hiszen a családtól nem vették el a telepet. A 24 hold földből 3 hold 600 □öl a közbir-tokosság része. A fennmaradó 20 holdat tehát kisajátíthatják. A 93/30.07.1921-es törvény 16-os számú törvénycikkelye¹⁶ alapján a 20 holdból 3 holdat felmentenek a kisajátítás alól, ugyanis ezek erdő (1 hold 1000 □öl), szőlő (800 □öl), illetve belsőség (1400 □öl). Marad tehát 17 hold 1000 □öl szántó. Tekintettel arra, hogy Kódori András 1912-től halott, az agrárbizottság 3–3 hold szántót biztosított a 6 örökösnek. Mivel a kisajátítandó terület kisebb volt, mint amennyit a törvény biztosított volna az örökösöknek, Kódori András telepjét érintetlenül hagyták.

3. Összegzés

A család letelepedését követő majdnem 120 év alatt 5 generációval gazdagodik a Kódori család. Kódori András leszármazottainak emlékezetében a leteleplő ősök viszontagságos életéből alig maradt fenn valami emlék/tudás, halálukkal halványodni kezdett az emléküik. Ennek hatására az utódokban felmerült a szervezett emlékezésre való igény (Keszeg 2022:44). Az egyes családok igyekeztek saját családfákat összeállítani, de a nagycsaládé a hiányos tudás akadályába ütközött.

A kutatás során két fénykép is előkerült, amelyen rajta van özvegy Kódori Andrásné Kerekes Erzsébet; egyik a második világháború idejéből, a másik pedig az 1950-es évek végéről. A fényképeket két fia (János és József) családja őrizte meg. Ezek a búcsi rokonokkal is leveleztek. A második generáció által termelt fényképek főleg családi összejöveteleket, lakodalmakat, évfordulókat örökítenek meg, melyek megtalálhatók a legtöbb család archívumában.

A hat gyerek közül Lajosnak volt a legnépesebb családja, 91 leszármazottal. Lajos gyerekei a *nehéz volt az életük, fiam* általánosító kifejezésen kívül alig tértek ki a nagyszülőkről való emlékezésre, csak a haláluk időpontját ismerték. Az ő, Kódori András öngyilkossága tabu maradt: *szerencsétlenség áldozata, lett, fiam*. A család kezdeti nehézségeit bemutató előadás után a legidősebb családtagokban egyszerre vált világossá és érthetővé az évtizedeken át cipelt teher magyarázata: *most már értem, hogy nagymama miért nem akart soha beszélni róla, miért tiltotta meg még azt is, hogy kiejtsük a nevét*.

A családtalálkozó mint a genealógiai-családi emlékezet egyik rítusa tovább gazdagította a családtörténet narratívumát, erősítve a közel és távol élő családtagok identitástudatát.

¹⁵ Maros Megyei Levéltár: *Dosare de carte funciară a reformei agrare din raza Judecătorei rurale Luduş*, 669. u.a., Fondul 631, Inventar nr. 955 (1921–1949), 266 – Idem a col. Andrei Kodori, 1921–1923, 3 pp.

¹⁶ A törvény teljes szövegét lásd: https://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htm_act_text?id=65850 (2021. 12. 14.).

IRODALOM

- Balázs Lajos 1992. „Ez nekünk jött úgy, hogy csináljuk...” *Kortárstalálkozók. Vizsgálódás egy újkeletű ünnep körül.* = Keszeg Vilmos (szerk.) Kriza János Néprajzi Társaság 1. Évkönyv, Gloria Kiadó; Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 106–133.
- Domokos Judit 1998. *Gazdálkodás és életforma-változás két bukovinai telepese családban.* Szakdolgozat. BBTE, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.
- Halbwachs, Maurice 2018. *Az emlékezet társadalmi keretei.* Ford. Sujtó László. Atlantisz Kiadó, Budapest.
- Keszeg Vilmos 2006. *XX. Századi betelepítések (Detreheuntelep).* = Kisebbségkutatás 15/2, 260–294. <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00030/cikk4b26.html> (2021. 01. 29.)
- Keszeg Vilmos 2010. *XX. Századi erdélyi betelepítések* (tematikus szócikk). = Bárdi Nándor (koord.): Romániai Magyar Lexikon. Művelődéstörténet. Transindex–Jakabffy Elemér Alapítvány. 2010.10.7. <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=40> (2021. 01. 29.)
- Keszeg Vilmos 2022. *Belépni az emlékezetbe. Emlékezési alakzatok és gyakorlatok. Tanulmányok.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- Lovas Sándor 1908. *A legújabb állami telepítések Magyarországon,* Darányi Ignác M. Kir. Földmivelésügyi Miniszter megbízásából, A m. Kir. Földmivelésügyi miniszter kiadványa, Budapest, Pallas Részvénytársaság Nyomdája. 235–270.
- Szekeres Adél 2001. *A marosludasi telepítés (1902–1905)* = Pál-Antal Sándor (szerk.): *A Maros megyei magyarság történetéből. Tanulmányok I–II.* Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely. II. Kötet 257–258.
- Tóth Mária Orsolya 2013. *Telepítéstörténetek Andrásstelepen.* Mesteri dolgozat. BBTE, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.
- Tóth Mária Orsolya 2019. *Az etnikus és szakrális tér kialakulása/kialakítása Andrásstelepen,* = Erdélyi Múzeum, LXXXI. Kötet, 2. füzet, Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadása, Kolozsvár. 116–126.
- Tóth Mária Orsolya 2020. *Marosludas mellé telepedett bukovinai székely családok életének alakulása az anyakönyvek fényében (1945-ig)* = Nagy István (szerk.) *Bukovinai székelyek nyomában, A 2020. június 12–14. között Bonyhádra tervezett és a koronavírus miatt elmaradt konferencia tanulmánykötete.* Bonyhád: Andorka Gábor. 49–71.
- Tóth Mária Orsolya 2021a. „...ha meg halgatásra talál az én esedezésem...” *A Marosludas mellé telepített bukovinai székelyek első 15 éve a levéltári forrásokban.* = Erdélyi Múzeum, LXXXIII. Kötet, 2. füzet, Szemle, Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadása, Kolozsvár. 21–36.
- Tóth Mária Orsolya 2021b. „Haad boldoguljon, erősödjék a magyar e hazában.” *Albisi Eczen Sándor a sajtóban.* = André Mária Irén, Keszeg Vilmos, Szmotku Melinda (szerk.) *Források és értelmezések. A kolozsvári Hungarológia Doktori Iskola tanulmányai,* Egyetemi Füzetek 47. Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, Kolozsvár. 359–402.
- Tóth Mária Orsolya 2022a. *A marosludasi telep konszolidációja (1901–1915)* = Erdélyi Múzeum, LXXXIV. Kötet, 2. füzet, Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadása, Kolozsvár. 131–146.
- Tóth Mária Orsolya 2022b. *Őseink nyomában. I. Kódori-találkozó Andrásstelepen.* Népiújság, LXXIV. Évf. 263. sz.: 8.

AMINTIRILE GENEALOGICE ALE UNEI FAMILII DE COLONIȘTI DIN ROȘIORI
(JUD. MUREȘ)

(Rezumat)

Literatura de specialitate consacrată cercetării memoriei include aniversările și întâlnirile între riturile de comemorare, care, pe lângă natura lor de organizare a comunității, sporesc și întăresc sentimentul de identitate al membrilor comunității.

Prezentul studiu conturează memoria genealogică a unei familii de coloniști din Andrásstelep (Luduș, România), prezentând primii ani de viață ai acesteia, cunoștințele care s-au păstrat și s-au

transmis în familie, precum și documentele găsite în timpul cercetării. Una dintre întrebările esențiale ale analizei este ce documente a produs și a păstrat familia, cum a păstrat conștiința comunității, ce forme de amintire au fost transmise de la o generație la alta, ce a fost reținut, ce a fost redus la tăcere, care sunt amintirile care și-au lăsat amprenta asupra memoriei. Partea centrală a studiului o constituie prezentarea documentelor găsite în Arhivele Naționale din Budapesta. Acestea conțin acte ale familiei din primele decenii după stabilirea la Luduș, dezvăluite la primele întâlniri ale familiei Kódori.

Cuvinte-cheie: cercetarea memoriei, memorie genealogică, comunitate comemorativă, reuniune de familie, istoria familiei.

THE GENEALOGICAL FAMILY MEMORIES OF A SETTLER FAMILY IN ROȘIORI
(MUREȘ COUNTY)

(Abstract)

The literature of memory research mentions anniversaries and meetings among the rites of recollection, which, in addition to their community-organizing nature, increase and strengthen the sense of identity in the members of the community.

The present small study outlines the genealogical memory of a colonized family in Andrásytelep (Luduș, România), presenting the early years of its life, the knowledge that survived and was transferred in the family, and the documents found during the research. One of the pivotal questions of the analysis is what documents the family produced and preserved, how they kept the community consciousness together; what forms of remembrance were passed down from one generation to the next, what was remembered and what was silenced, what are the memories that left their mark on memory. The central part of the study is the presentation of documents found in the National Archives in Budapest. They document the first decades of the family after the settlement, revealed at the first meeting of the Kódori family.

Keywords: memory research, genealogical memory, commemorative community, family reunion, family history

Európa Általános Iskola
Marosvásárhely/Târgu Mureș, dr. Victor Babeș 11.
gimnaziuleuropa.ms@gmail.com

SEBASTIAN LATOCHA

A LEGKISEBB ÜNNEP A VILÁGON. MIRE ÉS MIÉRT EMLÉKEZNEK
MEG JANUÁR 14-ÉN A ŁÓDŹ-I JÓZEF MONTWIŁŁ-MIRECKI
LAKÓTELEP LAKOSAI?**1. A helyi ünnep eredete és áttekintése**

A helyi ünnep keletkezése a második világháború idejére nyúlik vissza, amikor a Łódź-i Józef Montwiłł-Mirecki telepesek traumatikus kitelepítése történt. A helytörténet mérföldköve volt, amelyről szükséges megemlékezni.

Néhány szó a kitelepítés történelmi összefüggéseiről. Elmondható, hogy a Łódź-i Lakótelepnek az egyedisége okozta saját maga és lakói szerencsétlenségét. 1928–1931 között épült, és a legmodernebbnek tartották az egész városban. A lakótelep a modernista építészet eszméjének megvalósítása volt, hangsúlyozva a nyugati világban éppen virágzó, divatos nemzetközi stílust. Az új társadalmi rend, ami az első világháborút követte, az építészetben is megmutatkozott. A lakótelep a nyugati kultúrába való beilleszkedés és az európai szintű társadalmi és esztétikai változásokhoz való csatlakozás eszköze volt. A lakótelep nem csak Łódź-ban, hanem Európában és a világon is az egyik első, háború előtti tömbházas kerületek egyike. A felállított tömbök mindenikébe villany-, gáz- és vízellátás volt biztosítva. A nagy ablakok beengedték a napfényt és a friss levegőt. A birtok¹ a külvárosban és a város legnagyobb parkjának szomszédságában helyezkedik el. A tömbsorozatot a *szebb holnap* előhírnökének tekintették, egy kísérletnek az utópisztikus láttatásmód megvalósítására, amely javítást és modernizálást garantál. A háború előtti Łódź-ban tekintélyes helyszíneként szerepelt a köztudatban. A tömbökben tanárok, művészek, tisztviselők és katonai személyzet lakott. Többek között világhírű avantgárd művészek is éltek itt: Władysław Strzemiński, Katarzyna Kobro és Karol Hiller. A lakótelep magas színvonala, jó hírneve, és a tény, hogy a lakosság lengyel értelmiségi, szerencsétlenséget hozott a lakótelepre.

A náci agresszió után Łódź 1939-ben bekerült a Harmadik Birodalomba. Berlinben döntés született arról, hogy a lengyeleket kilakoltatják és a kormány elé állítják őket. A Harmadik Birodalom tisztviselői, valamint Besszarábia, Bukovina és a balti országok német lakossága hamarosan a városba költözött. És Łódź-ban nem volt jobb és modernebb hely, mint Józef Montwiłł-Mirecki Lakótelepe.

¹ A tanulmány következetesen az *estate* szót használja. A szerző engedélyével a továbbiakban a lakótelep/(város)negyed szóval helyettesítjük. *A szerk. megj.*

Az *Intelligenzaktion* részeként a nácik kiirtották a lakosok egy részét. A többi, azaz majdnem ötezer embert otthona elhagyására kötelezték. Az 1940. január 14-e és 15-e közötti fagyos éjszakán történt mindez. A megdöbbsent embereknek negyedórájuk volt, hogy összepakolják a legfontosabb dolgokat, kivéve értéktárgyaikat. Egyéb dolgok – bútorok, étkezészetek, ruhák – a lakásokban maradtak. Kényelmes, teljesen felszerelt apartmanok várták a németeket (Żelazko 2010; Fornalska 2018).

A kitelepített lakosok egy része a háború után visszatért a lakótelepre. Egyikük, Tadeusz Krzemiński, aki 1945-ben volt 7 éves, úgy emlékszik, hogy a németek januárban sietve hagyták el a lakótelepet. Így emlékszik vissza: „A nácik a háború legelején megölték apámat. Pontosan ugyanabba a lakásba tértünk vissza, ahol a háború előtt laktunk, apám nélkül. Vacsora volt az asztalon, ami bizonyítja, milyen gyorsan menekültek el innen a németek.”²

A háború után a lakosok nácik általi kiűzésének emléke összhangba került a kommunista hatóságok propagandájával, amely a Harmadik Birodalomra akarta hárítani a háború teljes felelősségét. A lakosoknak, akik visszatértek a lakótelepre egy olyan ünnepre volt szükségük, aminek a fő témája a trauma. Nem megünnepelni akarták visszatérésüket, hanem sokkal inkább a lakosok kitelepítésének emléke előtt szerettek volna tisztelegni. A városnegyed lakói minden év január 14-én megszervezik a kilakoltatás jubileumi ünnepségét. 2022-ben volt a 82. évfordulója. 1986 óta a Srebrzyńska utca 75. szám alatti tömbház mellett gyűlnek össze a lakók, ahol a falba emléktáblát is helyeztek. Itt zajlanak a főbb ünnepségek.

2. A világ legkisebb ünnepének lezajlása

Cikkemnek ez a része saját résztvevői megfigyelésem alapján alapszik. 2017 óta veszek részt ezeken az ünnepségeken, 2019 óta pedig aktív társszervezőként vagyok jelen. A lakosokkal készült interjúk rávilágítanak arra, hogy milyenek voltak a múltban ezek az ünnepségek. Bemutatom az ünnepségek forgatókönyvét, mik és hogyan történnek, majd a cikk következő részében elemzem és értelmezem az ünnep, szertartás és szekularizáció szempontjából.

A helyszín minden évben ugyanaz. Egy kis tér a Srebrzyńska utca 75. szám alatti tömbház mellett, ahol egy emléktáblát ütöttek a falba. Nem annyira reprezentatív hely, és nem is ezen akad meg az ember szeme legelőször. Sokkal inkább a lakótelep legelején. A szertartás első, hivatalos része kint, a járdán zajlik. Tél van, néha hull a hó, így a résztvevők könnyen elképzelhetik azt a drámát, ami 1940-ben érte a lakosságot.

² A Tadeusz Krzemińskivel készült interjú a kutatási projekt adatállományához tartozik: *Kutatóállomás – Łódź-i Józef Montwiłł-Mirecki Lakótelep*. A 2019–2022-es évek kutatása három intézmény – a Łódźi Egyetem Néprajz és Kulturális Antropológiai Intézet, az Urban Forms Alapítvány és a Józef Montwiłł-Mirecki Lakótelep Tanácsa – együttműködésének keretében valósult meg. Az interjú teljes átirata a Łódźi Egyetem Néprajz és Kulturális Antropológiai Intézetének Bronisława Kopezyńska-Jaworska neve alatt szereplő Néprajzi Archívumban található.

Évekig az ünnepség főszervezőjének Tadeusz Krzemińskit nevezték ki, aki a kitelepítés áldozata és a Józef Montwiłł-Mirecki Lakótelep Tanácsának elnöke volt. 2019 óta nem tölti be a Tanács elnöki tisztét, de továbbra is a kitelepítés áldozata, a lakótelep egyik legrégebbi lakójának számítva. Sok lakos számára a lakótelep szimbólumát és az ünnepségek legfőbb szervezőjét jelentette. Ugyancsak ők nehezen tudják elképzelni a január 14-i ünnepséget az ő jelenléte nélkül.

Ellentétben a hagyományos ünnepekkel, ezekre az ünnepségekre való felkészülés nem tart sokáig. Az előkészületekben többen is részt vesznek, főként a vagyontanács tagjai, köztük jómagam is. Néhány nappal január 14-e előtt a Tanács tagjai vendégeket hívnak a helyi hatóságoktól, oktatási intézményektől, történelemszaktól a Nemzeti Megemlékezés Intézetétől (INR), a sajtótól, a rádiótól és a televíziótól. A lakótelep lakosait szájról szájra, közösségi oldalakon vagy a közterületeken elhelyezett plakátokon emlékeztetik az ünnepségre. Ennek eredményeként a lakosok egy kis csoportján – főként időseken, nyugdíjasokon és iskolai delegációkon – kívül általában van néhány vendég a lakótelepen kívülről, többek között Łódź város alpolgármestere, a városi tanács elnöke, egy vagy két tanácsos az INR-től, és számos újságíró.

Évről évre kevesebben vesznek részt a kitelepítés évfordulójának megünneplésén. Az ok egyszerű, a negyedben a háború előtt és közvetlenül utána élt lakók ma már idősek, az ő emléküket az ünnep legfőbb ereje. Ezért engedem meg magamnak, hogy enyhe túlzással a világ legkisebb ünnepének nevezzem. Szerény, személyes, kevésbé nyilvános. Hiányoznak belőle a látványos pillanatok, az esztétikai magasz-tosság, kivéve a hangos riasztó szirénát, amely pontosan délben tépi szét a birtok parcelláit. Ez az éles hang jelzi az ünnep kezdetét. Mint minden zaj a kultúrában az ünnep alatt, ez is megtisztítja a valóságot, új minőséget nyit meg az időnek és a térnek.

A riasztást követően a résztvevők egy perces néma csenddel tisztelegnek az ünnep „kollektív hőse” emléke előtt. Majd a Lakótelepülési Tanács elnöke veszi át a szót, aztán a történelem tanúja (ld. Tadeusz Krzemiński vagy a kitelepítésre emlékező nemzedék egy másik személye), a hatóságok és az NMI történésze. Mindannyian történelmi vagy személyes tapasztalatokat közölnek a háború alatti kitelepítésről. Ily módon közös történetet mesélnek el a lakótelepről, úgy tűnik, nehéz örökség köti össze őket. A résztvevők virágokat helyeznek el az emléktáblánál, néhányan pedig gyertyát gyújtanak.

A gyertyák meggyújtását követően a résztvevők az Emlékkamrába mennek, ahol frissítő, forró kávé és tea várja őket. Az Emlékkamra pontosan két percre található az emléktáblától. Ekkor kezdődik az ünnepség nem hivatalos része. Ez egy fából készült földszintes ház, ahol a háború előtt egy mosókonyha és szárítóhelyiség volt található. A helységben ma kis múzeum működik, ahol olyan történelmi tárgyak lapulnak meg, amelyeket a lakosok otthonukból hoztak magukkal. A belső részben a náciizmus áldozatainak lelógó portréi nézik a mellettük elsétáló vendégeket. Az ünnepség 1-2 óra múlva véget ér, egyre csökken a résztvevők száma, hazamennek

vagy visszamennek dolgozni. Virágok díszítik az emléktáblát január végéig, a gyertyák kicsivel korábban eltűnnek, hogy ne akadályozzák az átjárást.

Több éve szervezem, veszek részt és figyelem meg ezeket az ünnepeket. Valójában számos résztvevőt vonzunk magunk köré. Magán a lakótelepen kívül a január 14-i ünnep nem működik Łódź lakosságának köztudatában. Ez a tény fontos antropológiai kérdést vet fel: a negyed lakóinak miért van szükségük saját ünnepségre?

1.Fénykép: Tadeusz Krzemiński, a negyed lakója, a kitelepítés áldozata, gyertyát gyújt az elköltözés emléktáblája alatt. A Łódź-i Józef Montwiłł-Mirecki lakói kitelepítésének 82. évfordulója. 2022. január 14. Fényképész: SL.

3. Miért van szükségük az embereknek helyi ünnepekre?

Hogy miről emlékeznek meg a helyi lakosok, arra egyszerű a válasz. A kilakoltatás traumájáról van szó. A válasz arra, hogy miért teszik ezt, sokkal összetettebb, és az ünnep antropológiai vizsgálatát követeli.

Mircea Eliade elgondolásában a rituálé célja a szakrális idő reaktualizálása, annak, ami *in illo tempore* történt (Eliade 1998). Nyilvánvaló, hogy a lakosok más okból ünneplik ünnepüket, mint a trauma megújításának vágya. Inkább fel akarják dolgozni ezt a traumát. Emlékezni rá azért, hogy soha többé ne fordulhasson elő. A helyi kitelepítési ünnepek egyrészt egy hagyományosabb ünnephez hasonlítanak, másrészt nincs fontosabb vonatkozásuk.

Nincs igazi ünnep transzcendencia nélkül, ellentétben egy szertartással, amelyhez nem szükséges az előbbi jelenléte. Roger Caillois arra a következtetésre jut, hogy a *keresztcsont* az ünnepség alatt lép be a valóságba (Caillois 2009):

121–124). A kilakoltatás évfordulójának megünneplésekor szó sincs ilyesmiről. Nos, hacsak az elhunyt lakosok jelenlétét nem tekintik a transzcendencia elemének. Az ünneplés során emlékeznek rájuk, emlékükre egyperces néma csenddel tisztelegnek, portréik között nem hivatalos rész is található a Kamrában. Tehát még ha nem is újítja meg a világot (mint a hagyományos kultúrákban a rituálék), az élet és a túlvilág, az élők és a holtak fúziója létezik. És ennek az ünnepnek a jellegzetessége, amelyet Roger Caillois megkülönböztet a többiétől. Az ünnepek mártírom hangulata a transzcendencia aspektusát tárja elénk. Ebben az értelemben – mint minden rituálékban – van utalás a tapasztalaton kívüli valóságra. Jelentőséget ad az empirikus valóságnak, miközben társadalmi és integratív funkciókat is betölt. A kultúrtörténet azt mutatja, hogy minden rituális utalás az extraempirikus valóság, ill. egy társadalmi csoport emlékének hordozója, erősíti és konstituálja azokat. Ez az a váz, amelyen a résztvevők emlékezete alapul. A vallási rituálék a világi rituálék modelljei, amelyek közvetlenül utalnak a történelmi múltra (Kapralski 2013: 444). Ez a lényege Maurice Halbwachs az emlékezet társadalmi kereteiről alkotott elképzelésének (Halbwachs 1925) és Émile Durkheimnek a rituáléről mint a társadalmi integráció tényezőjéről alkotott elképzelésének (Durkheim 2003), amelyek a Łódź-i Józef Montwiłł-Mirecki lakótelepi ünnepeken valósulnak meg. Ebben az értelemben a kitelepített lakosok emlékének megmentése (a nekik szentelt ünnep révén) a lakótelep kollektív identitásának erősítését jelenti.

Végül nem érvényesül az ünnepre jellemző kicsapongás. Ez nem farsangi és mulatozási ünnep. A találkozó az Emlékkamrában nem kötetlen és vidám, bár egy csésze kávé és egy sütemény mellett zajlik.

Az ünnep egyik alapvonása a ritualizált forgatókönyv, a résztvevők viselkedése. Január 14-én a lakosok kitelepítésének emléktáblájánál ünnepélyes, fenséges és borongós hangulat uralkodik. Ez nem egy örömteli ünnep, összetevői: csend, beszédek a traumáról, megfelelő öltözet, virágcsokor elhelyezése, gyertyagyújtás.

4. Következtetés

Nem tudok egyértelműen válaszolni arra a kérdésre, hogy ez az ünnep világi vagy vallásos és szakrális jellegű. Sokféle hangsúlyt kapott, vallási és világi, kollektív és privát jellegű egyaránt. Jean Maisonneuve rámutatott, hogy még a világi szertartások is mindig ünnepi jellegűek, és a vallási rituálékból kölcsönöznek elemeket (Maisonneuve 1995: 11). A Łódź-i Józef Montwiłł-Mirecki lakótelepen egy világi rituáléval van dolgunk. Az ilyen típusú rituálékban – Maisonneuve szerint – paradox módon jelen van a *keresztcsontra* való hivatkozás, de köztisztviselőként álló értékek vagy eszmék formájában. Ez különösen fontos azoknál az ünnepeknél, amelyek a múltban történetekre emlékeznek (Maisonneuve 1995: 14). Ily módon a lakók megerősítik a közös értékeket, elismeréssel illetik magukat a múlt túléléséért. De figyelembe véve, hogy a második világháborúra és a kitelepítésre emlékező generáció kihalóban van, a helyi ünnep sorsa veszélyben forog. Valóban ez a világ legkisebb ünnepe. Lesz-e

elég társadalmi tőke az ünnepléshez? A rituálék megakadályozzák a káoszt és segítenek leküzdeni a kritikus állapotokat (Maisonneuve 1995: 39). És mi van akkor, ha maga a rituálé kimerült és kritikus állapotban van?

Ennek az ünnepnek a visszaszorulása ellentmond Eric W. Rothenbuhler azon gondolatának, miszerint a civil társadalom szertartásai manapság felszaporodtak, ami a történelmi idő múlása iránti érdeklődést jelzi. Ezért – mondja Rothenbuhler – a világi szertartások, a civil társadalmi szertartások kutatásának igénye nagy a kortárs világban (Rothenbuhler 2003: 128–129).

Fordította MITRULY ÁRPÁD

IRODALOM

- Caillois Roger 2009. *Człowiek i sacrum*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen.
- Durkheim Émile 2003. *Les formes élémentaires de la vie religieuse*. Presses Universitaires de France, Paris.
- Eliade Mircea 1998. *Aspekty mitu*. Wydawnictwo KR., Warszawa.
- Fornalska Dorota 2018. *Osiedle Montwiłła-Mireckiego. Opowieść mieszkańców. Przed wojną / wysiedlenia / powroty*. Księży Młyn Dom Wydawniczy, Łódź.
- Halbwachs Maurice 1925. *Les cadres sociaux de la mémoire*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Maisonneuve Jean 1995. *Rytuały dawne i współczesne*. GWP, Gdańsk.
- Rothenbuhler Eric. R. 2003. *Komunikacja rytualna. Od rozmowy codziennej do ceremonii medialnej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Kraków.
- Żelazko Joanna 2010. *Wysiedlenie mieszkańców osiedla im. J. Montwiłła-Mireckiego w Łodzi*, [in:] J. Żelazko (ed.), *Ludność cywilna w łódzkich obozach przesiedleńczych*. IPN – Urząd Miasta Łodzi – SNAP, Łódź. 53–63.

CEA MAI MICĂ SĂRBĂTOARE DIN LUME. CE ȘI DE CE COMEMOREAZĂ LOCUITORII DIN CARTIERUL JÓZEF MONTWIŁŁ-MIRECKI DIN ŁÓDŹ PE 14 IANUARIE?

(Rezumat)

Articolul urmărește aniversarea contemporană a deportării locuitorilor din cartierul Józef Montwiłł-Mirecki din Łódź (Polonia), care a avut loc în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial. Se analizează sărbătoarea, prezentând formele de comemorare a experienței tragice. Deși s-a întâmplat în 1940, locuitorii de azi își amintesc de strămutare, nu doar pentru că multe victime s-au întors la casele lor după război (unele dintre ele sunt încă în viață și organizează sărbătorile), ci și pentru postmemoria copiilor și a nepoților lor. Autorul numește festivitățile locale – în mod exagerat (dar intenționat) – „cea mai mică sărbătoare din lume”, ilustrând în articol dinamica memoriei și cea a uitării, în contextul schimbărilor demografice. Perspectiva metodologică utilizată în articol este o combinație de autoetnografie și cercetare etnografică de teren cu elemente de observație participativă. Exemplul prezentat și analizat reprezintă o contribuție la cercetarea patrimoniului local și a sărbătorilor și ceremoniilor seculare, care par dominante în sfera publică a societății postmoderne.

Cuvinte-cheie: sărbătoare, ceremonie, secularizare, postmemorie, patrimoniu local, deportare, etnografie, cartierul Józef Montwiłł-Mirecki din Łódź.

THE SMALLEST HOLIDAY IN THE WORLD. WHAT AND WHY DO THE INHABITANTS
OF THE JÓZEF MONTWIŁ-MIRECKI HOUSING ESTATE IN ŁÓDŹ
COMMEMORATE ON JANUARY 14th?

(Abstract)

The article deals with the contemporary anniversary of the deportation of the inhabitants of the District J Excelzef Montwił Excelsior-Mirecki in Exceldad, Poland, which took place during World War II. It analyzes the holidays, presenting the forms of commemoration of the tragic experience. Although the tragedy happened in 1940, contemporary inhabitants remember about the displacement, not only because many victims returned to their homes after the war (some of them are still alive and organize the celebrations), but also because of the postmemory of their children and grandchildren. The author calls the local festivities – exaggeratedly (but intentionally) – “the smallest celebration in the world”, illustrating in the article the dynamics of memory and that of oblivion in the context of demographic changes. The methodological perspective used in the article is a combination of autoethnography and ethnographic field research with elements of participatory observation. The example presented and analyzed is a contribution to the research of local heritage and secular holidays and ceremonies, which seem to be increasingly dominant in the public sphere of postmodern society.

Keywords: holiday, ceremony, secularization, postmemory, difficult heritage, deportation, ethnography, Józef Montwił-Mirecki housing estate in Łódź.

Łódź-i Tudományegyetem
Néprajz és Kulturális Antropológiai Intézet
Łódź, Narutowitza 68
sebastian.latocha@uni.lodz.pl

SZEMLE

POZSONY FERENC, **Dolgozatok az erdélyi magyar falvak változó társadalmáról.** (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek 10.) Kriza János Néprajzi Társaság, Néprajzi Múzeum, BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet. Kolozsvár–Budapest, 2021. 279.

A Kriza János Néprajzi Társaság, a Néprajzi Múzeum és a BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézete közös kiadásában jelent meg 2021-ben Pozsony Ferenc *Dolgozatok az erdélyi magyar falvak változó társadalmáról* című kötete, amely a Néprajzi Egyetemi Jegyzetek tankönyvsorozat 10. kiadványa. A 279 oldalas kötet 11 nagyobb fejezetre tagolódik, amelyeket egy bevezető rész előz meg és a szakirodalmi hivatkozások, valamint az angol és román nyelvű kivonatok zárnak le.

A publikáció teljes mértékben eleget tesz a címben ígérteknek, ugyanis az erdélyi régió magyar falvainak társadalmi változását mutatja be, a két világháború közötti korszaktól kezdődően napjainkig. A terepmunkát egykori néprajz szakos diákok kutatása egészíti ki, akiknek a szerző a kötetben köszönetet mond. Az olvasók kérdőívek (*családlapok*), interjúk, helyszíni megfigyelések, anyakönyvi vizsgálatok, konkrét esettanulmányok, táblázatok, fotók és korábbi szakirodalmi tételek ismertetése kapcsán kaphatnak képet az erdélyi falvak társadalmi, nemzedéki, felekezeti és etnikai szerkezetéről, valamint a különböző demográfiai folyamatokról.

A könyv fejezeteit olvasva meggyőződhetünk arról, hogy a szerző figyelemmel követi az erdélyi magyarság sorsát, módszeresen tárgyalja a néprajzi társadalomkutatás erdélyi folyamatait és otthonosan mozog a szórványközösségekben, valamint az etnikailag, kulturálisan és felekezeti szempontból is rendkívül sokszínű erdélyi régióban.

Az erdélyi magyar falusi társadalom kutatásának korábbi eredményeiről olvashatunk a könyv első fejezetében, amely alapján látható, hogy az erdélyi szórványközösségek a háborús időkben is a figyelem központjában álltak, és a protestáns értelmiségiek ebben a nehéz időszakban is folyamatosan törekedtek a magyarság revitalizációjára. A magyar társadalom néprajzi kutatását a politikai viszonyok nagyban befolyásolták. Az erdélyi magyar társadalomnéprajz fogalmi háttere, módszertana viszonylag későn alakult csak ki. A rendszerváltás után fokozatosan hódítottak teret különböző oktatási és kutatási programok, intézmények, kutatóbázisok, tanszékek. Számos interdiszciplináris kutatás és tudományos publikáció jelent meg ebben az időszakban.

A második nagy fejezet a családkutatás tematikáját foglalja magába, erdélyi magyar szórványközösségekben. 1990 után a kolozsvári néprajz szak tanárai és diákjai, a Kriza János Néprajzi Társasággal együttműködve kutatást végeztek az Erdélyben végbemenő etnokulturális folyamatokra vonatkozóan. Ennek során alapvető változásokat térképeztek fel az etnikai, kulturális és társadalmi életben, a kapcsolatrendszerekben és a hétköznapi élet stratégiáiban. Ez a fejezet azokat a tapasztalatokat, benyomásokat tükrözi, amelyekkel a kiválasztott 20 településen szembesültek a kutatók. A fejezetben 6 település kerül részletes bemutatásra (Lozsád, Halmágy, Zselyk, Tacs, Cegőtelke és Ajtony). A harmadik

fejezet egy Szeben megyei magyar szórványközösségről, Oltszakadáról szól. Ez a kis falu az ott élő magyarság kivételes életképességét példázza és bizonyítja a belső tudati tényezők kiemelt szerepét egy szórványközösség megmaradása esetén. A következő fejezetben a Kolozs megyében található Pusztakamarásról olvashatunk. Napjainkban a pusztakamarási magyarok etnikai identitása alig érhető tetten, a történelem során gyökeresen átalakult a magyar-román kapcsolatrendszer és a magyar családok belső nyelvhasználata is.

Pozsony Ferenc munkásságának köszönhetően az erdélyi magyar szórványközösségek mindennapjaiba is betekintést nyerhetünk, valamint a szomszédos románsággal való kapcsolatrendszerükbe, a találkozási alkalmakba és az együttélési szabályaikba.

A szerző szerint az erdélyi falvak társadalomszerkezetében az határozza meg a leginkább az öregek státuszát, hogy a gazdasági életben milyen szerepük és pozíciójuk van. Napjaink erdélyi magyar társadalmára egyre inkább jellemző az individualizáció, ami a rokonsági viszonyok gyengülését is magába foglalja, így egyre ritkábban látogatják a fiatalok a falun élő szüleiket, nagyszüleiket. Azok a fiatalok, akik kikerülnek a faluközösség ellenőrzése alól, nem érzik kötelességüknek az idősebb rokonaik ápolását, gondozását, ezért Erdélyben is egyre elterjedtebbé válik az idősek gondozásának speciális intézményekre való hárítása.

Az Észak-erdélyi autópálya létrejöttét és Magyarfenes társadalomszerkezetének változását egy további tanulmány részletezi. Az új közlekedési folyósók kiépítése Erdélyben jelentős gazdasági, társadalmi, ökológiai és kulturális változásokhoz vezetett. A kutatások befejezése azt bizonyítja, hogy az autópálya építése az idegenek faluba való betelepődését csak ideiglenesen lassította.

Orbaiszék demográfiai és társadalmi szerkezetét teljesen átrendezte a polgárosodás és a modernizáció 1850 és 2010 között. Egy különálló fejezetben ír a szerző Orbaiszék falvainak demográfiai folyamatairól és azok jellegéről, valamint részletes képet ad a társadalmi folyamatokról Barátos, Cőfalva, Csomakőrös, Gelence, Haraly, Hilib, Imecs-falva, Kovászna, Orbaitelek, Papolc, Páké, Páva, Petőfalva, Székelytamásfalva, Szörcse, Zabola és Zágón esetén.

Páva társadalomtörténetébe és az ott zajló etno-kulturális és demográfiai folyamatokba is betekintést nyerhetünk a kötet olvasása során, ahol a helyi gazdasági, kulturális, egyházi és társadalmi életbe a később betelepedett magyar nyelvet beszélő romák napjainkban egyre jelentősebb szerepet játszanak a modern kulturális és életmódminták meghonosításában, illetve a különböző modernizációs folyamatokban.

Zabola községben 1989-ig főként csak a magyarok és a románok közt volt versengés, aztán 1995 után tovább fokozta a helyzetet a magyar ajkú cigány elit színre lépése, amely jelentős anyagi tőkét teremtett magának. Így a két domináns etnikum mellett egy harmadik csoport is érdekes módon rendezi és tompítja a román–magyar viszonyt.

Az utolsó fejezetben az erdélyi lokális identitásról és annak reprezentációjáról olvashatunk. Erdélyben a munkamigráció kapcsán átrendeződött napjainkban a szülő-faluhoz/szülővároshoz való viszonyulás és a lokális identitás megélése és reprezentálása. Már az 1970-es évektől kezdődően, de főként a rendszerváltás után bontakozott ki a helyi termékek útmenti forgalmazása, valamint a lokális ünnepek megélése, amelyek kialakításában nagy szerepet vállal általában a helyi értelmiségi réteg. Ezek többnyire lokális történelmi eseményekre, ott született kiemelkedő alkotókra és a lokális hagyomány örökségelemeire épülnek.

A Néprajzi Egyetemi Jegyzetek könyvsorozat 10. kiadványát nemcsak néprajzkutatók, szociológusok és történészek figyelmébe szeretném ajánlani, ugyanis véleményem szerint

mindenki számára nagy élményt nyújthat a könyv olvasása, szakterületektől függetlenül, kiváltképp azoknak, akik az erdélyi magyar falvak változó társadalmáról és a változást kiváltó okokról, folyamatokról szeretnének reális képet kapni. A kötetben gondolatébresztő konkrét adatok találhatóak Erdély változó, fogyatkozó magyar társadalmára vonatkozóan.

PÁL EMESE

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Magyar Néprajz és Antropológia Intézet
Kolozsvár/Cluj-Napoca, Horea 31

BAJKÓ ÁRPÁD, Halottbúcsúztató versek Erdélyben a 20. század második felében.

Rituális genealógiai és biografikus emlékezet, műfajiság és szövegfunkció. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2020. 680+15+DVD.

A verses halotti búcsúztató elhangzása korábban meghatározó, elengedhetetlen része volt a temetési rítusoknak. A források alapján úgy tűnik, a 17. századtól kezdődően előbb a társadalom felsőbb rétegei vették használatba, idővel pedig a paraszti gyász kultúra részévé vált. Olyan gyakorlat ez, amely mindenkor a közösségi igény és az egyházi tiltások kereszttüzében állt. Biografikus jellegű emlékezés, az elhalt egyén életéről szól úgy, hogy annak élettörténetét genealógiai kontextusba helyezi, egy leszármazási rendben láttatja (Keszeg 2022: 25–26).

Bajkó Árpád 2020-ban megjelent kötete az erdélyi verses halottbúcsúztatás folklórjelenségének egyfajta monográfiája. Tudománytár és forrásközlés, amely viszont kerüli a teljesség és lezártság iránti vágy illúziójának táplálását. Egy olyan műfajra irányítja a figyelmet, amelyet korábban a szakma már nem egyszer elbúcsúztatott. A szerző a terepen tapasztaltak, a feltárt szövegek és az általa készített interjúk alapján a fókusz a vélt vagy valós hiányról a gyakorlatok gazdagságára, változatosságára helyezi át. A halottbúcsúztató versek, azok kontextusát, valamint a szövegeket előállító/előadó specialisták tevékenységét és életpályáját vizsgálva változatos szempontokat és forrásokat von a műfaj, tágabban pedig a genealógiai és biografikus emlékezet kutatásába. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadónál az *Emberek és kontextusok* sorozatában megjelent kötet és az ahhoz kapcsolt DVD lemez alapját a szerző 2019-ben megvédett doktori értekezése képezi. A sorozat alap gondolatához híven, az olvasó együtt szemlélheti a népi verselők szövegeinek valamint az elkészült interjúk átiratát, a kutató által gyűjtött források digitális változatát, továbbá az értelmezési, elemzési szempontokat és eredményeket. Bajkó Árpád szerkesztésében, sajtó alá rendezésében korábban (2010) ugyanazon néprajzi forráskiadvány-sorozatban Kiss Dániel, egy az újabb munkában is hivatkozott mezőkeresői autodidakta író kéziratok füzeteiben fellelhető szövegei láttak napvilágot *Minden gyümölcse életemnek...* címmel.

A jelen kötet szerkezetileg három tömbből áll: egy elméleti, egy esetelemzéseket tartalmazó és egy forrásközlő részből. Az elméleti felvezetésben a szerző kitér kutatásának szemléleti keretére és az kutatástörténeti előzményekre. Az elemző részben a halotti búcsúztatókat író kántorok, népi verselők közül Kiss Dániel mezőkeresői, Kalló Ferenc inaktelki, Jaskó István györgyfalvi specialisták kapnak hangsúlyos figyelmet. A kisíratosi halottbúcsúztatás és öt további versíró írásszokásainak rövidebb bemutatására kerül sor. A kötet terjedelmesebb részét, négyszáznál több oldalt a szövegfoglalások teszik ki. A melléklet

az adatokra vonatkozó összesítő táblázatokat, a helynévmutatót, térképeket és fényképeket tartalmaz. A felhasznált irodalom több típusát is közli a szerző, a szakirodalom mellett egyéb forrásokat, újságcikkeket, a kántori mintakönyvek bibliográfiáját, illetve a halottbúcsúztatásra vonatkozó kolozsvári egyetemi gyűjtések fellelhetőségét. A kötethez tartozó DVD melléklet adattár jellegű. A nyomtatásban közölt szövegek kéziratának másolata mellett hang- és képanyagot tartalmaz. A szerző megjegyzi, hogy az adattár válogatás, reprezentatív jellegű, a sokszínűséget hivatott felmutatni.

A kötet kapcsán két gondolat mentén fogalmazom meg értékelésemet. Először, Bajkó Árpád munkája, ismertető és elemző fejezetei konceptuálisan kidolgozottak, átgondoltak. A kutató változatos szempontok szerint nyúl a különböző esetekhez, de határozottan kijelöli kutatói pozícióját, és következetesen érvényesíti a választott perspektívát. A tudománytörténeti rész nem öncélú, szervesen kapcsolódik az elemzésekhez, a kutató a korábbi eredményekre építve közelít a gyűjtött anyaghoz. Hangneméből és közlései tartalmából is úgy tűnik, megbecsüléssel kezeli a tudományos hagyatékot függetlenül az azt létrehozó paradigmáktól, iskoláktól. Saját kutatását a szerző két fontos tudományos szemléleti keretbe helyezi. Ennek értelmében egyrészt a francia íráskutatás hagyományához, másrészt az emlékezet/emlékezés kutatásokhoz kapcsolódik. Mind a gyűjtés módját, mind az adatok elemzését meghatározza az, hogy miközben rákérdez a műfajra és reflektál, bevonja elemzéseibe a korábbi műfajra vonatkozó tudományos eredményeket, a halottbúcsúztató verseket a szerző nem egyszerűen folklórműfajként tekinti/kezeli. Az írást (és az előadást) cselekvésként értelmezi. Arra kíváncsi, hogyan épül be, milyen szerepet tölt be az egyén életében azoknak megszerkesztése, lejegyzése, elmondása. A verselőkhöz a *népi specialista* fogalom használatával közelít. Az általuk kínált szolgáltatásoknak nem csak a gyász munkában betöltött szerepeit vizsgálja, hanem azt is, hogy e tevékenység hogyan alakítja önértékelésüket, életpályájukat, kapcsolataikat a közösség többi tagjával.

Másodszor, olvasatomban a munka legfőbb erőssége, hogy miközben meglátja a közöset a különböző helyzetekben és gyakorlatokban, felmutatja az esetek egyediségét és az egyének szerepét azok alakításában. Tudomásul veszi, hogy a 21. században már nem, vagy kevés új szöveg termelődik, de nem valamilyen elveszített múlt iránti nosztalgiával keresi az archaikusat, egy egységes népi, erdélyi vagy nemzeti gyakorlatot, a hagyomány élő (vagy a közelmúltban élt) maradványait. Alapos tájékozottsággal, tudományos érzékenységgel, esetenként önreflexivitással fordul a terepen tapasztaltakhoz. A műfajisággal kapcsolatos problematika mellett a szerző a halottbúcsúztatók használati kontextusának rekonstruálására törekszik hangsúlyos figyelemmel a szerzőkre, a népi verselőkre, továbbra a szövegek tárgyi valóságára és kontextusára, hogy milyen módon kerülnek bemutatásra, és miként írható le utóéletük a használók környezetében.

Bajkó Árpád esetelemzéseivel által arra mutat rá, hogy – mint írja – „nem célravezető szigorúan behatárolt műfaji kritériumokban gondolkodnunk”. Kalló Ferenc inaktelki munkásságán keresztül például a műfajok közti átjárási lehetőségekre irányítja a figyelmet, a szöveghasználati határterületekre. Az általa faragott sírkövekben a halottbúcsúztatás orális szöveg-hagyományának szövegtárggyá alakulását ismeri fel, a halottbúcsúztató szövegfunkcióinak más médiumba, az írásbeliségbe, emlékéllítésbe való áttevődését. Továbbá, több példán keresztül rávilágít arra, hogy a hagyomány folytonossága nem magától adott és nem egyszerűen közösségi erők függvénye, hanem sok esetben egyértelműen kimutatható az egyének (népi verselők, lelkészek, kántorok) befolyása. Kiss Dániel példája is ezt mutatja. Saját indíttatású írásgyakorlata, a búcsúztató szövegek írása a közösségben igényeltté vált,

nem feltétlenül a helyi hagyományok reprodukálását végezte. Újítási vágyának következtében módosult a halottól való elbúcsúzás lokális beszédeseményének forгатókönyve. A különböző rövidebb esetelemzések is megerősítik azt a következtetést, hogy az egyházi tiltások sem érvényesültek egységesen. Kitűnik, hogy a tiltások hatása a lelkeszi tekintély függvényében alakult, másrészt, hogy a különböző közösségek változatos alternatívákat találtak, változatos módon válaszoltak a megváltozott körülményekre. Az emlékezés módja, a halottról valós beszélés formái pedig esetenként az adott közösség kollektív identitás meghatározó elemévé vált.

Bajkó Árpád kötete tehát jól áttekinthető, világosan szerkesztett, tartalmas munka. A kötet szövegezése gondos, a forrásközlés igényes. Egy a szakma által már-már elbúcsúztatott emlékezési forma jobb megismerése serkenti szerzőjét, szerkesztőjét a gyűjtési útra és írásra. Megkérdőjelezi munkájában az arról forgalmazott közhelyeket, bővíti és árnyalja a róla szóló tudást. A nyomtatásban közölt források és a DVD lemezen közzétett adattár – bár egyre körülményesebb e hordozóknak leolvasása – nagy mennyiségű értékes anyagot tesz hozzáférhetővé további kutatások számára.

Keszeg Vilmos 2022. *Belépni az emlékezetbe. Emlékezési alakzatok és gyakorlatok.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

LINGVAY JULIANNA

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Magyar Irodalomtudományi Tanszék
Kolozsvár/Cluj-Napoca, Horea 31
julianalingvay@yahoo.com

MEGEMLEKEZÉS

FARAGÓ JÓZSEF
(1922–2004)

Száz éve, 1922. február 2-án született Brassóban, Fábri József néven jegyezték be a születését. A család eredetéről két felvetés él, az egyik a család szász, míg a másik a nagyapa olasz származását tételezi. Apja Udvarhelyszékről származó kisiparos szabómester volt, anyja bihari származású könyvkötő. Középiskolás tanulmányai egy részét a brassói Római Katolikus Főgimnáziumban végezte. 1940-ben a határmódosítások miatt a család kettészakadt, anyja az öccsével Brassóban maradt, ő pedig apjával az észak-erdélyi rokonságnál keresett biztonságot. Apja munkakeresés közben annyira meghűlt, hogy 1940 utolsó hónapjában a székelyudvarhelyi kórházban elhunyt és családtagok jelenléte nélkül temették el, sírhelye a mai napig ismeretlen. Faragó József a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban talált menedéket, és az iskola által nyújtott segítségből tudta eltartani magát és befejezni a tanulmányait. Itt ismerkedett meg N. Bartha Károllyal és Konsza Samuval, akik tovább erősítették a néprajzi érdeklődését. Már ebben az időszakban publikált Faragó álneven. A nevet 1946-ban vette fel hivatalosan.

1941-ben felvették a kolozsvári Ferencz József tudományegyetemre, itt hallgathatta Viski Károly, K. Kovács László, Gunda Béla előadásait. 1941-től kezdve már aktívan publikált haláláig, 2004-ig. Gunda Béla Kolozsvárra érkezése után Faragó József harmadéves diákként gyakornoki teendőket látott el. 1944 őszén a német kivonuláskor az egyetem többségével a maradás mellett döntött. Az orosz bevonuláskor Faragót is elfogták és a foksányi lágerbe szállították, innen Kiss Jenővel szöktek meg és tértek vissza Kolozsvárra. 1945-ben Gunda Béla ajánlatával adta le *Uzoni betlehemes* című dolgozatát, mellyel sikerült megszereznie a doktori címet. A háború után aktívan részt vett a közéletben: Magyar Népi Szövetség Közművelődési Bizottságában az egyetem képviselője, alapító tagja a szegény gyermekeket támogató Móricz Zsigmond Kollégiumnak. Az 1948-as tanügyi reform következtében megszűnt a kolozsvári néprajzi oktatás, a magyar szakos hallgatók mindössze két félévben hallgathattak folklór előadást, melyet 1948–1954 között Faragó József tartott. 1949-ben megalapították a bukaresti Folklór Intézet kolozsvári osztályát, melyben Faragó alapító tagként szerepel. 1985-ig, a nyugdíjazásáig itt dolgozott, mint harmadosztályú kutató.

A folklórról való gondolkodása a klasszikus keretek között mozgott, nem fogadott el hivatalos tanítványokat. Folklorisztikai munkásságának három főbb területe van. Az első körbe tartoznak az élő folklórral, a balladákkal, népdalokkal, népmesékkal foglalkozó művei (*Romániai magyar népdalok*, 1974, *Bihari gyermekmondókák*, 1982). Másodszor, a romániai magyar folklór és folklorisztika múltját, történeti, archivált forrásait kutatta (*Balladák földjén*, 1977). Harmadik főbb témája a magyar–román folklórkapcsolatok kutatása és széleskörű tudatosítása volt. Erről nem csupán szaktanulmányokat közölt, hanem a román folklór

legszebb darbjait magyarul is közölte (*Román kolindák*, 1971, *Márk vitéz*, 1974). Ez a hármas tagolás nem fedi le Faragó teljes munkásságát, számos felhívást tett közzé folklóryananyag gyűjtésére, középiskolai olvasókönyvet szerkesztett. A folklór Intézet munkatársaként összesen 112 településen gyűjtött. Az 1952-től 1958-ig tartó időszakban 1022 napot volt falvakban gyűjteni. Élete során több mint 700 írása és könyve jelent meg. Faragó József teljes bibliográfiáját Borbély Éva és Pozsony Ferencz készítette el, mely 1998-ban jelent meg a Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője 8. évfolyamának 3–4. számában.

A Magyar Néprajzi Társaság 1976-ban, a Kalevala Társaság 1979-ben, a Magyar Tudományos Akadémia 1988-ban, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság 1966-ban, a Folklore Fellows 1993-ban fogadta tiszteletbeli tagjává. Az 1974-ig mostoha utazási lehetőségek ellenére előadásokat tartott 1966-ban a Német Szövetségi Köztársaságban, 1967-ben Csehszlovákiában, 1969-ben és 1978-ban Magyarországon, 1970-ben Szovjetunióban, 1972-ben Lengyelországban, 1973-ban Jugoszláviában, 1974-ben Finnországban. 1984-ben *Ortutay Gyula emlékéremmel* tüntették ki és 2000-ben neki ítelték a *Kriterion Alapítvány Ezüstkoszorúját*.

2004. október 18-án hunyt el Kolozsváron, a Házsongárdban nyugszik.

BEKE ANDRÁS

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Magyar Irodalomtudományi Tanszék
Kolozsvár/Cluj-Napoca, Horea 31
andrasbeke19@gmail.com

AZ EGYHÁZ ÉS HAZA DÍSZÉRE

345 éve született Lukács Mihály, a csíki székely bentlakásos iskolarendszer megalapítója

Írásomban a 345 éve született dr. Lukács Mihályra, a csíki székely bentlakásos iskolarendszer megalapítójára emlékezem. Tetemes vagyonának nagy részét a szegénysorsú, de tanulni vágyó székely fiatalokra hagyta az 1725-ben kelt végrendeletében, az alapítványból sikerült kiépíteni Csíksomlyón az első bentlakásos iskolarendszert. Lukács Mihály az 1717–1723-as nagy pestis járványról fontos adatokat írt le albumában. 1990 óta szülőföldjének iskolája az ő nevét viseli.

A 17. század második felének kezdetén hangzott el Apáczai Csere János, „a teológia doktorának és professzorának beszéde. Tartotta, midőn az újonnan felépült kolozsvári kollégium igazgatását Erdély fenséges fejedelmének megbízásából átvette, 1656. november 20-án, az első akadémiai előadóteremben, Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról és a magyaroknál való barbár állapotuk okairól” székfoglaló beszéde, melyben kiemelte az olvasni és írni tudás szükségességét: „Szüntesd meg az olvasni tudást, írni tudást! Nem találsz akkor sehol egyetlen jó családapát, családanyát, fiút vagy egyéb családtagot, aki az adásvételkor, polgári szerződések kötésekor helyesen járna el. Polgári ügyekben mindnyájan olyanok lesznek, mint a vakok, akik arra kényszerülnek, hogy kézen fogva vezettessék magukat. Bizony fájlatjuk és keserű könnyek közt sirathatjuk tehát, hogy a keresztények között akad olyan ország, ahol a távol levő férj otthon levő feleségével, az úr a szolgálójával mindig csak közvetítők útján beszélhet. De sokkal inkább fájlatunk kell azt, hogy lehet látni egész falvakat is egy-kétszáz családdal, amelyeknek szeme, füle, nyelve egyedül az iskolamester vagy a lelkipásztor” (Apáczai 1975: 47). Az analfabetizmus elleni üzenetnek

is tekinthetjük a professzor székfoglaló beszédét. Az Apafi-korszak (1661–1690) politikája kedvezett Erdélyben a népoktatás ügyének, I. Apafi Mihály az egyház „veteményes kertjének” tekintette a püspököket, és támogatta azokat. A népoktatás ügyét Mária Terézia *Ratio Educationis* rendeletéig a római katolikus egyház saját feladatának tekintette Kászonban is, ahol a lakosság szinte kizárólag katolikus volt, így az egyházmegye és a faluközösség közösen vállalták az iskola fenntartását. A kásznói ember múltjában búvárkodó hamar rájön, hogy a földdel, erdőkkel küzdő, de a határőr feladatokat is ellátó kásznói embernek könnyű volt a kasza és a fegyver, és igazából soha nem volt nehéz a toll sem. A durva kezű, de jó lelkű kásznói ember az anyaföld és szabadság szeretete mellett a tudásnak is tisztelője volt. A tanulás nem intézményes formája – az apáról fiúra, szájról szájra terjedő, értékmegőrző, népi bölcsességet közvetítő tudás – mellett viszonylag korán kiépült a tanulás intézményes formája az egész Székelyföldön, így a „szegelyet földön” is. A szervezett oktatástól független, nemzedékről nemzedékre öröklődő tudás- és ismeretkincsre viszonylag korán ráépült a betűvetés ismerete, az 1614-es regestrumban *Imper Falva 26* lófőjének neve között találjuk *Czyky Jstvan Deak* nevét is, mellette a Schola mester bejegyzés található (Demény 1997: 493). E bejegyzés a kásznói oktatásra vonatkozó első írásos emlék.

„A ferences rendiek csíksomlyói »gimnáziuma« látta el Csík-, Gyergyó- és Kásznoszékeket kántorokkal és tanítókkal, de más foglalkozású, magasabb képzettségű, főleg latint tudó »értelmiségiekkel« is. A somlyói szellemi gócpont kezdetei az 1626-os esztendőre” tehető (Imreh – Pataki 1992: 338). Az 1698/99-es tanévben dr. Lukács Mihály a csíki iskolában száz tanulót tanított „syntaxisra és gramatikára”. Talán ekkor fogalmazódhatott meg benne a bentlakás szükségességének gondolata, mivel az akkori csíksomlyói gimnáziumnak nem volt bentlakása, a tanulni vágyó falusi diákok nagyon nehezen tudták fenntartani magukat, szegény volt a nép maga is, nehezen tudta kiheverni az utolsó, 1694-es tatárbetörés pusztítását. A nehézségek ellenére a gimnáziumnak 200 diákja volt (Szlávik 1911: 117). A neves gimnázium anyagi gondjait ismerte fel ekkor dr. Lukács Mihály, majd vagyonának nagy részével pótolta a hiányosságokat. „A XVII. században a szegény tanuló ifjak a szerzetházban mint servitorok kaptak állást. Számuk a XVIII. század elején húszra szaporodott. Szeminárium felépítésére a mozgalom már 1699-ben megvolt, a megalapítója pedig nagykásznói Lukács Mihály kozmási plébános és apostoli főjegyző volt, aki a gimnáziumot kiegészítette a süllyedségből. Az ő nevével neveztetett el a szeminárium Szent Mihály-szemináriumnak” (Endes 1994: 367). „1725-ben Lukács Mihály csíkkozmási plébánosban mecénása támadt a nehéz viszonyok között működő intézetnek. A mondott évben ugyanis arról értesítette Csíkszék hatóságát és a szerzetház tanácsát, hogy a csonka gimnázium kiegészítésére, egy finövelde alapítására és két tanári állás javadalmazására áldozatot kíván hozni és nov. 21-én kelt végrendeletében akkor tekintélyes értéket képviselő javainak örökösévé az általa alapított finevelőintézetet (szemináriumot) tette. Ezzel új korszak nyílt meg az intézet életében. A szegény, de tehetséges ifjaknak megnyílt a művelődés csarnoka, hogy – a végrendelet szavai szerint – »az egyház és haza díszeré és javára tehetségeiket kimiveljék« (Szlávik 1911: 118–119).

A kásznói plébánián fellelhető adatok szerint, melyeket az *Album Michaelis Lukács, 1726* kézirat is megerősít, Lukács Mihály Kásznófelsőfaluban született 1678. július 25-én, szülei Lukács Gergely és Veress Anna. Az apát Lukács Gergely néven az 1683. évi hadköteles székelyek névjegyzékében találjuk (Demény 2006: 122). Ezt azért is kell hangsúlyoznom, mert több helyen Lukács Mihály szülőfalujaként Kásznóújfalut nevezik meg. Lukács Mihály 1683-ban kezdte tanulmányait szülőfalujában, majd Kásznóújfaluban folytatta. Erre a

magyarázat az lehet, hogy Kászonújfalu külön egyházközséggé alakult 1701-től, első papja Lukács András volt, Lukács Gergely testvére. 1691-ben iratkozott be a ferencesek iskolájába Csíksomlyóra. 1700–1702 között Szombathelyen a Pázmeneumban filozófiát tanult, 1701-ben a filozófia magisztere lett. Teológiai tanulmányait a Szent Adalbert Szemináriumban végezte. Bécsben doktorált. 1703-ban szentelték pappá, kinevezését a Csíksomlyói Gimnáziumba kapta. 1705–1709 között Csíkszentmártonban káplán, 1709–1716 között plébános. 1717-ben áthelyezték Csíkközmasra, Csík-, Gyergyó- és Kászonszék főesperese lett. 1726-ban nyugdíjba vonult. 1730. január 17-én halt meg a szülői háznál. Végrendelete, mellyel a somlyói gimnázium első bentlakásos rendszerét létrehozta, 1725-ben keletkezett az alábbi szöveggel:

Az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében.

Én Kászonfelsőfalvi Lukács Mihály apostoli jegyző, csíkközmasi lelkész, megfontolván a jelen lét változandóságát

1-ször helyben hagyom és megerősítem mindazon tettemet, melyeket jelen év szeptember 2-án a Szt.-Ferenc rendi szerzet Deffinitóriumával Csíksomlyón véghez vittem.

2-szor minden ingó és ingatlan javaimnak, akármilyen néven nevezendő szerzeményeimnek, melyeknek értéke felmegy mintegy 12.000 magyar frtra, örökösévé nevezem s teszem az általam ezennel szegény sorsú tanuló ifjúk számára alapítandó csíksomlyói nevelő intézetet; ide nem értve azon javaimat, melyeket az alább megnevezendő feltételek alatt vérrokonaimnak hagyományoztam mintegy 4000 mfrt. értékű vagyonban, amint ez köztem és a tiszt. Deffinitórium között elintézve van.

Úgy akarom pedig, hogy halálomkor a fent említett javaimat az említett nevelőintézet mint egyetlen és kizárólagos örökösöm vegye birtokába minden investitura nélkül; semmit sem használván, sem öröklés ellen senkinek ellenmondása vagy perindítása, és azon joggal gyakorolja, melyet és biztosítottam s most is hagyományozom.

Továbbá rendelem, hogy minden nemű javaim készpénzben összesítvén és tőkésítvén, évenkénti kamatozás végett – biztos helyre adassanak ki és ezen kamatjövedelemből annyi szegénysorsú tanuló élelmeztessek, ahányat a tiszt. P. Gvardián lelkiismeret szerint ezen jövedelemből évenként eltarthat étellel csak, de nem ruházattal is; és pedig a felvételre nézve oly rendet állapítok meg, hogy az én mindkét leszármazottjaim vétessenek fel mások előtt meghatározatlan izziglen. Ezek után a kászoniak, szentmártoniak, közmasiak és csíkszentmiklósiak, minthogy ezeknek földbirtokaiból szerzettem gazdálkodásom által javaimat. Az említettek közül, hogyha mindenik részről hiányoznának az én alapítványomra felveendő, csakis ezen esetben vétessenek fel más csíki falvakból valók és csíkiak nem létében csak külföldiek – s ezen általam kitűzött felvételi rend soha meg ne változtattassék. Kötelezem ezennel alapítványosaimat, hogy temetésük évforduló napján boldog nyugodalmamért mondassanak együttesen egy szentmisét s imádkozzanak lelkem üdvéért. Úgyszintén napi imáik végeztével emlékezzenek meg rólam, elmondván értem imádságokat.

De profundis clamavi etc. Deus venie largitur etc. Deus qui inter apost. sacerdates etc.

Kelt Csíksomlyón zabolai gróf. Mélt. Mikes Ferencz urnak ...nov.21–1725.

A végrendelet eredeti latin teljes szövege az Album Michaelis Lukács, 1726 kéziratban olvasható, melyet a Csíkszeredai Csíki Székely Múzeum Dokumentációs Könyvtárában őrzének, két példányban készült el az iskolaalapítás tiszteletére. A fordítás (és rövidítés) a Nagykászoni Domus História I. kötetének 54–56. oldalán olvasható. Az alapítvány nagyságát akkor tudjuk igazán érzékelni, ha figyelembe vesszük, hogy a kászoni Domus História szerint 1721-ben tíz magyar forintért egy pár igavonó ökröt és a gazdálkodáshoz szükséges forgószert: szekeret, ekét, taligát stb. lehetett vásárolni. Lukács Mihály 12.000 magyar forinttal ajándékozta meg a szegény sorsú, tanulni vágyó székely fiatalokat.

Az alapítvány létrehozása fellendítette a csíksomlyói oktatást, 1731–1734 között összesen 353 tanulót tartottak számon. Az 1727-ben felépült és beindított bentlakást az alapító iránti tiszteletből Szent Mihály Fűnevelő Intézetnek nevezték. Szintén az alapítvány költségén *1733-ban a régi épülettől keletre felépült az új iskola, sajnos csak fából és ez lett a viszonylag rövid életének az okozója.* Az emeletes épület jobb szárnyának földszintjén az elemi iskola, az emeleten pedig az alapítványos tanulók bentlakása kapott helyet. Bal szárnyának földszintjén az alapítványos tanulók tanterme, az emeleten pedig a két új osztályt helyezték el. A Lukács Mihály jóvoltából felépült iskola egy része nemsokára leégett.

1774-ben Lukács Mihály végakarata ellenére az utódok megtámadták a végrendeletét:

Nagy alázatossággal folyamodom vala 1774. esztendőben Püspök Úrunk Excelenciádhöz azokon, hogy néhai Tisztelendő boldogemlékezett Lukács Mihály Úr Bátyám Uram Testamentumot hagyván, az Csík-Somlyón seminariumnak, ezek között jobbagyokat jószággal együtt nekünk, az Lukács familiának, de holta után az Seminarium kezéhez vévén, hirünk nélkül mi okra való nézet – eladta Háromszéki Titl. mostan Gáll István Úr Atyának Nyújtódba, mely nekünk hagyott jobbagyok, mint közelebb való rokonokat illetvén, engem mostani kereső félt, kitetszik a Testamentumból [...] érdemeim szerint, Testamentum szerint is tudtam volna oly gondját viselni azon jussnak, mint az seminarium, melyekre való nézet nagy alázatossággal kezeit, lábait Excelenciádnak csókolván folyamodom, könyörgök s Instállok, hogy méltóztassék ezen nekem terhes és türehetetlen állapotomat kegyesen ujjonnan megtekinteni vagy kommisszióval szemben lévén ... hol igazságomat leveleim által megmutathassam, mely ebbéli kegyelmességének az én Istenemet csekély imádságom által kérni el nem mulatom, hogy Isten Eőszentfelsége az Ő Anyaszentegyházának kormányzására segítse és szerencséltesse minden dolgaiban Excellenciádra. Vagyok Ecellenciádnak tisztelője,

Lukács Albert Kászonszfőfalvi nobilis

Az Egyházi Főhatóság a kérésre saját kezűleg ezt írta:

Az ilyen tetemes dolgok csak Instanciák által végbe nem mehetnek, vagyon bíróság és törvény – az intézi el e dolgokat.

Csíksomlyó 19. Junii 1774

Gróf Battyány Ignác

Erdélyi püspök –

s.k.

(Nagykászoni Domus História, 94-95. oldal)

A Domus História I. kötetének írója György Gábor (1883–1967) főesperes plébános 1923–1967-ig volt a nagykászoni templom papja, aki régi dokumentumokból írta újra az egyházközség történetét, mivel az eredeti dokumentumok a két világháború idején megsemmisültek. A fenti bejegyzésben valami gond van a keltezéssel, mivel Gróf Battyány Ignác 1780. június 28-tól 1798. november 17-ig volt Erdély római katolikus püspöke, így 1774-ben püspökként nem válaszolhatott Lukács Albert úr levelére.

A feljegyzések szerint (Nagykászoni Domus História I.) a Lukács Mihály tizenkétezres alapítványát 1785-ig adminisztrátorok kezelték. Ezek között találjuk a következőket: szentkirályi Bors Mihály (1730–1738), csíkszentmihályi Sándor Péter (1739–1745), szentsimoni Endes Miklós (1749–1760), nagyajtai Cserei Elek (1761–1767), szentdomokosi Sándor László (1769–1783).

Ellenőrző „provisorok” is voltak.

1785-ben II. József rendeletére a szeminárium javait elárverezték, 1791-ben visszaváltották. Az 1930-as évekig Lukács Mihály nagylelkűségének köszönhetően számos, legszerényebb becslés szerint is több mint nyolcszáz szegénysorsú tanuló gyarapíthatta tudását Csíksomlyón, amely az erdélyi katolicizmus igazi fellegvára volt évszázadokon át. Itt tanultak a haza tanítói, kántorai, papjai, tanárai és a tudás közemberei. „A csíksomlyói róm. kath. főgimnázium két és fél századon át teljesített kultúrmissziót az ország legkeletibb szélén s évről-évre minden szépért, jóért és nemesért lelkesedő harcosokat bocsátott ki kebeléből az élet küzdő terére, akik egyházuknak támaszai s a magyar állameszmének törhetetlen bajnokai voltak. Csíkmegyének ez az intézet volt a legújabb időkig egyetlen középiskolája, amelyben nemcsak e megye, hanem a szomszéd székely megyék s különösen Háromszék ifjúsága is megszerezte a műveltség alapelemeit, hogy azután az életben értékesítsék tudásukat s messze földön hirdessék a székelyfaj nagy nemzetfenntartó erejét” (Szlávik 1911: 5).

A gimnázium anyagi és szellemi forrásait állandóan bővítették. „1857-ben a kisgimnáziumból nagygimnázium lett az V., VI. és VII. osztály fokozatos felállításával, amely fejlődést dr. Hajnald Lajos nagynevű erdélyi püspök áldozatkészségének és hatalmas erkölcsi támogatásával létesült »Csíksomlyói r. k. iskolák alapja« segítő erejének köszönhetette az intézet. Ezzel a fejlődéssel és az iskolai alap létesítésével esik össze a somlyói tanítóképezde alapítása és »a csíkközvárosi, szeredai és gyergyószentmiklósi járások kebelében lévő összes székely nép« felségfolyamodványa, melyben a revindikált havasok jövedelméből gyűlt és a császári pénzügyigazgatóság által lefoglalt pénzösszeget a főtanoda (gimnázium), mesteriskola (tanítóképezde) és főelemi iskola fenntartására létesített, de elégtelen iskolai alap gyarapítására kiadatni kéri. A revindikált havasok visszaadását ebben az időben még csak kérni sem próbálták, holott ezeket egykor Csík-, Gyergyó- és Kászonszékek 1798. dec. 12-én tartott marchalis gyűlése a gimnázium mellé Lukács Mihály alapította szeminárium javára adományozását kérelmezte öfelségétől. A kérelem akkor nem járt sikerrel [...]” (Szlávik 1911: 122).

Érdemes elidőzni a Nagykászoni Domus História 1840. évre vonatkozó bejegyzésénél:

A revindikált havasok később az úgynevezett „Csíki Magánjavak” címén a Csíkvármegye kezelésébe került. A nagy vagyon jövedelméből középületek építéséhez hatalmas segítséget nyújtottak. De különösen vármegye szerte – így Nagykászonban is – sok székely tanulni vágyó fiú, ha bizonyítani tudta, hogy familiája miles equestris – huszár családból származott, tetemes összegű tanulmányi segélyt kapott. Így vált az ország határait védő, véres küzdelemmel és nagy áldozattal járó őseink katonáskodása jutalmául kapott vagyon annyi meg annyi székely fiú művelődési, tanulási hasznára, fel az egyetemig. Sőt sok diák, aki a papi pályára lépett – oda is kapta a támogatást az úgynevezett Húszáralapból. (...) Fölöslegesnek tartom, hogy kimutassam és felsoroljam azokat, akik a kászoniak közül élvezték a segítséget. Aki jól tanult, akit tanárai érdemesnek tartottak segítségre – akár szegény, akár jó módú volt – megkapta a segítséget. Hiszen még a nemes, vagyonos királybírói család – Balási familia fia, Balási József főkirálybíró is részese volt a Revindikált havasok jövedelméből tanuló éveiben.

A Lukács Mihály által létrehozott alapítvány vagyonát 1929-ben vette el a román állam.

Az egyház, a templomok a szellemiség központjai voltak, a keresztény értékek és a tudás átadásában betöltött szerepük vitathatatlan. A szellemi élet szervezői, a lokális emlékezés írott formába mentői, leghitelesebb krónikásai a rohanó idő változandóságainak éppen az

Úr szolgálai voltak: papok, kántortanítók, akik az utókornak lejegyezték az emberi élet örömeit, bánatait egyaránt. Lukács Mihály kora szomorú emlékü eseményeinek, így a pestisjárványnak is krónikása volt. A *Rövid és valódi elbeszélése a 3 évek alatti csíki szomorú eseményeknek* című feljegyzésében a következőket olvashatjuk:

1717. május 15-től 1719. szeptember 2-ig merőben akkora szárazság volt, hogy csak egyszer is a föld meg nem ázott, a földön annyira kiszáradtak a füvek gyökerei, úgy a fűké és a nádaké is, hogy ahol meggyúlt, azok lassan égtek a földben egy öl mélységre is füstölögve, tavak, kutak, kisebb folyók főképpen kiapadtak, hogy egy csepp vizet sem lehetett kapni bennük. Csíkban nem oly kegyetlenül, de Erdélynek némely részeiben, mint a Mezőségen, közönségesen mind az emberek, mind a barmok szomjúságaiktól üldözötve szülőtte földjeiket elhagyni, máshova költözni kényszerültek. Innen 1718-ban, 1603-tól fogva nem ismert, hallatlan akkora éhség lett a mi hazánkban, hogy az éhségtől kényszerítette hárs, bikk, cserfák hajait, a két utóbbinak makkjait, különböző gyökereket, nádat meg szalmát, még polyvát is pogácsa vagy kenyér formára megsütve enni kénytelenek voltak. A megdöglött lovaknak, kutyáknak testeit, sőt Háromszéken Osdola faluban az éhség miatt meghalt gyerekek elszáradt húsát ették némelyek, szóval akkora éhség volt, hogy némely falvakban annyian haltak el éhség, mint pestis miatt. Az éhségtől úgy elharapódzott a pestis, hogy jóllehet lassan ágazhatott, vagyis terjedhetett a tiszteknek, kik a pestist elzárolták, a fáradhatatlan szorgalmuk miatt, Csíkban 1719 januárjától fogva sarjazott emitt-amott, mégis júliusban és augusztusban annyira hatolt, hogy szinte fele a lakosságnak pestisben veszett el.

(Nagykászoni Domus História I. 57. oldal)

Lukács Mihály kéziratából megtudjuk a pestisben elhunytak, illetve a túlélők számát: Nagykaszonban 779 elhunyt, túlélő 952, Kászonyfaluban 207 elhunyt, túlélő 224, Csíkkozmáson 806 elhunyt, 1115 túlélő volt a járvány mérlege.

Talán áldásos munkájával érdemelte ki Lukács Mihály, hogy halála után szülőföldje templomának közelében térhetett örök nyugalomra. A faluban uralkodó közvélemény szerint a templom körüli erődítésen belüli sírhelyet külön ki kellett érdemelni, itt csak papok, nemesek és a templomért, egyházközségért különleges áldozatot hozók, anyagi támogatók kaphattak sírhelyet. „A templom kerítésbe egy domborfaragású sarkó van befalazva, egy papialak, felette két címerpajzs, melyek egyikébe kehely, a másikba szablys oroslán. Kőiratából csak is Mich. Lukács kiolvasható. E sarkóvet többen nagyon régeinek tartják, pedig ez a Lukács a múlt században volt kozmási lelkész, s mint ilyen, Csík-Somlyón több alapítványt tett. 1730 körül elhalván, mint kászoni fi, ide temettetett el” – írja Orbán Balázs fő munkájában a csíkkozmasi jegyzőkönyvre hivatkozva (Orbán 1869: 53–54). A szarkofág ma a nagykászoni templomban található, a kórus alatt, ahová hajónak az 1938–1942 között történt kibővítése alkalmával helyezték el. A szarkofág arról tanúskodik, hogy valóban a kászonyfalfalvi családi házban hunyt el, és tiszteletből az egyházközség a nagykászoni templom kerítésében temette el, ellentétben azzal a feltételezéssel, hogy a somlyói ferencesek kriptájában helyezték volna örök nyugalomra. A nagykászoni plébánia levéltárában megtalálható az 1730. évi *Matricula Defunctorum* (meghaltak anyakönyve), melyben Lukács Mihály neve is olvasható. A Domus História Lukács Mihályról írt részében az 58. oldalon a következőket olvashatjuk: *Még egy megjegyzésem van. A kriptában rövid kőkoporsó van, melyben Lukács Mihály főesperes plébánosnak szülői csontjai porladásnak indultak. A kőkoporsót a főesperes helyeztette ide el, a plébánián található okmányokból megtudjuk, hogy Lukács Gergely úr 1624-ben született és 1713. május 24-én halt el.*

Az 1989-es romániai rendszerváltás után elindult egy mozgalom: *adjunk nevet iskoláinknak*. Minden település kutatni kezdett a települése legnevesebb személye után.

Kászon akkori tantestületének választása Lukács Mihály volt. A kászonaltízi iskola 1990. augusztusától viseli a csiki oktatásért oly nagy áldozatot hozó pap-tanár nevét. Ma az 1979-ben felépült iskolaépület falán van elhelyezve az emlékeztető márványtábla az alábbi szöveggel:

DR. LUKÁCS MIHÁLY
1678 –1730
ISKOLÁNK NÉVADÓ
ÜNNEPE EMLÉKÉRE
1990

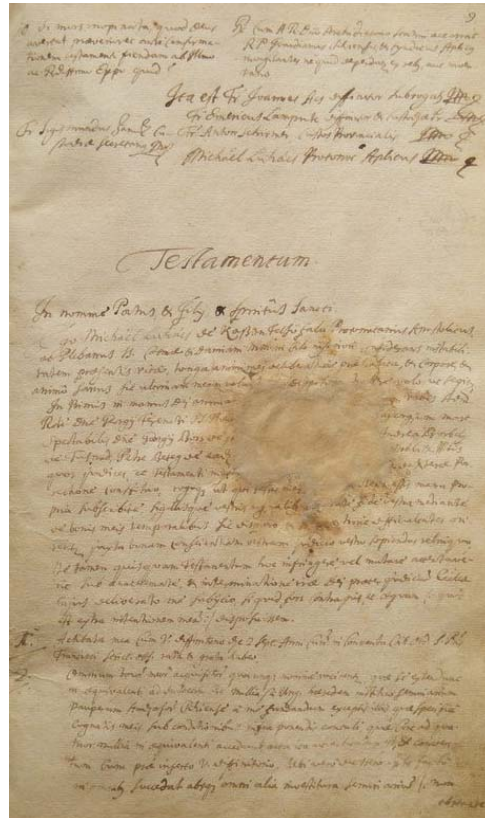
IRODALOM

- Apáczai Csere János 1975. *Magyar logikácska és egyéb írások*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
Demény Lajos (szerk.) 1997. *Székelváltár IV.*, Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadása, Kolozsvár.
Demény Lajos (szerk.) 2006. *Székelváltár VIII.*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
Endes Miklós 1994. *Csik-, Gyergyó-, Kászon-székek földjének és népének története 1918-ig*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
György József 1922. *A csíksomlyói ferencesek külső iskolái*. A Hírnök, 1922.december 1.
Imreh István – Pataki József 1992. *Kászon-széki krónika*. Európa Könyvkiadó, Budapest – Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
Orbán Balázs 1886. *A Székelyföld leírása*. Ráth Mór Bizománya, Nyomtatott Panda és Frohna Könyvnyomdájában, Pest.
Szlávik Ferenc 1911. *Az Erdélyi Róm. Kath. Státus csíkszeredai főgimnáziumának értesítője az 1910–1911-ik iskolai évről*. Szvoboda Miklós Könyvnyomdája, Csíkszereda.

MELLÉKLETEK

Lukács Mihály szarkofágja a nagykászoni templomban

Lukács Mihály végrendeletének kezdete az albuma 9. oldalán

Lukács Mihály szüleinek koporsója a templom kriptájában

Lukács Mihály emléktáblája a kászoni iskola falán

ANDRÁS IGNÁC

Dr. Lukács Mihály Általános Iskola
Kászontíz/Plăieșii De Jos
Principală 297
andign53@gmail.com